

Herbert Tingsten

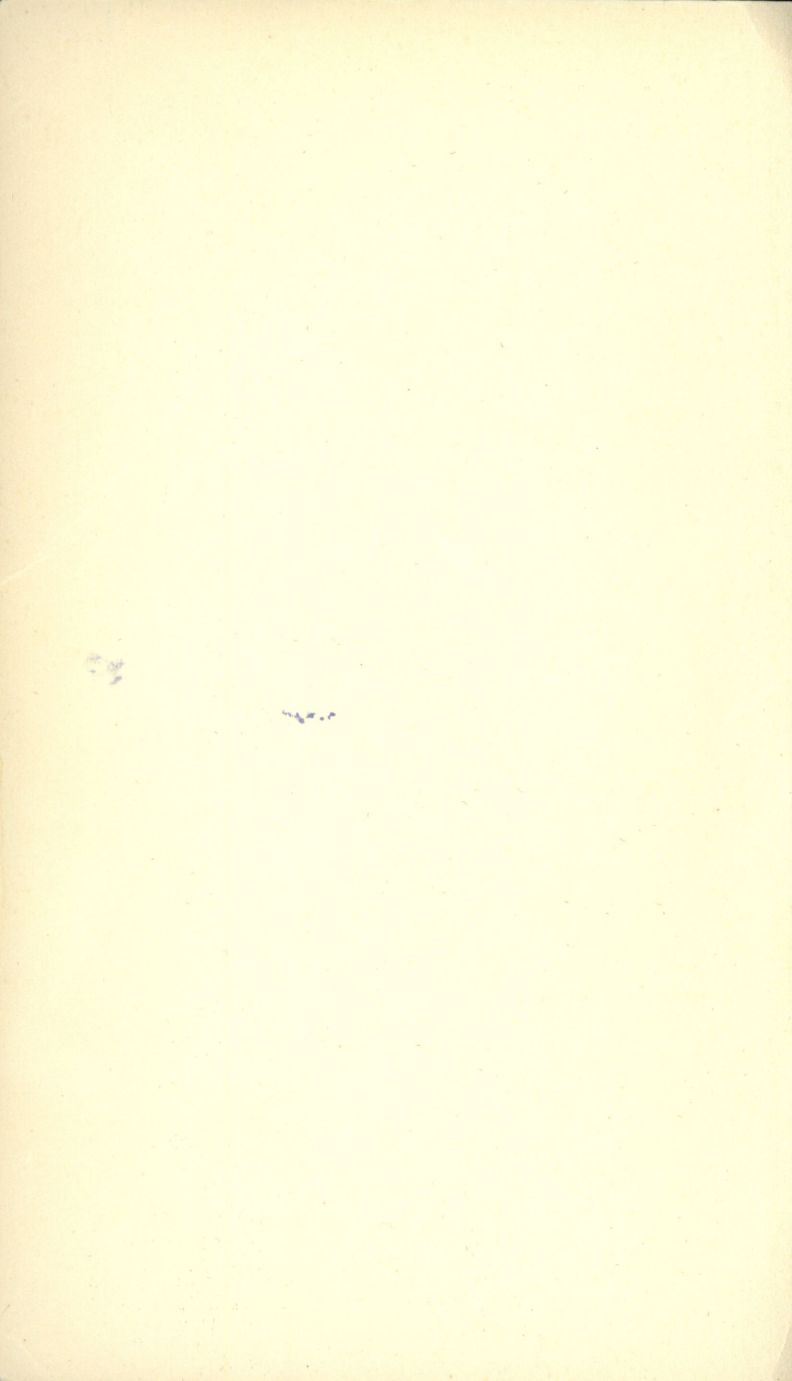
DE
KONSER
VATIVA
IDÉERNA

En Aldusbok

Herbert Tinsden
De Konsektiva idéeerna

A 174

MATS DAHLKVIST

Herbert Tingsten

De
konservativa
idéerna

Bokförlaget Aldus/Bonniers

Stockholm

© Herbert Tingsten 1966

Omslag av Vidar Forsberg

Första utgåva 1939

I Aldusserien 1966

Förord 1939

Mina redogörelser för skilda politiska åskådningar vill dels framhäva de mera betydelsefulla och framför allt de mera originella dragen i dessa, dels, i den mån så kan anses behövt, ange de godtyckligheter eller tankefel, som varit väsentliga för deras utformande. Det är här naturligtvis inte fråga om att kritisera värderingar — i fråga om dessa föreligger ju ej sanningsspörsmålet. Men ideologier — dvs. system av föreställningar, som anses skola egga till politiskt handlande eller allmänt antas spela denna roll — är inte, som stundom tanklöst påstås, väsentligen serier av värderingar. Verklighetsomdömena spelar huvudrollen. Så t. ex. framstår politiska åskådningar ofta som konsekvenser av metafysiska system. Den katolska samhällsläran anses innefatta de regler för det mänskliga samlivet, som av Gud fastslagits i bibeln eller genom den katolska kyrkans ledning. Då det sägs, att Gud kräver ett visst handlingssätt, att han belönar de lydiga och straffar de motspänstiga, behövs ingen som helst värderingsapparat för att skapa politiska direktiv. En för de troende oangriplig lära är given. Benägenheten att lyda denna kan visserligen sägas bero på en värdering — såsom kärleken till Gud eller fruktan för straff — men själva läran framträder som ett system av sanningar. En profan metafysik, som likaledes bildat underlag för en rad ideologier, är naturrätten; här utgår man från existensen av vissa högre, ”naturliga” lagar, vilkas giltighet är helt oberoende av mänskliga överväganden. Överhuvud har föreställningar om världens och människornas ”sanna natur” varit av utomordentlig betydelse i den politiska doktrinbildningen. Nära denna typ av ideologiska utgångspunkter står historieuppfattningar och härpå grundade förutsägelser om framtiden. Då Hegel på grundval av en totalvy av historien i det germanska riket ser utvecklingens slutpunkt, är detta ägnat att stimulera tysk nationalism; då Marx efter samma

metod förutsäger socialismens seger, uppfattas detta som en egelse för socialistiska rörelser. I dessa fall anser sig vederbörande endast konstatera en oundviklig process. Liknande tankegångar föreligger, då man i en nation eller en ras ser bäraren av den historiska utvecklingen e. dyl. och alltså anser sig ha funnit en mening, en plan, ett syfte i tillvaron eller historien. — En grupp av politiska ideologier börjar däremot inte med en uppfattning om verklighetens beskaffenhet, utan med en redovisad värdering, vars subjektivitet villigt erkännes. Typiskt är, då utilitarismen säger sig utgå från strävandet till välstånd, nytta eller lycka. Bentham betonar, att då han vill verka för mänsklighetens lycka, beror detta på en personlig böjelse, den, som är av annan mening, har ingen anledning att läsa hans skrifter. Maurras förklarar sig vara relativist och fullt medveten om sin subjektivism, då han uppställer Frankrikes väl som målet för sin politiska verksamhet. Dylika förklaringar ter sig naiva, då det är uppenbart att den publik man vänder sig till delar den värdering som anges. Vad som dessa ideologer påstår sig kunna presteras, är en klarläggning av de medel, som skall användas för att nå ett av alla eller en åsyftad grupp eftersträvat mål. En liknande ideologisk grundläggning — ehuru anknuten till mindre allmänt erkända värderingar — är för handen, då exempelvis Wilhelm von Humboldt i personlighetsutvecklingen, Renan i ett rikt kulturliv, Sorel i en heroisk moral, ser grunden för sin politiska åskådning. Vi skall här inte diskutera den tro på möjligheten att från en allmän värdering sluta sig till mera speciella värderingar, på ett slags värdenas hierarki, som kännetecknar denna typ av ideologier. I detta sammanhang skall endast understrykas, att det inte är möjligt att från de allmänna värdepremisser, som nämnts, komma till några som helst direktiv för det politiska handlandet utan att framlägga en uppfattning om den verklighet, som man vill förändra. Benthams ideologi utgör, trots utgångspunkten och den reservation, som åtföljer denna, väsentligen ett försök att fastställa objektiva sammanhang.

Med dessa ord torde syftet med den kritik av ideologier, som här avses, vara angivet. Kritiken vill vara av samma art som den, vilken man riktar mot utan varje ideologisk avsikt skrivna vetenskapliga arbeten.

Stundom har man sökt ställa ideologierna utanför varje kritik med motiveringen, att de även i den mån de innehåller verklighetsomdömen bygger på undermedvetna värderingar (t. ex. Rohden, *Die weltanschaulichen Grundlagen der politischen Theorien*); ideologierna har också betraktats som ingredienser i en på det sociala läget beroende verklighetsuppfattning, varmed likaledes följer, att all ideologikritik blir orimlig (främst Mannheim, *Ideologie und Utopie*). Det är inte möjligt att här närmare gå in på dessa ståndpunkter. Vad den förra beträffar må endast erinras, att enligt denna kan alla tankefel påstås bottna i undermedvetna värderingar; det synes svårt att, även om denna uppfattning godtas, fridlysa det sammanhangslösa tänkandet. Den sistnämnda ståndpunkten synes utgå från en icke genomtänkt kunskapsteoretisk subjektivism, inför vilken alla resonemang blir meningslösa: "alla har rätt".

Slutligen bör betonas, att mina redogörelser huvudsakligen ägnats mera utformade politiska tankesystem. Syftet har inte varit att fastställa och analysera föreställningar av den mera vaga art, som kan antas besjåla gemene man inom skilda politiska partier. Inte heller har uppmärksamhet ägnats åt partiprogrammen, åt de konkreta fordringar, med vilka de politiska riktningarna vädjar till väljarna. En självklar följd härav är, att framställningen endast har begränsat intresse för förståendet av t. ex. det moderna Sveriges politiska liv. I den friktionslöst arbetande demokratien står den utformade politiska åskådningen i bakgrunden, den ter sig här som en halvt bortglömd stridsrustning, som man hoppas slippa använda. Svensk konservatism karakteriseras inte genom Burke, Treitschke eller Maurras, lika litet som svensk socialism av Marx eller svensk liberalism av Bentham och Spencer.

Herbert Tingsten

Innehåll

Förord 1939 5

DEN MODERNA KONSERVATISMENS UTBILDNING EFTER FRANSKA REVOLUTIONEN

- Den moderna konservatismens förutsättningar* 11
 Burke 18
 de Maistre och Bonald 28
De kontrarevolutionära idéerna i Tyskland 42
 De kontrarevolutionära idéerna 74

SOCIALREFORMATORISKA STRÖMNINGAR INOM KONSERVATISMEN

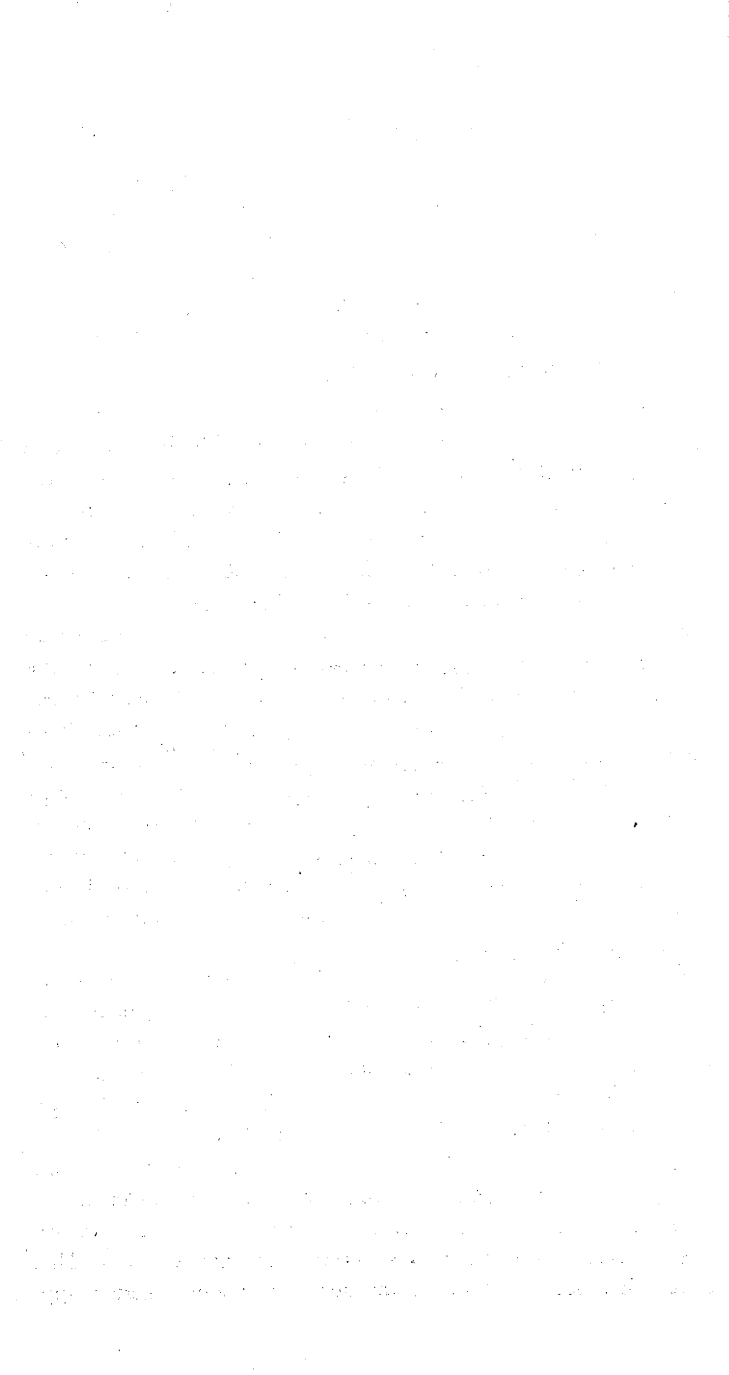
- Socialkonservatismens förutsättningar* 80
 Sismondi 83
 Disraeli och Carlyle 92
 Stahl 109
Andra socialkonservativa författare 119
Socialkonservatism i slaveriets ideologi 126

EXTREM OCH DEMOKRATISK KONSERVATISM UNDER SENARE TID

- Huvuddrag i senare tids konservatism* 135
Treitschke och den tyska imperialismen 161
Maurras och den franska monarkismen 172
 Anglosachsisk konservatism 188

Efterskrift 1966 195

Litteratur 196
Personregister 200

DEN MODERNA KONSERVATISMENS UTBILDNING EFTER FRANSKA REVOLUTIONEN

Den moderna konservatismens förutsättningar

Konservatismen som politisk åskådning sägs stundom innebära ett försvar för bestående institutioner och förhållanden. Då ordet i slutet av 1700- och början av 1800-talen började begagnas i mera bestämd politisk mening var det också utan tvivel i denna bemärkelse. Men efter hand har begreppet konservatism kommit att beteckna en idékrets, som — liksom liberalism och socialism — omfattar vissa politiska syften av relativt fast karaktär och inte med nödvändighet försvarar det bestående. Denna utveckling av ordets betydelse beror naturligtvis på, att vissa idéer, som en gång anknytit till bestående förhållanden och därför benämnts konservativa, bevarat denna beteckning, även sedan förhållandena ändrats. Man kallar exempelvis de monarkistiska kritikerna av den tredje republiken för konservativa — ehuru de eftersträvar väldiga reformer eller till och med revolution — på grund av att de anknyter till en äldre tradition i fransk politik. Och man kallar i regel inte stalinisterna i Ryssland för konservativa, ehuru de försvarar ett bestående system, ty deras åskådning framstår som motsatt den i gängse mening konservativa.

Det bör betonas, att det nu antydda språkbruket, som är grundläggande för den följande framställningen, inte har generell karaktär. Konservativ användes också såsom beteckning för en rent "bevarande" inställning, oavsett vad man önskar bevara. Men ur politisk synpunkt är en sådan användning av ordet en undantagsföreteelse, som knappast kan föranleda missförstånd.

Vad är då utmärkande för den konservativa idékretsen? För att klarlägga detta finns ingen annan väg än att undersöka åskådningar, som ständigt eller i regel betecknas som konservativa och att söka fastställa det för dessa åskådningar gemensamma. Helt allmänt kan sägas, att konservatismen i sin moderna gestalt upp-

12 Den moderna konservatismens förutsättningar

stod efter franska revolutionen och inriktade sig på försvar av vissa traditionella, genom upplysnings- och revolutionsidéerna hotade värderingar och att den så till vida bevarat denna karaktär, som den starkt anknyter till under lång tid — inte med nödvändighet för närvarande — härskande föreställningar. Mellan skilda konservativa tänkare, liksom mellan tongivande konservativa doktriner under skilda perioder, finns i många hänseenden stora olikheter. Det kan likväl diskuteras, om dessa olikheter är större än de som föreligger mellan enligt allmänt språkbruk liberala respektive socialistiska teorier. För att kunna tala om konservatism, liberalism och socialism behövs överhuvud en mycket stark schematisering; endast vissa nyare och under statlig ledning preciserade ideologier — kommunism, nationalsocialism, fascism — är någorlunda enhetliga.

Då konservatismen utgår från eller åtminstone anknyter till en tradition finns hos konservativa ideologer två skilda argumentationslinjer. Enligt den ena söker man visa, att det bestående eller det, som bestått under lång tid, i och för sig är nödvändigt eller representerar ett värde; man söker skapa en presumtion till förmån för det varande eller det långvariga, för traditionen — även om denna för tillfället anses bruten. Vi skall här inte gå in på utformningen av denna konservatism i egentlig mening, utan bara konstatera, att den naturligt förenas med en viss antirationalism. Det mänskliga tänkandet förklaras vara bristfälligt och vilseledande, teorier och principer för handlandet utdöms, mot de försök till rationella överväganden, som förespråkarna för en förändring åberopar, sätts erfarenheten. Å andra sidan motiverar man sin ståndpunkt med argument av samma art som motståndarnas; utifrån vissa trosföreställningar eller värderingsprinciper söker man leda i bevis, att en institution eller ett förhållande äger värde. Här försvaras inte det bestående eller traditionella i och för sig utan inställs i ett rationalistiskt system. Ofta användas båda argumentationslinjerna av en och samma teoretiker; den principiella respekten för traditionen kompletteras med en motivering av helt annan typ.

Konservativa åskådningar i meningen av försvar för det bestående har naturligtvis funnits lika länge som politiskt tänkande överhuvud. Vissa i modern konservatism betydelsefulla föreställ-

Traditionella argument för konservatism

ningar, såsom organismteorien, spelade en framträdande roll redan under antiken. I sin författningspolitiska diskussion, i försvaret av den sociala differentieringen och den privata äganderätten har Aristoteles framlagt synpunkter som återfinns i modern konservatism. Särskilt anmärkningsvärt är att han stundom opererar med båda de nyss angivna argumentationslinjerna. Då t. ex. Sokrates tankar på egendomsgemenskap kritiseras, framhålls att en sådan ordning inte genomförts — trots den långa tid, som stått till förfogande — och att den därför kan antas vara betänkelig; till detta traditionalistiska argument sluter sig andra, enligt vilka egendomsgemenskapen ur synpunkten av den sociala freden osv. förklaras olämplig.

Det är likväl vanligt att tala om konservatism såsom en efter franska revolutionen framträdande tankelinje eller att framställa konservatismen efter denna tid såsom en från tidigare åskådningar skarpt skild företeelse. Uppenbart är också, att denna moderna konservatism i väsentliga hänseenden skiljer sig exempelvis från de åskådningar, med vilka bestående förhållanden försvarades i det gamla Grekland eller av medeltidens katolska teorëtiker. Framför allt synes skillnaden bestå i att vad vi här kallat konservatism i egentlig mening får en långt större betydelse än tidigare. Det principiella värderandet av det bestående blev ett väsentligt moment i konservatismen först sedan den principiella tron på förändringen — framstegstanken — vunnit insteg, och detta skedde först under upplysningstiden. För att förstå detta och överhuvud den moderna konservatismens framträdande efter revolutionen, är några historiska erinringar nödvändiga.

Den under medeltiden utformade, av den katolska kyrkan helgade politiska teorien kännetecknas först och främst av sin religiösa grundläggning. Den positiva gudomliga lagen, sådan den fastställes i bibeln och av kyrkan, ger normerna för politiken, liksom för allt mänskligt handlande; under denna, såsom ett slags komplement, står den naturliga lag, som människorna med stöd av sitt av Gud givna förnuft kan upptäcka. Under hänvisning främst till den gudomliga lagen motiverades monarkien, feodalsystemen, ständsorganisationen, den sociala differentieringen och slaveriet, äganderätten och familjen. Ett slags organismteori utformades, enligt vilken skilda, av Gud fastställda funktioner och vill-

Den historiska utvecklingen

kor tillkom olika samhällsklasser och personer. En psalmvers, som ännu i slutet av 1800-talet sjöngs i England¹, uttrycker i några ord denna tankegång.

The rich man in his castle,
the poor man at his gate,
God made them high and lowly,
and ordered their estate.

I denna åskådning ingick ingen tanke på utveckling mot ett jordiskt lyckotillstånd. Man hävdade visserligen regler för samlivet, som var ägnade att begränsa de starkares övergrepp, men främst utgick man från att efter döden skulle den på jorden förbisedda dygden belönas och den framgångsrika orättfärdigheten bestraffas. Himmelriket kunde tjänstgöra som de fattigas politiska utopi.

Denna religiöst motiverade konservatism blev under nyare tiden länge officiellt härskande och godtogs även av från den katolska kyrkan avsöndrade riktningar. Då Luther kritiserade de upproriska böndernas fordringar, anförde han skäl, som helt överensstämde med den katolska teologiens: inför Gud var människorna lika men på jorden måste vissa "vara fria, andra livegna, vissa härskare, andra undersåtar", och de, som sökte ändra detta, ville "förvandla Kristi andliga rike till ett yttre världsligt". Konungadömet av Guds nåde blev en dogm i protestantiska lika väl som i katolska stater; Cambridges universitet försäkrade Karl II om konungamaktens gudomliga ursprung vid samma tid som Bossuet bevisade detta med stöd av bibeln. Tillika framträdde emellertid riktningar, som från samma strängt religiösa utgångspunkter opponerade mot absolutismen och till och med hävdade åsikter om demokrati och jämlikhet. Den nya tidens första stora politiska omvälvning, den engelska, färgades av denna religiösa radikalism. De idéer, som kan betecknas som den franska revolutionens, innebar en mera bestämd brytning med de härskande föreställningarna.

Utgångspunkten för dessa idéer var en under 1600- och 1700-talen utbildad, av naturvetenskapens framsteg stimulerad rationalism, som hävdade det mänskliga förnufts förmåga att självständigt fastställa det sanna och det för människan nyttiga eller lämp-

¹ Enligt Snowden, *An Autobiography*.

liga, det "naturliga", för att använda den brukliga beteckningen. Denna förnuftsstro kunde visserligen förenas med gudstro; förnuftet sades vara givet av Gud, och de naturliga lagar, som med förnuftets hjälp fastställdes, betraktades som av Gud givna. Men perspektivet förändrades. Under det att tidigare den gudomliga lag, som uttryckts i av Gud direkt inspirerade skrifter eller beslut, stått i förgrunden, blev nu den naturliga lagen, som människorna själva genom verklighetsstudium kunde upptäcka, den väsentliga; Gud förvandlades från omedelbar inspiratör till garant för rationella resonemang. Från denna utgångspunkt utformades naturrätten. Till människans natur hörde vissa rättsregler, vilka varit giltiga i det naturtillstånd, som förelegat före samhällsbildningen. Samhället, som betraktades som ett redskap i människornas tjänst, hade kommit till stånd genom ett fördrag, avslutat i anknytning till den naturliga rätten. I regel utgick man med Locke från att vissa betydelsefulla naturliga rättigheter stadfästas i samhällsfördraget och alltså var gällande oberoende av den i staternas lagstiftning fastställda, positiva rätten. De slutsatser, som drogs rörande människans natur och den naturliga rätten, ansågs gälla för alla individer och alla folk. Man trodde sig generellt kunna fastställa det för människorna naturliga och nyttiga, det som var ägnat att befordra den mänskliga lyckan.

Denna rationalistiska uppfattning, för vilken det naturliga var rättesnöret — ehuru väl naturen i sin tur oftast legitimerades genom hänvisning till dess gudomliga ursprung — ledde givetvis inte med nödvändighet till radikala, mot den hävdvunna ordningen kritiska slutsatser. Även med dess hjälp kunde man försvara det bestående. Det hävdades exempelvis, att allt, som existerade, måste anses naturligt och följaktligen riktigt; denna tanke har förevigats i en strof av Pope, som beskrev allt varande som en naturlig, i grunden harmonisk enhet och slutade med orden "one truth is clear, whatever is, is right". Naturrätten användes av Hobbes för att rättfärdiga den absoluta monarkien; människorna hade, för att undgå det fria naturtillståndets osäkerhet, genom fördrag bildat staten och överlämnat all makt åt monarken. En på naturrättens grund stående teoretiker som Montesquieu förebådade den historiska skolan genom att framhålla skillnaden mellan olika folk och hävda, att folken borde söka bevara den egenart,

som under historiens lopp utbildats.

Efter hand drogs emellertid, särskilt i Frankrike, radikala konsekvenser ur de antydda grundsatserna. Den teori om naturliga rättigheter, som i England kunde tillfredsställas genom den efter 1688 års revolution upprättade regimen, blev i Frankrike ett vapen mot den orubbligt bevarade monarkiska absolutismen. Av Rousseau blev den naturrättsliga teorien använd för att rättfärdiga demokratiska grundsatser. Genom samhällsfördraget hade de enskilda överlämnat sina naturliga rättigheter åt totaliteten av medborgare under villkor av lika positiva rättigheter för alla; beslut av generell natur, lagar, måste därför komma till stånd i former, som gav alla lika rätt att personligen eller genom representanter medverka, och majoritetens vilja antogs härvid sammanfalla med helhetens vilja, allmänviljan; förvaltningen kunde anförtros åt en monark eller ett fåtal personer, men den sålunda upprättade myndigheten kunde när som helst avsättas av folket — suveränen. Jämlikhetstanken, som innefattades i föreställningen om människornas gemensamma natur, tillämpades med allt större skärpa; den av staten fixerade ståndsordningen angreps som onaturlig och allas lika rätt till "strävandet efter lycka" (1776 års amerikanska självständighetsförklaring) hävdades. Stundom gjordes till och med gällande, att alla var födda med samma förutsättningar, och att olikheterna bara berodde på uppfostran och miljö. Med tron på den mänskliga förmågan följde kravet på utsträckt medborgerlig frihet, på det ekonomiska området framfört av den riktning, som senare kom att betecknas som liberalism. Man utgick från att ekonomisk handlingsfrihet för de enskilda skulle göra det möjligt för var och en att handla i överensstämmelse med sitt eget intresse, och härigenom skulle i själva verket största möjliga behovstillfredsställelse åstadkommas. Upplysningsidéerna fulländades genom den framstegstro, som grundades på 1600-talet och som fick sitt mest ryktbara uttryck i Condorcets, under franska revolutionen skrivna arbete om mänsklighetens utveckling. I stället för föreställningar om stillastående eller tillbakagång för mänskligheten trädde tron på dess utveckling mot större klarhet och högre lycka. De mest entusiastiska framstegsmännen såg i det förflutna en rad av bristande upplysning betingade förirringar; sedan det mänskliga förnuftet nått självmedvetenhet, och den vidskepelse, som bundit det,

avslöjats, skulle i hägnet av kloka lagar det upplysta intresset skapa en guldålder av andligt och materiellt framåtskridande, inre harmoni och yttre fred.

De berörda uppfattningarna undgick inte kritik; redan under förra hälften av 1700-talet uppvisade Hume det ohållbara i vissa av upplysningsfilosofiens och naturrättens förutsättningar. Men inom den politiska diskussionen inträdde en mera bestämd och allmän reaktion först sedan radikalismen vunnit en seger, som tvang det beståendes försvarare till skärpt aktivitet. I den franska rättighetsförklaringen av år 1789 formulerades såsom vägledande för Europas mäktigaste stat de revolutionära teserna: "människorna föds och förblir fria och till rättigheter likställda... Syftet med all samhällelig sammanslutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter... Grunden till all suveränitet finns ytterst hos folket... Frihet innebär makt att göra vad som icke skadar någon annan. Lagen är uttryck för allmänviljan. Alla medborgare äger rätt att personligen eller genom sina representanter medverka vid dess utformande... Alla medborgare är inför lagen lika och äger därför i lika mån tillträde till varje offentlig värdighet, befattning eller anställning..." Genom krigen spreds de revolutionära idéerna, i vissa stater blev de under kortare tid officiellt förkunnade av de franska erövrarna, överallt i Europa förnams de som hot mot de traditionella maktförhållandena. Ur denna spänning uppstår de kontrarevolutionära riktningar, som formulerar den moderna konservatismens principer. Ibland inskränker sig de konservativa ideologerna till en kritik utifrån motståndarnas egna utgångspunkter, men i regel kritiseras även dessa: rationalismen, lyckosträvan, framstegstron, naturrätten angrips likaväl som de politiska och sociala reformkraven.

Burke

1722-97

Den av de kontrarevolutionära författarna, fränsett Hegel, som utövat det största och framför allt det varaktigaste inflytandet torde vara Edmund Burke (1728—1797). Burke hade, ehuru han inte tillhörde den tongivande aristokratiska kretsen, under årtionden en betydande ställning i engelsk politik; han blev aldrig medlem av kabinettet men han hörde till underhusets ledande talare och till landets främsta opinionsbildare. Intill några år före sin död var han medlem av whigpartiet; i en rad frågor företrädde han en utpräglad reformvänlighet. Redan i hans tidigare tal och skrifter finns dock starka spår av en konservativ grundinställning och efter den franska revolutionen blev denna dominerande. Hans utan jämförelse viktigaste ideologiska arbete är en kritik av revolutionens idéer och verk, *Reflections on the Revolution in France*, 1790 (Tankar om revolutionen i Frankrike). Nämnas bör också *An Appeal from the New to the Old Whigs*, 1791 (En appell från de nya till de gamla whigs), en följskrift till *Reflections* och tillkommen på grund av den kritik denna bok utsatts för inom whigkretsarna. *Reflections* har betecknats som den moderna idékonservatismens utgångspunkt och av alla följande generationer av konservativa ideologer åberopats och upphöjts.

Ur viss synpunkt kan detta förvåna. Burke framlägger inget politiskt system, han utför sällan sina tankegångar, och dessa är nästan genomgående nära anknutna till samtida företeelser, den franska revolutionen, som angrips, och den engelska författningen, som försvaras. Men det kan väl göras gällande, att just bristen på systematisk utformning utgör en styrka och att reflexionernas fäste i det aktuella är förutsättningen för deras konkreta, realistiska karaktär. Burke har nära nog fulländat uttryckt den psykologiska inställning, det komplex av allmänna föreställningar, som kan spå-

ras bakom mera preciserade konservativa ideologier. Man tycker sig hos honom finna konservatismens "substans". Härmed sammanhör också vad man kan kalla Burkes eklekticism. Hans huvudet är, att samhället, staten, eller folket — vilket uttryck som i detta sammanhang användes är likgiltigt — utvecklats genom en sakta fortgående process, som i huvudsak varit naturlig och organisk utifrån givna förutsättningar och föga påverkats av medvetna försök att leda och planera, samt att detta samhälle därför måste betraktas som en given utgångspunkt för allt handlande, inte som något obestämt och ofärdigt, en lera möjlig att forma efter människans förnuft och vilja. Men i motiveringen för denna tankegång och för i sammanhang med densamma ställda ståndpunkter är det inte någon bestämd utgångspunkt som dominerar. Stundom talas om Guds ledning såsom avgörande för folkets utveckling, i andra fall framställs nationens karaktär såsom bestämmande; utilitariska synpunkter blandas med de traditionalistiska, och ehuru Burke kritiserar den härskande naturrätten använder han även på vissa ställen dess tankegångar; han stödjer sig också på vardagliga, oklara men allmänt omfattande värderingar och verkar genom romantiska stämningar. På detta sätt övertygar han utan att söka bevisa. Det bör också betonas, att Burke var den ende av de stora kontrarevolutionära författarna, som skrev enkelt och populärt och att hans stil utmärkes av en våldsam energi. Framställda på det språk, som var brukligt i Tyskland, skulle hans tankar ha varit svårförståeliga samtidigt som de metafysiska inslagen varit påtagliga. Uttalade med mindre språklig glans skulle många av hans påståenden ha verkat platta; nu har uttryck som "författningar växer fram och görs icke" eller "när jag reformerar skall det vara för att bevara" ingått i konservatismens ordförråd. Burkes skrift ger intrycket av en lysande konversation. Hans tankegångar är notoriskt svåra att återge; är man välvillig kan detta sägas bero på att de speglar livets oändliga rikedom, är man kritisk kan man skylla på att de är så föga preciserade.

Att *Reflections* gjorde ett utomordentligt intryck på samtiden är lätt att förstå. I en intellektuell debatt, präglad av naturrättslig metafysik, framstod Burke som en personifikation av rimligt och förutsättningslöst tänkande; i en värld, där filosoferna syntes egga massorna till strid mot allt bestående, blev hans säkra, föraktfulla,

om Samuel Johnson erinrande konservatism en samlingspunkt för de hotade samhällsklasserna. Burke utan franska revolutionen är inte tänkbar; det behövdes denna kulmination av en lång teoretisk utveckling för att ge hans ståndpunkt resonans. Även det nu självklara hos Burke verkade nydaning.

Den antirationalistiska tendensen hos Burke har ofta, och utan tvivel med rätta, understrukits. Ständigt bygger han sin motive-
ring på en kontrast mellan det organiska, naturliga, traditionella å ena sidan, "metafysisk sofistik" och "abstrakta teorier" å den andra. Och framför allt är han, såsom redan betonats, benägen att i den medvetet rationella konstruktionen se något i och för sig tvivelaktigt och riskabelt och att i det under lång tid gällande och successivt framvuxna se ett värde. Den politiska verksamheten skall "anpassas inte efter människans resonemang utan efter människans natur"; det talas om människans "säkra och mäktiga instinkter" och "förnuftets bristfälliga och osäkra resultat"; den engelska samhällsordningen sägs vara "ett lyckligt resultat av att man följt naturen, vilket innebär en visdom utan reflexion, som är reflexionen överlägsen". Den nu levande människan nedsätts; ibland talas om förfädernas visdom, ibland om Guds vilja, ibland om naturens ordning. Intrycket blir ofta, att allt går bra, om man inte teoretiserar och analyserar för mycket. Strängt logiskt — men att söka dra logiska konsekvenser av Burkes satser är måhända meningslöst — kan man i många uttalanden spåra en teleologisk inställning, en tro på en makt, Gud eller naturen, som leder människorna — om de inte rubbar schemat genom intellektuell självständighet — mot ett visst högre mål. Människan antas ha en mot nationens, naturens och Guds vilja svarande instinkt, som kontrasteras mot hennes osäkra och farliga förstånd. — Det bör emellertid fastslås, att denna antirationalism hos Burke, denna misstro till det mänskliga förnuftet, intimt sammanhänger med hans kritik av de naturrättsliga åskådningarna. Då han talar om tänkandets tvivelaktighet, menar han främst det härskande naturrättsliga tänkandets. Hans antirationalism blir aldrig en mystik, som förnekar möjligheten eller värdet av förnuftiga överväganden. Han reducerar tankens betydelse, men han hatar inte tänkandet och längtar inte — eller åtminstone inte mera medvetet och varaktigt — efter den oreflekterade tron. På denna punkt skiljer han sig

från senare tiders programmatiska antiintellektualism.

För att ge en bild av Burkes allmänna konservatism lär det vara lämpligast att citera några av hans oftast åberopade satser. "Vår författning", yttrade Burke många år före *Reflections*" i ett parlamentstal, "är en hävdvunnen (prescriptive) författning; den är en författning, vars auktoritet uteslutande ligger däri, att den funnits sedan urminnes tid... Hävden är den mest vägande av alla rättsgrunder, icke blott när det gäller egendom, utan också i fråga om det som är till för att bevara egendomen, nämligen statsstyrelsen... Det är en presumtion till förmån för varje stabilt styrelsesätt gentemot varje oprövat förslag, att under det förra folket sedan lång tid levat och blomstrat. Den (hävden) är till och med en starkare presumtion än nationens val, vida starkare än den hastigt beslutade och tillfälliga ordning, som kan tillkomma genom ett val. Ty en nation är ej blott ett visst område och en tillfällig samling individer; den innefattar också tanken på varaktighet, både i fråga om tid och folk och område. Och denna (hävden) är ej blott ett val för en dag eller av en generation av människor, ej ett oroligt och tanklöst val; den är ett övervägt val av skilda tider och generationer; den innebär en författning tiotusen gånger bättre utformad än genom ett val, ty den uppstår ur de särskilda omständigheter, tillfälligheter, lynnesdrag, karaktärsegenskaper och moraliska, medborgerliga och sociala vanor som utmärker ett folk... Den enskilde individen är dåraktig; massan är under vissa tider dåraktig, då den handlar utan att överväga, men släktet är klokt och om det får tid på sig har släktet alltid rätt." "Samhället bygger", heter det i ett annat utalande, "i själva verket på ett avtal. Oväsentliga avtal, som gäller syften av endast tillfällig betydelse, kan uppsägas efter behag — men staten får ej betraktas så som blott ett kompanjonskap för handel med peppar eller kaffe, kattun eller tobak... Den måste betraktas med större respekt, ty den är ej ett kompanjonskap i fråga om ting, som gäller blott en tillfällig och förgänglig varelses existens. Den är ock i fråga om allt vetande, i fråga om all konst, en samverkan beträffande varje värdefull egenskap, varje strävan till fulländning. Eftersom syftet med ett sådant samarbete ej kan uppnås annat än under många generationer, blir det ett samarbete ej blott mellan de levande, utan också mellan de nu levande och de döda och dem som ännu

ej kommit till världen." Från denna utgångspunkt förklaras den franska revolutionen vara ett brott mot samhällsordningen. Till de berömdaste satserna i *Reflections* hör försvaret av de traditionella föreställningarna, fördomarna (prejudices). "I en upplyst tid är jag djärv nog att bekänna . . . att vi, i stället för att kasta bort alla våra gamla fördomar, i hög grad omhuldar dem och att vi är oblyga nog att omhulda dem därför att de är fördomar, och ju längre de har funnits och ju allmännare de har varit förhärskande, desto mer omhuldar vi dem. Vi är rädda för att sätta människorna att leva och handla var och en på sitt eget förråd av förstånd, ty vi misstänker att varje människas förråd är obetydligt och att individerna gjorde riktigare i att anlita nationernas och generationernas samlade kapital. Många av våra tänkare använder, i stället för att utdöma allmänt omfattade fördomar, sitt förnuft för att upptäcka den dolda visdom, som uppbär dem . . . Fördomen ger stöd åt handlandet då en oförutsedd händelse inträffar; den har på förhand ställt in sinnet på en fast kurs av klokhet och dygd och lämnar i avgörandets ögonblick icke människan tveksam, tvivlande, orolig och obeslutsam. Fördom gör en människas dygd till en vana . . . Genom den rätta fördomen blir hennes plikt en del av hennes natur." På ett annat ställe prisas engelsmannens "buttra motstånd mot nyheter", deras insikt om att de stora principerna inom etik och politik klarlagts för länge sedan och att de nu levande icke har några väsentliga "upptäckter att göra".

Burke's method

De gjorda citaten visar det på en gång suggestiva och gäckande i Burkes tänkande. Med utomordentlig passion och vältalighet framhäver han den möda under otaliga generationer, som lett till uppbyggandet av ett mänskligt samhälle, det starkt bindande i de sociala traditionerna, de svårigheter och faror, som nydaningar utan hänsyn till dessa traditioner innebär. Men det är uppenbart, att hans tankegångar utmärks av ständiga glidningar, att slutsatserna blir möjliga genom att orden används i skiftande betydelse. Ofta börjar han med en självklar reflexion av allmänt innehåll för att sedan steg för steg, under nästan omärkliga förskjutningar, komma fram till en jämförelsevis preciserad och mycket diskutabel slutsats. Det är genom en serie små men skickliga förfalskningar, eller om man så vill trollkonster, som effekten uppnås.

Burke använder också metoden att genom avståndstagande från olika extrema och orimliga ståndpunkter "ställa kyrkan mitt i byn" och därigenom ge intrycket antingen av att något mera bestämt är sagt, då i själva verket endast en positiv värdering uttalas, eller av att en ståndpunkt — såsom kontrasterad mot rena galenskaper — är obestriddigt riktig. Burke är en eminent representant för vad man ur nutidssynpunkt kan kalla commonsensetänkande och som kännetecknas av försöket att med anlitande av vanligt språkbruk och rimliga premisser bygga upp på en gång mera preciserade (inte alltför banala) och hållbara satser. Inom skilda riktningar finns företrädare för samma slags tänkande; bland liberalerna tänker man närmast på John Stuart Mill, bland socialisterna på Lassalle eller Jaurès. För kritiken erbjuder dylika författare en speciell svårighet. Det verkar pedantiskt att nagelfara varje uttalande, att inför en retorisk fras klaga över tankefel, men om detta inte sker, står man plötsligt inför ett förbluffande *fait accompli*. Den motsatta ytterligheten representeras av de författare — såsom Bentham, Hegel och Marx — som bygger upp ett system genom att använda vissa ord i speciell betydelse och sedan utan svårighet sätter dem i ett bestämt sammanhang och därigenom uppnår skenbart generella omdömen. Här är det de ursprungliga, grova förfälskningarna, som måste avslöjas; eljest står man inför ett privatsystem av godtyckligt definierade begrepp, som är svåråtkomligt för kritik.

I det första av de nyss anförda citaten ställer Burke den enskilde och överhuvud de vid ett tillfälle handlande medborgarnas dårskap mot vad man kallar släktets vishet. Det förutsätts, att om människorna inte handlar med stöd av sitt bräckliga förnuft, går utvecklingen i rätt riktning. Den teleologiska tankegången är här tydlig; på andra ställen framträder den än mera, då historien framställs som verket av en "gudomlig taktik". Men är då inte också de nydaningar och revolutioner, som Burke ogillar, uttryck för släktets vishet eller Guds taktik? Hur kan den allmänna determinismen bli ett stöd för viss politisk åskådning? På ett ställe i *Reflections* synes Burke helt erkänna denna svårighet; han antyder, att om revolutionen verkligen lyckas i Frankrike, får den ses som utslag av försynens vilja. — I det andra citatet utgår Burke från samhället som en oupplöslig enhet; därefter insättes ordet

stat i stället för samhälle, staten blir liktydig med den bestående staten eller statsstyrelsen och plötsligt har Burke bevisat, att störetandet av monarkien i Frankrike är ett våldsdåd mot själva det franska samhället, ett slags uppsägande av samhällskontraktet. — I sin hyllning av fördomen uppnår Burke effekt genom att använda ett uttryck, som brukar ha en nedsättande innebörd, i en ny mening. En fördom beskrives ungefär som en god vana, och den värdebetonning, som den goda vanan äger, återfaller på fördomen, dvs. även på vanor eller institutioner, som inte kan visas vara goda.

Religionen, skriver Burke, "är det borgerliga samhällets grundval, den är källan till allt gott och all vederkvickelse". Människan är "ett religiöst djur" likaväl som ett politiskt, ateismen strider "icke blott mot vårt förstånd utan också mot våra instinkter". Även en grovt vidskeplig tro är därför bättre än otro. När det gäller religionen är det, likaväl som i fråga om andra naturliga känslor, nödvändigt med en yttre organisation, som stärker och bevarar den åt människan givna impulsen. Statskyrkosystemet ligger i både kyrkans och statens intressen; staten blir genom sin förbindelse med kyrkan föremål för "hälsosam vörndnad" bland medborgarna. Burke uppmanar särskilt de härskande klasserna till religiositet. Om dessa genom sitt uppträdande "syntes betrakta den moraliska och materiella världens stora ledande princip såsom blott en uppfinning för att hålla massan i lydriad, fattar de att ett sådant uppförande skulle omintetgöra den sluga beräkning, som ledde dem. De skulle finna det svårt att få andra att tro på ett system som de själva uppenbarligen icke litade på".

I diskussionen av statsstyrelsen framhävs först och främst de allmänt konservativa synpunkterna. Ett lands författning har småningom utbildats på erfarenhetens grund och skall inte reformeras enligt abstrakta principer. Även till synes oväsentliga eller olämpliga institutioner skall behandlas med den respekt, som tillkommer det naturligt framvuxna; man skall "nalkas statens fel på samma sätt som en faders sår, med from vörndnad och bävande omsorg". Det engelska samhället bygger på arvsprincipen; "vi har en ärftlig krona, ett ärftligt pärskap samt ett underhus och ett folk, som ärver privilegier, rättigheter och friheter från en lång rad förfäder". På detta sätt "mottar vi, fasthåller vi, överbringat vi

vår styrelse och våra rättigheter på samma sätt som vi njuter och överbringa vår egendom och våra liv". Konungen och överhuset representerar folket, ehuru de inte är valda av detta, på samma sätt som underhuset. Burke var energisk motståndare till tanken på en utsträckning av den vid denna tid ytterligt begränsade rösträtten. Han betonade ofta opinionens betydelse och förutsatte en styrelse i överensstämmelse med den upplysta och övertänkta folkmeningen. Men folket borde, skriver han i *An Appeal*, kontrollera styrelsens utövning, och det vore en orimlighet att lägga makten och kontrollen i samma händer. I *Reflections* finns ett karakteristiskt resonemang om hur en stats intressen bör representeras. Det är nödvändigt att ge inflytande både åt förmågan och åt egendomen. "Men eftersom förmågan är energisk och aktiv och egendomen trög, overksam och försagd, kan den aldrig vara trygg för övergrepp från förmågans sida med mindre den ges en alldeles oproportionerlig ställning i representationen. Den måste också representeras genom väldiga förmögenheter, ty annars blir den ej effektivt skyddad. Den karakteristiska egenskapen hos egendomen ... är att den är ojämnt fördelad. De stora förmögenheterna, som uppväcker avundsjukan och eggat rovlystnaden, måste därför ställas utanför varje tänkbar risk. Då formar de ett naturligt bålverk kring de mindre förmögenheterna i alla deras olika grader." Därmed försvaras det bestående engelska systemet, enligt vilket ett flertal platser i underhuset faktiskt disponerades dels av rika jordägare, dels av andra kapitalister. I *An Appeal* driver Burke under tillfälligt acceptering av rent naturrättsliga förutsättningar principen om samhällsordningens och författningens okränkbarhet till sin spets. Häri förutsätts, om också bara som en fiktion — även Rousseau och andra naturrättsteoretiker betraktade som bekant samhällsfördraget som en fiktion — att ett avtal legat till grund för varje samhälles eller folks bildande. Innehållet i detta avtal kan fastställas endast genom en undersökning av samhället sådant det föreligger. Det bestående samhället förklaras alltså här byggt på det ursprungliga samhällsfördraget; om samhällsordningen bryts, finns inte längre ett samhälle eller ett folk. En majoritet har ingen möjlighet att ändra samhällsordningen på rättslig väg annat än under förutsättning att samhällsordningen beslutats enhälligt, och att därvid också enhälligt beslutats att en majoritet

skall äga rätt att ändra denna ordning, dvs. anses företräda alla. Här är alltså Burke benägen att godtaga en uppfattning, som gör det förut refererade resonemanget om samhället såsom liktydigt med statsstyrelsen rimligt. De bestående författningsförhållandena omges med den helgd, som tillkommer samhällsfördraget; de kan inte ändras av en majoritet — såvida inte samhällsfördraget visas tillstādja detta, vilket Burke naturligtvis förutsätter vara orimligt — eller överhuvud ändras annat än genom ett enhälligt beslut, ett slags nytt samhällsfördrag.

EKONOMI

Burkes ekonomiskt-sociala uppfattning har redan genom det sagda blivit belyst. Grundtanken är att den fasta sociala hierarki, som uppstått genom tiderna, skall bevaras. Härtill knyter sig en vag ekonomisk liberalism: staten bör inte ingripa i samhällslivet annat än i undantagsfall, de naturliga krafterna bör få fritt verka. Någon närmare utformning av dessa grundsatser ges inte, men de framskymtar ständigt i *Reflections*. Det passionerade försvaret av traditionen och arvsprincipen innebär också ett försvar för den privata äganderätten och den privaträttsliga arvsordningen. I ett avsnitt om kyrkans ställning talas om konfiskering av privat egendom såsom tänkbar blott genom en tyrann, "ett ord, som uttrycker allt som kan fördärva och förnedra den mänskliga naturen". "I varje välmående samhälle produceras mer än det som går till producentens omedelbara underhåll." Härigenom erhåller den rike jordägaren sin inkomst utan att arbeta. Men hans inkomst används för att ge andra arbete och är därigenom av värde. I ett annat sammanhang uttalas, att "alla människor har samma rättigheter, ehuru icke till samma saker", och detta förklaras innebära, att den, som har liten andel i samhället — i nationalförmögenheten — har samma rätt att få avkastning på sin andel som de förmögna, men han har inte rätt till lika stor avkastning. Burke tar inte principiellt avstånd från principen "fritt lopp för alla dugliga", men även här anbefaller han moderation. "Jag tvekar inte att säga att vägen från en ringa ställning till utmärkelse och makt ej får göras för lätt, ej får bli en alltför självklar sak. Om sällsynt förtjänst är det mest sällsynta av allt sällsynt, bör den undergå något slags prövning." Burke anser alltså, fastän detta inte klart och i ett sammanhang uttrycks, att de privilegierade skall få bevara sin ställning och de övriga klasserna sin, men att i undan-

tagsfall det bör vara möjligt att nå socialt avancemang.

Det talas föga om sociala konflikter i Burkes arbeten. Men det är uppenbart, att fruktan för en social omvälvning präglar hans tankegång. Den franska revolutionen skildras som en sådan omvälvning; gång på gång återkommer han till tanken, att genom denna har adeln och de socialt styrande grupperna förlorat sin forna naturliga ställning. Och i ett sammanhang — när det gäller det franska representationssystemet — omnämns "kampen mellan de rika och de fattiga" som en självklar utgångspunkt för resonemanget. Det är främst de bestående politiska institutionerna, som Burke uttryckligen försvarar, men han synes vara medveten om de sociala konsekvenserna av sin konservatism.

Statens uppgift bl. a. att
skydda äganderätten s. 217

Förvara politiska institutioner

↓
konsekvenser

↓
samhället

de Maistre och Bonald

De främsta företrädarna för den kontrarevolutionära riktningen på franskt språk var två högadliga ämbetsmän och politiker, Joseph de Maistre (1753—1821) och Louis Gabriel de Bonald (1754—1840). Båda var vid den franska revolutionens utbrott innehavare av statsämbeten. De Maistre, som var domare i det till kungariket Sardinien hörande Savoyen, lämnade sitt hemland, då det erövrades av fransmännen och var sedermera under en följd av år Sardiniens ambassadör i S:t Petersburg. Bonald emigrerade en tid efter revolutionens utbrott, fick under Napoleon återvända samt erhöll under restaurationen höga utmärkelser. Gemensam för de båda författarna är den klart reaktionära inställningen. Deras ideologier leder i det väsentliga till samma slutsats: återupprättandet av den före revolutionen härskande politiska och sociala ordningen. Båda anknyter i viktiga punkter till äldre franska doktrinärer, såsom Bossuet, men deras arbeten får en särprägel genom att de utformas i medveten motsättning till en segrande revolutionär teori, till försvar för en tradition, som syntes bruten. Hos båda är en religiös argumentationslinje starkt framträdande; med en viss schematisering har man talat om en teokratisk skola. Reformationen framstår, liksom revolutionen, som det ondas princip, ett verk av tvivel och högmodig intellektuell självhävdelse. Tanke- metoderna är dock, såsom skall framgå av det följande, olika hos de Maistre och Bonald. Och dessa är som författartyper snarast kontraster. De Maistres arbeten får färg och intresse genom en blandning av mystik och cynism; han liknar stundom en konversator, som i sin strävan att vara kvick och överraskande säger vilka absurditeter som helst, men han har också, liksom Burke, skapat en rad spirituella sentenser av tillräcklig rimlighet för att ingå i den allmänna politiska diskussionens arsenal. Ett drag av

skepsis och pessimism synes bilda bakgrunden till hans paradoxer; under trosvisheten spåras ett slags intellektuell frigjordhet, som står förtvivlan nära. Bonald är dogmatiker. Han påstås ej ha velat vara kvick, säkert är att han inte är det. Från vissa axiom utvecklar han i detalj ett system, vars metafysik är utan glans. Av de stora kontrarevolutionära författarna är han i sin optimistiska logicism en av de klaraste men också en av de mest föråldrade.

De Maistre läste Burkes *Reflections* innan han började sitt politiska författarskap och han har starkt influerats härav. De grundtankar, som uttrycks i hans allmänna arbeten, såsom *Considérations sur la France*, 1796 (Betraktelser över Frankrike) och *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques*, 1810 (Studie över statsförfattningarnas grundläggande princip) kan i själva verket alla återfinnas hos Burke. Vad som främst skiljer de Maistre från Burke är dels att hans ideal är den absolutistiska franska regimen före 1789, under det att Burke försvarar den aristokratiska engelska parlamentarismen, dels att de Maistre på vissa punkter är mera precis och framför allt mera extrem än sin föregångare. Burkes i det sunda förnuftets clairobcur höljda tankar framträder hos de Maistre obeslöjade. I de Maistres senare skrifter, där den religiösa synpunkten helt dominerar, är påverkningarna från Burke mindre väsentliga.

På ett ställe i *Essai* talar de Maistre om tiden såsom "Guds förste minister för denna världs departement". Han nämner därmed de båda hörnstenarna för sin ideologi. Den religiösa hypotesen är den viktigaste: Gud är den legitima maktens ursprung och endast den i hans namn utövade makten är legitim. Men tiden, traditionen, tjänstgör som ett slags Guds ställföreträdare; förhållanden och institutioner, som består under lång tid, kan antas äga gudomlig sanktion. Främst gäller detta själva samhället. Gud har gjort människan till "ett förnuftigt, religiöst och socialt djur"; människorna har alltid varit religiösa och har alltid levat i samhällen. Den naturrättsliga läran om samhällsfördraget är följaktligen en orimlighet; människor utanför samhället har aldrig funnits, och samhällslivet är "människans naturtillstånd". Därmed är tanken på före samhällsbildningen existerande och genom ett samhällsfördrag garanterade mänskliga rättigheter vederlagd. Hur makten inom ett samhälle vinnas är i och för sig ur legitimitets-

Tiden (traditionen) Gud

Till vördnaden för traditionen sluter sig en misstro till förnuf-
tet, långt mera utpräglad än Burkes. "Tvivlet skapar böckerna",
skriver de Maistre; han prisar enfalden som en Guds gåva och
hyllar den katolska kyrkan för att den, i motsats till protestanter-
na, undviker att diskutera och argumentera. Om man på förhand
i detalj beräknar något, kan man utgå från att det inte inträffar;
efter beslutet att den amerikanska kongressen skulle sammanträda
i en ny stad, Washington, förklarade sig de Maistre kunna hålla
tusen mot ett på att den nya staden inte skulle bli byggd eller att
den inte skulle heta Washington eller att kongressen inte skulle
sammanträda där. "Människan behöver för att uppföra sig väl
icke problem utan tro... intet är så väsentligt för henne som för-
domarna." Prästerskapet, inte vetenskapsmännen, måste ha hand
om uppfostran; eljest "fördummas vi av vetenskapen, och det är den
yttersta graden av fördumning". I fråga om författningar och po-
litiska institutioner skiljer de Maistre i anslutning till tidigare ka-
tolsk doktrin på det gjorda och de framvuxna (jfr de latinska
verben facere och creare); det som är "gjort", dvs. efter vissa
rationella grunder utformat, är såsom en i begränsad mening
mänsklig produkt onyttigt eller skadligt, det som är "framvuxet",
dvs. tillkommet utan medvetna överväganden, är skapat av Gud
och alltså riktigt. På denna bas bygger han sin hetsiga polemik
mot skrivna författningar. De verkliga lagstiftarna, skriver han i
Considérations, utmärks av "att de aldrig är vad man kallar lär-
da, att de inte skriver något, att de handlar mera av instinkt och
ingivelse än av förnufts-skäl..." Dessa lagstiftare, som sannolikt
fanns endast "i den antika världen och under folkets ungdom", är
i själva verket inte lagstiftare i vanlig mening, ty de samlar endast

redan inom folket utbildade grundsatser till en helhet. I annat sammanhang uttalas, att om en institution eller en grundsats fastställs i skrift är detta ett bevis på dess svaghet, ty man söker på denna väg bekräfta endast det som angrips; de Maistre synes föreställa sig att en utformad lagstiftning kommit till stånd först sedan de traditioner lagstiftningen avser att helga blivit försvagade. Den mera medvetna och systematiska lagstiftningen framställs alltså dels som ett mänskligt ingrepp i försynens ordnande verksamhet, dels som ett försök att bevara hotade, naturligt framvuxna institutioner; i förra fallet är lagstiftningen felaktig, i senare fallet är den ett bevis på svaghet. Å andra sidan är förhållandet, att en politisk ordning inte skriftligt fixerats, ett bevis på dess styrka; då ingen skriven författning finns i England, måste dess institutioner vara bestämda av Gud. — Bakom detta resonemang ligger tydligen iakttagelsen, att vissa vanor och traditioner har sådan styrka, att de upprätthålls utan varje legal sanktion; den möjlighet att genom en (oriktig) slutledning beteckna alla lagar som onaturliga eller tvivelaktiga, som denna iakttagelse ger, utnyttjas av uppenbara skäl inte helt utan endast så till vida som den skrivna författningen (dvs. de franska revolutionsförfattningarna) nedsätts.

Färan i försvaget

Överhuvud bör man inte forska och analysera mer än till en viss gräns vare sig i politik eller i andra frågor. Statsstyrelsen hör till de ting som man undergräver då man söker förstå dem. Revolutionen i Frankrike liknar ett barn, som plockar sönder en docka för att se vad som finns inuti. "Det finns i alla styrelser saker, som bör få förbli i ett hälsosamt dunkel, som är tillräckligt klara för det sunda förståndet (le bons sens), men som upphör att vara det i det ögonblick, då vetenskapen söker ytterligare klarlägga dem och genom reflexion och till och med genom skrivna arbeten precisera deras innebörd." "Statsstyrelsen", heter det i annat sammanhang, "är en verklig religion; den har sina dogmer, sina mysterier, sina präster. Att underkasta den diskussion är att döda den, ty den lever av politisk tro." En författning, dvs. en politisk ordning kan vara behäftad med fel utan att den därför bör ändras. "Felet är ett moment i den fulländning, som är möjlig att uppnå." Frågan uppstår då vem som skall bedöma huruvida ett fel är mera tillfälligt och alltså möjligt att avhjälpa eller om det

sammanhänger med författningens väsen. Även här hänvisar de Maistre till instinkten. "De människor, som naturen blott har givit öron, gör detta slags frågor, och de, som fått öra, rycker på axlarna." De Maistre utgår från att instinkten står i förbund med Gud och tiden; det mänskliga förnuftet är däremot benäget för mot Guds naturliga ordning stridande uppfattningar; ett undantag utgör "det sunda förnuftet", som antas stå instinkten nära och alltså knappast längre är ett förnuft.

TRADITION

I sitt utomordentligt starka betonande av "den långa tiden" som legitimationsgrund preciserar de Maistre en tankegång, som varit av stor betydelse i skilda konservativa åskådningar. Han utvecklar också den härmed nära sammanhängande tanken på den nationella egenarten såsom grundval för det politiska handlandet. Typiskt framträder denna tanke i det ofta citerade uttalande, varid de Maistre förklarar, att det inte finns människor utan blott medlemmar av skilda nationer. "Jag har under mitt liv sett fransmän, italienare, ryssar osv.; jag vet till och med, tack vare Montesquieu, att man kan vara perser; men vad angår människan, förklarar jag mig aldrig ha träffat henne." Nationerna föds, lever och dör som människorna, var och en har sina särskilda karaktärsdrag, sin "genius". I vissa satser framlägger sålunda de Maistre ett slags organismteori: nationen betraktas som en levande, överindividuell enhet. Något försök att närmare definiera begreppet nation görs inte. Givet är att Frankrike i de Maistres skrifter framstår som den främsta nationen, varvid dess kulturellt ledande ställning framhäves.

SKENBAR RELATIVISM

Från dessa utgångspunkter kan de Maistre fälla uttalanden av till en viss grad relativistisk karaktär; han synes anta, att intet styrelsesätt har något absolut företräde, att den politiska regimen måste anpassas efter folkkaraktären, att varje regim, som fungerat under lång tid, är sanktionerad av Gud. Sålunda skriver han, att "en författning... är ingenting annat än den politiska livsform, som anvisats varje folk av en högre makt" och att "varje statsstyrelse är bra, då den väl upprättats och bestått under lång tid och utan motstånd". I *Considérations* sägs en författning innebära lösningen av följande problem: "att finna de lämpliga lagarna, då man känner en viss nations befolkning, seder, religion, geografiska läge, politiska förbindelser, förmögenhet samt goda och då-

liga egenskaper." Denna om Montesquieu erinrande sats, som för övrigt inte överensstämmer med förut citerade uttalanden, tillämpas likväl inte i praktiken. De Maistres politiska relativism är endast skenbar. I huvudsak går hans arbeten ut ifrån att den katolska religionen innehåller den uppenbarade sanningen och att en under påvens kontroll stående absolut monarki är den riktiga statsformen. Denna uppfattning fastslås redan i de förut nämnda skrifterna men utformas ytterligare i senare arbeten, såsom *Du pape*, 1814 (Om påven). *Argument för Abs. monarki*

Delvis motiveras den absoluta monarkien och överhuvud en strängt hierarkisk ordning med en utveckling av "den långa tidens" synpunkt. Ett slags sannolikhetskalkyl, grundad på erfarenheten, visar att monarkien är den naturliga, av Gud sanktionerade statsformen, under det att folkstyrelse är onaturlig. Om man kastar en tärning hundra millioner gånger och alltid får upp numren 1, 2, 3, 4 eller 5 kan man sluta sig till att en sexa inte finns på tärningen. Går man igenom människornas historia sedan årtusenden, finner man överallt monarkier, men aldrig en lyckad republik (utom i vissa småstater). Härav kan slutsatsen dragas, att "detta nummer icke alls fanns på tärningen". Men monarkien motiveras också på annat sätt. Ett samhälle kan inte tänkas utan en statsmakt; makten kan inte delas, ty om man försöker göra detta, finns ingen garanti för att mekanismen kommer att fungera; i sista hand måste därför styrelsen företrädas av en enda person, även om denne kan delegera utövningen av vissa befogenheter till andra. Kungamakten är därför nödvändig och alltså skapad av Gud. Den ärftliga monarken identifierar sig själv med nationen, hans framgång är detsamma som nationens välfärd och han kan därför sägas representera "den allmänna viljan". Till och med en medelmåttig eller dålig konung är bättre än ett antal styrande; en enda person utanför lagen kan endast i ringa mån skada samhället. Ibland synes de Maistre i monarken snarare se en symbolisk samlingspunkt för förvaltningen och de styrande klasserna än den verklige utövaren av makten. "Monarkien... är den evige matematikerns verk... och maskinens största förtjänst är att även en obetydlig person kan få den att fungera." Även i försvaret för den ärftliga monarkien framträder de Maistres antirationalism. Teoretiskt, skriver han, förefaller det uppenbart

bättre att välja en regent än att låta arvet avgöra, men erfarenheten visar, att arvsmonarkien är den bästa, valmonarkien den sämsta styrelseformen. Den sociala hierkien, särskilt adelns ställning, förklaras på samma sätt vara sanktionerad av tiden eller Gud och tillika vara ett uttryck för samhällets behov av differentiering.

FOLKVÄLDE

Folkväldet kritiserar de Maistre men han är samtidigt benägen att se det som ett tomt sken. Folket utövar i realiteten aldrig makten, egentligen finns blott monarkier och oligarkier. Att kräva folkets representerande genom val är lika orimligt som att föreslå, att barn, dårar eller försvunna personer själva skall utse sina förmyndare eller målsmän; folket är "ett evigt barn, en evig dåre, en evigt frånvarande". Konungen kan, antyder de Maistre, betraktas som folkets verkliga representant och han kan även sägas regera med folkets samtycke, ty om inte alla eller de flesta lydde honom, skulle maktutövningen bli omöjlig. Men tillika fastslås, att agitation mot den härskande, av Gud helgade regimen inte får tillåtas; de fastslagna sanningarna måste skyddas mot otron och tvivlet. "Det är på grund av inkquisitionen, som det under de senaste 300 åren funnits mera lycka och lugn i Spanien än i det övriga Europa."

PÅVEN

Över de inom sina stater absoluta monarkerna står påven såsom Guds ställföreträdare på jorden. Genom påven, som är ofelbar, fulländas den jordiska hierkien; han kan till och med lösa folken från sin trohetsplikt mot monarkerna, då dessas styrelse är orättfärdig. Genom denna tes kröner de Maistre sin religiöst färgade argumentation. Det bör emellertid betonas, att den kristna linjen i hans arbeten inte framstår som i första rummet betingad av en djup personlig övertygelse utan snarare har karaktären av ett dialektiskt hjälpmedel. Kristendomen är i själva verket ett komplement till hans filosofi, skriver Faguet; "den stöder och fullkomnar hans politiska åskådning genom att ge denna en grundval och en sanktion". Den politiska linjen är trots allt den dominerande; Gud ter sig som ett abstraktum, en grundnorm, som tjänar som bas för ett tankesystem. På detta sätt kan de Maistre även i fråga om religionen sägas vara föregångare till den moderna franska monarkismen (Maurras), som medvetet anlagt den pragmatiska synpunkten på kristendomen.

Det har i det föregående nämnts, att de Maistre stundom ger uttryck åt en viss nationalism. Denna har dock ingen aggressiv karaktär. Kriget förklaras visserligen i princip vara en nödvändig företeelse, men detta hindrar inte, att i den konkreta politiska argumentationen freden ges företräde. Monarkien, den ideala styrelseformen, beskrivs som en fredens statsform och ställs därmed i motsättning till den revolutionära regimen med dess ständiga krig. Både när det gäller internationella och inomstatliga förhållanden framställs ordningen och lugnet som väsentliga. "Kungadömet är freden... emedan det som av Gud instiftad auktoritet representerar ordningsprincipen." "I de folkliga regimerna finns större aktivitet, mera rörelse;... men folkets lycka ligger i lugnet." Här som i vissa andra sammanhang skymtar hos de Maistre rent utilitaristiska tankegångar. *Offertanke, pessimism*

Det paradoxala draget i de Maistres tänkande bryter starkast fram i skrifter, som faller något på sidan om den politiska doktrinen, särskilt *Les soirées de Saint-Petersbourg*, 1821 (Aftonsamtal i S:t Petersburg). Här excellerar de Maistre i att framställa vissa förhållanden som ohyggliga och orimliga och samtidigt försvara dem. Tankegången är densamma som i de förut berörda antirationalistiska uttalandena; det som synes förnuftigt är oriktigt, det orimliga är det i grunden riktiga, ty det överensstämmer med erfarenheten och alltså med Guds lag. Upplysningsfilosofien vänds upp och ned; med en blandning av vällust och skräck skildras företeelser som grymma och dåraktiga för att därefter genom en hänvisning till tiden eller Gud förvandlas till riktiga och nödvändiga; ur vad som först ter sig som en hård samhällskritik utformas genom den religiösa förklaringen en hymn till det bestående. Sålunda beskrivs krigets hemskhet och frågan uppställs, varför Gud, som skapat av individer bestående samhällen, inte också tillåtit människorna att bilda ett nationernas samhälle ("société des nations"). Svaret blir att kriget, som alltid rasat, är en mänsklighetens lag och därför gudomligt, och blodsutgjutelsen framställs som ett slags offertjänst. Åt bödeln och hans hantverk ägnas sidor av outhärdlig realism, varefter de Maistre fastslår att bödeln är det "mänskliga samhällets räddare", ty utan honom skulle staterna försvinna och ordningen förbytas i kaos. Att oskyldiga människor stundom döms kan synas beklagligt, men i själva verket är

Människohet

alla skyldiga, om också inte alltid till det särskilda brott, för vilket de döms. Bakom alla dessa resonemang skymtar den i annat sammanhang direkt uttalade offertanken. Livet är fruktansvärt, och detta beror på en Guds straffdom över människorna; endast orättvisorna, det oskyldigt utgjutna blodet kan ge försoning. Det finns i allt detta intet uttryck för en kristen kärlekslära, det är blott tal om synd och offer. Stundom synes därför de Maistres hela åskådning buren av människohat och glädje över det mänskliga lidandet. Han synes finna det inte bara fåfängt utan också motbjudande att sträva efter bättre förhållanden för de föraktliga varelser, som leva på jorden. Hans konservatism får ett drag av mörk hårdhet, av lustbetonad och alltså grym pessimism.

Under det att de Maistre är antirationalistisk, osystematisk och, åtminstone i princip, relativistisk, söker de Bonald genom en strängt logisk deduktion utifrån vissa såsom absoluta fattade sanningar fastställa ett allmängiltigt system. Han sätter inte, som de Maistre, erfarenheten framför förnuftet, även om han anser de slutsatser, till vilka han kommer, äga stöd även i erfarenheten. Han försvarar själv på ett belysande sätt sin metod i förordet till andra upplagan av det ideologiska huvudarbetet *Théorie du pouvoir politique et religieux*, 1796 (Den politiska och religiösa maktens teori). Av intresse är här bland annat, att han synes ge uttryck åt en pragmatisk uppfattning. Det sanna likställs med det nyttiga. "Alla sanningar är nyttiga för människorna: denna tes är väsentligen sann, och skälet härför är uppenbarligen, att vad som är nyttigt för människorna är en sanning." Denna sats får dock inte förleda till tron, att Bonald skulle anse sina idéer sanna bara i pragmatisk mening, dvs. lämpliga med hänsyn till ett visst syfte. Vad Bonald vill fastslå, är i själva verket, som framgår av det följande, att vissa generella normer, som kan bevisas rationellt, tillika av erfarenheten visas vara nyttiga; han synes med andra ord i detta sammanhang likställa sanning med handlingsregel. Bonald kritiserar därefter den relativism, som framträder hos Montesquieu, då denne bl. a. säger klimatet vara av betydelse för religionens och statsstyrelsens form. En sådan åsikt, enligt vilken "latituden bestämmer religionen och styrelsen", är "antireligiös och antipolitisk"; det är nödvändigt att fastställa generella sanningar. Man har, fortsätter Bonald, kritiserat

hela det sätt att formulera allmänna principer, abstrakta idéer, som han själv företräder. Det har sagts, att "ett politiskt system, som grundas på resonemang, kan förintås genom andra resonemang". Mot denna åsikt invänds, med ett citat från abbé Fleury, att "okunnigheten har intet värde och jag vet icke var man finner den enfald, som förmenas bevara dygden". Här ställer sig alltså Bonald, viss om att framlägga obestridliga sanningar, på rent rationalistisk grund. Men omedelbart därefter förklarar han, att de teser han framför ytterst måste försvaras genom empiriskt grundade överväganden. "De allmänna eller abstrakta satser, som uppställas för samhället, dvs. för människan, kan icke erhålla tillämpning annat än genom historien, dvs. genom människornas handlingar i samhället. Då jag grundar ett politiskt system på allmänna och abstrakta satser, och då jag tillämpar det på historien, är det alltså icke nog för att vederlägga detta system, att ställa satser mot satser eller resonemang mot resonemang, utan man måste också ställa fakta mot fakta, historia mot historia." Detta uttalande klarlägger den grundläggande skillnaden mellan Bonald och de Maistre. Den senare kan inte förlika förnuft och erfarenhet och ger erfarenheten, såsom uttryck för Guds vilja och den mänskliga instinkten, företräde; den förre finner sig kunna rationellt bevisa vad som är lämpligt och använder erfarenheten som en reträttposition, då han angräps.

KYRKAN GUD

Gud är för Bonald likaväl som för de Maistre utgångspunkt för de politiska resonemangen, och den katolska kyrkan representerar Gud. Det är genom Guds direkta ingripande, som allt av värde har skapats och ett fasthållande vid de traditionella värdena är en religiös plikt. Vad Gud vill fastställer Bonald emellertid inte — eller i varje fall inte i regel — genom en hänvisning till påvens encyklikor eller bibelord, ej heller, som de Maistre, genom att åberopa "den långa tiden", utan genom att tänka ut vad som är naturligt och nödvändigt. Ordet nödvändig får för honom samma funktion som ordet tid hos de Maistre; bakom det nödvändiga — liksom hos de Maistre bakom det långvariga — står Gud. Vad Bonald anser nödvändigt är samtidigt av Gud velat.

Utmärkande för Bonalds ideologiska teknik är att han ständigt opererar med ett tretal av begrepp; han var, har det sagts, besatt av en triangel. Det för världsordningen grundläggande tretalet är

orsak, medel och verkan. En motsvarande gestaltning finner Bonald i alla livets förhållanden; han synes ofta, liksom senare Hegel, anse en sats bevisad, blott han kan framställa den i dylik triangelform. I familjen är fadern orsaken, modern medlet och barnen resultaten. Tillika representerar fadern makten, modern förmedlar mellan makten och undersåtarna, dvs. barnen. Dessa har "blott en plikt, nämligen att lyssna och lyda". Men samtidigt är det barnen, som de andra egentligen tjäna; barnet är alltså i grunden herre "genom själva sin svaghet". Samma metod användes på det politiska livet. Här representeras tretalet genom monarken, "ministären" (vartill räknas adeln, prästerna och förvaltningen överhuvud) samt undersåtarna. Genom en parallell med familjen ställer Bonald förhållandet mellan dessa tre faktorer i önskad belysning. Monarken har makten men undersåtarna är herrar på samma sätt som barnen, ty det är dem monarkens och "ministärens" verksamhet gäller. Då revolutionärerna angrep monarkien sökte de i själva verket omstörta världsordningen; att detta till en tid syntes möjligt, förklaras bero på en Guds straffdom över Frankrike. — I det följande skall jag, utan att stanna vid de ständigt inblandade tretalsresonemangen, söka sammanfatta Bonalds grundtankar, sådana de framställas i *Théorie* och i *Démonstration philosophique du principe constitutif de la société* (Filosofisk bevisning av samhällets grundläggande princip).

Samhället har funnits lika länge som människorna, och de lagar, som gäller för samhället, gäller därför för människorna. Idén om ett samhällsfördrag är alltså orimlig. "Samhället finns; det hör alltså till människans natur; lagarna för dess existens är alltså nödvändiga. Beskaffat som människan, har det som hon tillvaron till mål, och det bör enligt sin natur sträva till sitt eget bevarande, till sin egen fulländning, emedan människan enligt sin natur strävar efter självbevarelsen och lyckan." "Det politiska samhället är en samling likartade varelser, vars mål är det ömsesidiga bevarandet." Ur premissen, att samhället skall verka för sitt eget och människornas bevarande (conservation), dras omedelbart konservativa slutsatser; ordet "conservateur", som betyder "bevarande" och "konservativ" bildar bryggan.¹ "Alltså är samhällets allmänna

¹ Det bör nämnas, att ordet konservativ först vid denna tid började användas i mera bestämd politisk mening.

SAMHÄLLET

vilja med nödvändighet konservativ, dess känsla är med nödvändighet konservativ." På detta sätt kommer Rousseaus "allmänna vilja" (*volonté générale*) att få ett bestämt innehåll och kan sedan sägas i realiteten vara företrädad av monarken. Under det att samhällets allmänna vilja är god, dvs. inriktad på att säkra det bestående, är varje människas speciella eller partikulära vilja, som religionen visar, "med nödvändighet fördärvad och förstörande". I annat sammanhang skriver Bonald, att "människan existerar blott för samhället".

STATSMAKTEN

Då samhället är ursprungligt och nödvändigt gäller detta uppenbarligen även samhälls- eller statsmakten. "Upprättandet av en offentlig makt skedde varken frivilligt eller på grund av tvång; denna makt var nödvändig, dvs. överensstämde med de i samhället levandes natur." Om folksuveränitet kan därför inte vara tal; statsmakten är samtidig med människorna och med folket. Men makten måste samlas hos en enda, som är oberoende av medborgarna och vars ställning är permanent, annars finns ingen verklig makt. Med uttalanden, som erinrar om Hobbes, motiveras detta: "där, varest med nödvändighet alla människor, lika i vilja men olika i styrka, vill härska, är det nödvändigt att en enda människa härskar, om icke alla människor skall förinta varandra"; denna sats är ett axiom likaväl som satsen om den räta linjen som den kortaste vägen mellan två punkter. Den enväldige monarken är sålunda lika ursprunglig och nödvändig som samhället och det är orimligt att tänka sig, att folket skulle kunna "ställa villkor för monarken". Monarkien måste av liknande skäl äga ärftlig karaktär. "En med nödvändighet konservativ makt kan icke handla annat än genom en med nödvändighet konservativ kraft. Men en kraft i samhället måste för att med nödvändighet vara konservativ, vara en av samhällets medlemmar med nödvändighet oberoende kraft; ty en kraft, som med nödvändighet skall tygla människans vilja, måste med nödvändighet vara oberoende av denna vilja." Genom att monarken är oberoende kommer han att företräda den allmänna viljan, samhällsviljan, mot de enskilda individernas partikulära viljor. I samma riktning verkar uppfostran, tradition och arv. Inte ens Gud själv skulle kunna hindra, att en ärftlig monark föds med vissa för kallet lämpliga egenskaper, "ty han kan icke hindra, att sonen avlas av sin fader".

Samhällsordningen överhuvud skall enligt Bonald utmärkas av en till orörlighet gränsande stabilitet. De olika sociala grupperna har skilda nödvändiga funktioner. Det skall inte vara omöjligt för dugliga personer att höja sig från en samhällsklass till en annan, men det stora flertalet bör stanna på den plats i livet som födseln anvisar; genom att detta fastslås, undviker man att egga ärelystnaden och skapar lugn. Stora män, stora rörelser, stora förändringar är Bonald antipatiska, den av ingen oro störda, i detalj reglementerade idyllen är hans ideal. Religiös enhet är nödvändig för den politiska ordningen. Om skadliga idéer undertrycks, är detta inget förtryck, tvärtom skulle det innebära förtryck, om suveränen läte sådana idéer fritt få spridas. Staten bör för säkerhets skull utge alla böcker och härvid utrensa alla farliga ställen, även i fråga om klassiska verk. Familjebanden skall med lagens hjälp upprätthållas och äktenskapet bör vara oupplösligt. — En legalt grundad social differentiering innebär emellertid enligt Bonald i grunden social jämlikhet; här framför han samma tanke som Burke preciserat med satsen, att "alla människor har samma rättigheter, ehuru icke till samma saker". Likaså är oberoendet av den enskilda, onda viljan liktydigt med frihet. "Allas lika underkastelse under för alla gemensamma lagar och under särskilda lagar för olika yrkesgrupper, utgör den sociala jämlikheten, och oavhängigheten av varje vilja utgör den sociala friheten. Det finns alltså social frihet och jämlikhet i monarkierna."

Det är överflödigt att ytterligare kommentera de Maistres och Bonalds ideologier. Att vissa av deras grundtankar är av betydelse även för samtida politisk diskussion skall klargöras i framställningen av den moderna franska monarkismen; ur viss synpunkt kan denna karakteriseras som en sammansmältning av de Maistres paradoxala empirism och Bonalds dogmatiska rationalism. Endast en sak bör ytterligare understrykas. Den religiösa utgångspunkten hos de båda författarna blir ständigt framhävd. Utan tvivel så tillvida med rätta, som Gud är den nödvändiga replipunkten i deras system. Men uppenbart är, att Guds roll här knappast är mera väsentlig än i den deistiska naturrätten, som deducerar fram satser ur "naturen" och förklarar naturens lag vara Guds lag. På samma sätt verkar de Maistre med "den långa tiden", Bonald med "nödvändigheten", begrepp, som är nära besläktade med "naturen";

Gud blir väsentligen en garant för de sanningar, som söks i erfarenheten eller genom den obundna reflexionen. Framför allt bör observeras, att de Maistre och Bonald, till skillnad från en rad i mera begränsad mening katolskt-konservativa doktrinärer, endast i sällsynta fall åberopar bibeln, kyrkofäderna och kyrkans officiella uttalanden till stöd för sin uppfattning.

De Maistre och Bonald blev inte den segrande reaktionens auktoriserade ideologer. Den återgång till den gamla franska regimen, som de hoppats på, kom inte att äga rum. Det var omöjligt att stryka ut revolutionens resultat, och restaurationen blev en medveten kompromiss. Då Chateaubriand i sina *Réflexions politiques* (1814) försvarade den nya författningen var det främst mot extremisterna till höger han vände sig, och kartan framställdes som en medelväg mellan republiken och den napoleonska absolutismen. I de oinskränkta tyska och österrikiska monarkierna rationaliserades den bestående regimen med stöd av inhemska eller åtminstone tyskspråkiga ideologer.

De kontrarevolutionära idéerna i Tyskland

En stor del av Tysklands kulturella elit genomgick under perioden 1789—1815 en ensartad utveckling. Den på 1790-talet framträdande generationen av filosofer och författare var i regel sympatiskt stämd mot revolutionen och starkt påverkad av dess teorier. Efter hand inträdde en omsvängning till på en gång nationella och konservativa ideal. Personer, som i tjugoårsåldern varit halvt revolutionära upplysningsmän, blev i medelåldern entusiastiska anhängare av den metternichska reaktionen, ofta också katoliker och mystiker. Detta förhållande skiljer den tongivande kontrarevolutionära strömningen i Tyskland från motsvarande riktning i Frankrike.

Stundom sammanfattas den tyska kontrarevolutionen under beteckningen romantik. Användes detta ord i mera egentlig betydelse, faller emellertid några av de främsta konservativa ideologerna (såsom Haller och Hegel) utanför romantiken, och dennas ledande politiska namn blir Adam Müller (1779—1829). De tankar, som främst Müller preciserade, hade emellertid både i sin filosofiska och politiska form förberetts av en rad författare, såsom Fichte, Schelling, Friedrich Schlegel och Hardenberg (Novalis). Det för romantikens statsuppfattning karakteristiska organismbegreppet har småningom utbildats, tills det i sin mest fulländade gestalt framställs i Müllers *Elemente der Staatskunst*, 1809.

Romantiken har på ett sätt, som för förståendet av dess politiska sida är mycket givande, definierats av Hardenberg: "Världen måste romantiseras. Så finner man åter den ursprungliga meningen. Att romantisera är ingenting annat än en kvalitativ potentiering. Det lägre jaget identifieras genom denna operation med ett bättre jag... Då jag ger det enkla en hög mening, det

vanliga en hemlighetsfull innbörd, det bekanta det obekantas glans, det ändliga skenet av oändlighet, romantiserar jag det." Föremålet för denna idealisering är i politiken staten och de traditionella institutionerna. Det gäller för romantikerna inte bara att rättfärdiga utan att förhärliga, att omge staten med det hemlighetsfullas och oändligas glans, att göra den till något poetiskt och storartat, något romantiskt. Det är på denna punkt deras insatser är av helt annan art än de Maistres och Bonalds; Burke har däremot, om också mera anspråkslöst, börjat romantiseringen och räknas även av Müller och andra som den store föregångaren. Att romantikerna, som börjat som individualister och genidyrkare, kunde bli statens trognaste beundrare, har man inte bara (såsom Carl Schmitt i *Politische Romantik*) förklarat med en i brist på fasta åsikter grundad politisk följsamhet och karriärism, utan velat betrakta som en psykologisk nödvändighet. "Den tyske romantikern kommer från upplevandet av den egna själsliga sönderslitenheten, dvs. inifrån, till behovet av anslutning till objektiva, överpersonliga makter" (Rohden); detta är den vanliga förklaringen, som alltså i romantikernas konservatism och katolicism ser en paradoxal konsekvens av deras individualism. En romantiker, Kleist, har uttryckt denna tanke, då han skriver att man måste resa kring världen för att komma hem, och att ursprungligheten återfinns, "då insikten vandrat genom det oändliga". Uppenbart är att staten på visst sätt träder i stället för geniet såsom föremål för dyrkan; den blir en övermänniska. Den romantiska idévärlden projiceras på den historiska staten: detta är innebörden av idealiseringsprocessen. Ur denna synpunkt är romantiken rationalistisk; erfarenheten, traditionen anses inte legitimera det bestående. Eljest överflödar romantiken av uttryck för antiintellektualism, av tal om omöjligheten av att fatta och normera livets fullhet.

Den organiska statsteorien, antydd tidigare av Fichte och Schelling, framträder i jämförelsevis utbildad form i Hardenbergs politiska uppsatser från 1790-talets sista år. Staten sägs vara en person likaväl som individen. Det finns statliga sjukdomar, statlig oskuld, en statsfysiologi osv. Till organismens väsen hör mångfalden av olika beståndsdelar, samlade till ett harmoniskt helt. De skilda stånden representerar statens förmågor: adeln sedligheten, prästerna religionen, de lärda intelligensen, konungen viljan. Ko-

nungen är inte, såsom Fredrik den store sagt, statens främste ämbetsman utan statens "absoluta medelpunkt". Det för monarkien utmärkande är, "att den vilar på tron på en genom födseln högre människa, på erkännandet av en idealmänniska . . . Konungen är en till jordiskt öde (fatum) upphöjd människa. Denna föreställning tränger sig med nödvändighet på människorna. Den allena tillfredsställer en högre längtan i deras natur." Kännetecknande för romantiken är i satser som dessa dels de överspända uttrycken, dels "spelet" med de egna tankarna. Det är inte fråga om sanning, då monarkens roll bestämmes, utan om en för människorna nödvändig eller åtminstone behaglig illusion; monarken blir det ouppnåeliga, "den blå blomman". Ett konungapar säges för "hela" människan betyda vad en författning betyder för förståndet. "För en författning kan man blott intressera sig som för en bokstav, ett tecken. Är tecknet icke en vacker tavla eller en dikt, så är känslan för tecken den mest förvända av alla böjelser . . . Kräver icke den mystiske suveränen liksom varje idé en symbol, och vilken symbol kan vara värdigare och lämpligare än en älskvärd, utmärkt människa? . . . Är icke en människa ett vackrare uttryck för en idé än ett kollegium?" Med erotisk glöd talar Hardenberg om att staten måste älskas och att man genom skilda medel måste göra staten personlig för människorna. Vore det inte lämpligt att för detta ändamål införa en för alla obligatorisk statsuniform? Idealet är medeltiden med dess kyrkliga universalstat, och Hardenberg siar till slut — liksom flera av romantikerna skulle göra tjugo år senare — om ett påvevälde över Europa. — Alla dessa tämligen sammanhangslöst framkastade tankar är naturligtvis inte — enligt vanligt språkbruk — särskilt allvarligt menade. Men detta hör till saken. Det gäller att låta fantasien spela, att vara stimulerande utan att binda sig. Hardenberg själv skriver om sina under titeln "fragment" publicerade tankar, att den, som tar dessa "bokstavligt må vara en hederlig man, men han bör inte ge sig ut för att vara poet". Det är denna attityd, som ger Carl Schmitt anledning att tala om romantiken som en politisk "occasionalism", ett slags tillfällighetsdiktning utan fast linje, vars utövare utan svårighet kan inspireras av de mest skilda festföremål.¹

¹ Avsikten med dessa ord är inte att ta generell ställning till Schmitts tes. Att denna är ensidig och överdriven har en rad kritiker hävdad.

Adam Müllers *Elemente der Staatskunst* är den tyska romantikens ojämförligt främsta politiska produkt, ett av kontrarevolutionens litterära mästerverk, i stilens kraft erinrande om Burke.

Det är för Müller karakteristiskt, att han på en gång dyrkar traditionen och rörelsen. Han talar ständigt om liv, rörelse, spänning, motsättningar såsom nödvändiga men stannar likväl vid vördnaden för de bestående institutionerna; det är dessa han anser uppburna av den levande kraft som han beundrar. Müller har därför kunnat betraktas som upphovsman till den "dynamiska" statsuppfattningen, med vilket mycket oklara begrepp man synes avse, än att staten betraktas som dynamisk, stadd i ständig utveckling, än att statsmakten är koncentrerad hos en av andra organ obunden och därför relativt fritt handlande person eller grupp; stundom avses t. o. m. en dynamism, en rörlighet i själva uppfattningen om staten — en orimlighet, om härmed ej menas brist på uppfattning, occasionalism. Müller talar om att man måste betrakta staten "i dess rörelse", "i dess liv", "i dess flykt", statsvetenskapen skall upplevas, inte bara läras. Livets växling och mångfald "gäckas med våra system". Men detta upplevande består, skriver han, i att som Burke kräver, "fråga århundradena", och att "konstruera in dessa i vetenskapen". På ett annat ställe heter det, att vetenskaperna inte kan vinna frälsning, "förrän de alla åter ansluter sig till staten och hela den ensidiga skrivbordsverksamheten upplöses och blir ett med det offentliga livet, från vilket ingen ostraffat kan avsöndra sig".¹ I samband med kritiken av naturrätten uttalar Müller, att den positiva rätten måste erkännas vara naturlig och att man därför bör "kalla strävandet att hävda den sanna naturen i den positiva rätten för naturrätt". En statsmans verk blir varaktigare "ju trognare och innerligare" det ansluter sig till "det vars stadga är prövad". Dessa citat visar huru nästan omärkligt misstron mot alla system, känslan för det växlande, oberäkneliga livet, omvandlas till traditionalism. Tron på livet — ett i detta sammanhang i och för sig meningslöst ord — blir tro på det som lever och har levat, dvs. på det bestående och länge varande. Vägen är öppen för en med revolutionär glöd framförd lovsång till den härskande regimen.

¹ Språkets oklarhet beror inte på översättningen.

Mera filosofiskt ger Müller uttryck för ungefär samma inriktning, då han mot varandra ställer orden begrepp och idé. Begreppet betecknas som något oföränderligt, livlöst, en definition eller ett tankesystem, som inte anknyter till verkligheten, så t. ex. naturrätten. Idén åter representerar något levande, föränderligt och kan därför inte stelna till begrepp. Lagens ordalydelse kallas t. ex. lagens begrepp, under det att lagen i tillämpning, "i rörelse", är lagens eller rättens idé, "som aldrig är avslutad eller färdig, utan befinner sig i oändlig, levande utveckling". Teorier och krav, som Müller ogillar, förklaras gärna vara begrepp, under det att de traditionella, levande institutionerna sägs motsvara idéer.

Alla den franska revolutionens villfarelser grundar sig enligt Müller på tanken, att människan kunde träda ut ur samhället och skapa ett nytt i stället för den sedan länge bestående ordningen, att de nu levande ägde en helt annan visdom än förfäderna och därför kunde bortse från deras verk, att staten blott vore en nyttig uppfinning, en anstalt till allas gemensamma bästa. Allt detta visade, att man i sin föreställning om staten rörde sig med begrepp, inte med idéer. I själva verket funnes intet liv, ingen rätt utom staten; lärorna om naturtillstånd och naturrätt bygger på inbillningar. "Människan kan icke tänkas utom staten... den är den innerliga föreningen av alla fysiska och andliga tillgångar, av en nations hela inre och yttre liv, till ett stort, energiskt, oändligt rörligt och levande helt... totaliteten av de mänskliga angelägenheterna... alla idéers i evig rörelse varande rike." Staten måste betraktas som "ett stort, alla de små individerna omfattande individualism", som "en upphöjd och fullständig människa", den skall älskas "med en oändlig kärlek". Intet kan stå självständigt gentemot staten, inte heller vetenskapen, som man ofta föreställt sig. Att fråga efter statens ändamål är meningslöst, ty man utgår då från, att staten är något av människorna frambragt, något som skulle kunna vara överflödigt. Då allt ingår i staten "tjänar den alla tänkbara syften, emedan den tjänar sig själv".

Något längre fram i sitt arbete förklarar dock Müller, att staten har tvåfaldiga syften: den bildar en de vid en viss tid levande människornas allians mot naturen (den fysiska omgivningen) och därjämte en allians av de på varandra följande generationerna.

Denna sistnämnda sanning, "detta andliga Indien", har upptäckts först av Burke, som därigenom givit de politiska teorierna "liv, idéer och rörelse".

Müllers framställning av statens nödvändighet eller riktigare naturlighet blir samtidigt, såsom framgår av vårt referat, ett för-svar för den bestående eller åtminstone den traditionellt givna staten. På denna punkt skiljer han sig inte från andra kontrarevolutionära författare. Det vanliga är, att man identifierar staten sådan den gestaltas med staten överhuvud och sålunda å ena sidan i franska revolutionen ser ett angrepp mot statstanken i och för sig, å den andra för den existerande staten åberopar själva stats-idén. Märkligt är däremot Müllers hävdande av statens "totala" karaktär, hans extatiska känsla för staten såsom allomfattande, såsom en personlighet över och inneslutande individerna. Detta drag har gjort Müller till en av nationalsocialismens livligast åberopade föregångare.

Till läran om rörelsens och motsättningarnas nödvändighet hör avvisandet av tanken på en världsstat och tron på krigets värde. Då staterna är individer och en individ inte blir medveten om sig själv utan andra vid sin sida, måste flera stater finnas. Att en universalstat stundom synes på väg att upprättas, kan dock vara av värde för att göra nationerna medvetna om sin högsta skatt, sin egenart. Krig och fred måste omväxla. Det sanna kriget kan bara komma till stånd mellan två stater, som har något gemensamt, t. ex. kristen tro eller en rättsidé, ty utan någon gemenskap kan man inte sluta fred; det är tvivelaktigt, om sanna krig kan föras i det existerande Europa, som har endast vissa vaga upplysningsidéer gemensamt. "Bland alla statsföreningens bindemedel är det sanna kriget det verksammaste och varaktigaste, ty gemensam nöd och gemensamma tårar binder bättre och fastare än lyckan..." Men kriget är även ur annan synpunkt av värde. "Ty liksom människan under lidande och olycka lär känna sitt hjärta, så lär folken under olyckor, rörelser och stormar av alla slag att känna och akta sig själva. Lyckan förvrider, skämmer bort, förslöar och isolerar människorna liksom folken, under det att olyckan däremot väcker, eggat, binder och upphöjer." Då hela världen främjas i sin utveckling genom att var och en hävdar sig själv, är patriotism och kosmopolitism inte motsatta idéer, utan

hör samman. I grunden råder alltså internationell harmoni, även om eller rättare just då staterna tävlar med och bekämpar varandra.

Det betonas av Müller att författningarna måste anpassas efter folkens egenart. I en skrift av år 1810 skriver han i nära anslutning till Burke: "Författningarna kan icke uppfinnas; den klokaste beräkning är här lika vanmäktig som den fullständigaste okunnighet; för ett folks karaktär, och den kraft och den ordning, som framväller härur, finns ingen ersättning..." Men i själva verket söker han i *Elemente* utan någon reservation visa hur en författning bör vara beskaffad. Utgångspunkten är det folkbegrepp, som användes i definitionen av staten. "Ett folk är den upphöjda gemenskapen av en lång rad framfarna, nu levande och kommande släkten, som alla hör samman i ett stort innerligt förbund på liv och död..." Suveränen i staten är detta folks idé, inte, säger Müller föraktfullt, den tillfälligt makthavande, som revolutionens talesmän påstått. Det gäller att hävda detta eviga folks frihet och vilja; Müller talar här om den allmänna friheten och den allmänna viljan (*liberté générale* och *volonté générale*) i motsats till allas, dvs. de nu levandes frihet och vilja (*liberté de tous resp. volonté de tous*).¹ För att den allmänna friheten och den allmänna viljan ständigt skall komma till sin rätt har man emellertid "gentemot de enskilda personerna ställt genom blodets band under århundraden förbundna personer eller familjer: så har de adliga och de regerande familjerna uppstått. Man har överlåtit representationen av lagen åt en familj, vars överhuvud i sig i hög grad förenar ögonblickets och århundradenas intresse, och som i egenskap av levande person är ägnad att förmedla mellan de frånvarande och de närvarande, mellan familjerna och de enskilda, mellan evigheten och ögonblicket." På detta sätt tillgodoses bäst det republikanska syftet att så mycket som möjligt utveckla den allmänna friheten. Alltså: monarken, som kallas suverän och som förutsätts vara enväldig, representerar det eviga folkets idé, denna idéns suveränitet. Müller går vidare och förkla-

¹ Müller använder alltså Rousseaus uttryck *volonté générale* för att beteckna det "eviga" folkets vilja; Rousseau menar härmed majoritetens uttryckta vilja, som förutsättes vara alla levandes verkliga vilja.

rar att "ju friare folket är dvs. totaliteten av individer, som bildar staten, icke blott summan av huvuden, desto mäktigare är lagen eller suveränen". Därmed är den "totala statens" frihetsbegrepp klarlagt.

Vid sidan av monarken och delvis uppbärande samma funktioner står adeln. Denna och borgarna (die Bürgerschaft) representerar olika delar av det harmoniska hela. Sålunda sägs adeln företräda ålderdomen på grund av att adelskapet är ärftligt, men tillika kvinnokönet; "adeln skall representera det osynliga, sedens och andens makt i staten, och alltså är den i det stora äktenskap, som heter stat, vad hustrun är i äktenskapet i vanlig mening". Adeln betecknas som "den främsta och enda nödvändiga institutionen i staten" (naturligtvis utom fursten) eftersom den gentemot de enskilda, nu levande, företräder "de osynligas och de frånvarandes makt och frihet" (dvs. kvinnornas och de dödas) och genom sin motsättning till de borgerliga möjliggör furstens representation av den allmänna viljan. Hur allas vilja (volonté de tous) skall representeras, är, betonar Müller, av underordnat intresse. Man kan emellertid ha ständsförsamlingar eller dylikt, som mellanled mellan statens periferi (det nu levande folket) och dess centrum (monarken). Om dessa organ söker störa maktens enhet genom att begränsa furstens befogenheter, kommer de i strid med sitt eget ändamål. I detta schema, där borgarna företräder de nu levande, adeln de döda (samt de osynliga, kvinnorna) och monarken den allmänna viljan, har romantikens förmåga att i de bestående institutionerna spåra eviga och gudomliga idéer och därmed rättfärdiga ett härskande system firat en av sina största triumfer.

Inom nationen måste, liksom i förhållandet mellan staterna, motsättningar och konflikter finnas; Müller talar om de nödvändiga striderna mellan adel och borgerskap, egendomsägare och förpaktare, köpare och säljare. Med strid menas då främst en konkurrens, som efter Adam Smith säges ägnad att medföra bästa möjliga produktion, men också ett slags oklart allmänt motsatsförhållande; här såsom eljest vill Müller hävda, att den verkliga harmonin är ett förhållande mellan klart skilda och ändå sammanhörande faktorer. Staten tänks emellertid som skiljedomare över de enskilda grupperna och anses, såsom strax närmare skall

visas, böra göra betydande ingripanden. Friheten definieras som "det allmänna strävandet hos de mest olika naturer till växt och liv". Ingenting kan vara mera stridande mot detta frihetsbegrepp, skriver Müller, än "begreppet om en yttre likhet", föreningen av det olikartade är frihetens förutsättning. På detta sätt försvaras den sociala hierarkien; de yttre motsättningarna och olikheterna svarar mot en inre harmoni, eftersom alla grupper eller stånd är nödvändiga. Vad ståndsindelningen beträffar, räknas i det existerande samhället med adel, prästerskap, köpmän och "Künstlerschaft" (företagare och hantverkare) av vilka de båda sistnämnda stånden konstituerar borgerskapet. I den "fullständiga ekonomistat", som ter sig som idealet, skall de fyra stånden helt motsvara olika arter av utnyttjat kapital; adeln eller "Wehrstand" — jorden; de andliga eller "Lehrstand" — det andliga kapitalet; köpmännen eller "Verkehrstand" — det fysiska kapitalet, särskilt penningkapitalet; företagare och hantverkare eller "Nährstand" — arbetet. Medeltidens ståndsordning är här tydligen förebilden.

Det är redan med det sagda klart, att Müller är en varm anhängare av den privata äganderätten. Alldeles särskilt betonar han fideikommissinstitutionens betydelse för adelns ställning. Men även äganderätten romantiseras på ett sådant sätt, att dess robusta karaktär verkar ljuv och poetisk. Först och främst förklaras äganderätten gälla inte saker utan egenskaper, och den blir sålunda ett slags emanation av den ägandes eget jag. "Sakernas förhållande till personerna är det egentliga objektet för äganderätten. Den levande människan kan i sakerna icke bruka något annat än de egenskaper, vilka svarar mot, ingriper i hans liv, alltså själva är levande." Genom att tingen sålunda besjålas blir det möjligt att påstå, att det består "ett alltigenom personligt förhållande mellan jordägaren och hans jordegendom, mellan kapitalisten och hans kapital, mellan ägaren och det han äger". Människan lever i ett äktenskap med saker, likaväl som med en person. Ja, egentligen kan man inte skilja på personer och saker. Varje individ är "en sann sak", i det att "staten är den stora person, som besitter honom"; sedan besitter han i sin tur saker i mera begränsad mening. Till denna tankelinje sluter sig en annan. All egendom i landet ägs i grunden inte av personer, utan av det genom tiderna fortlevande folket. Det gäller att skydda

detta folks intresse och detta sker genom rättsordningens upprätthållande, dvs. genom — i huvudsak — den bestående ordningen. Liksom det eviga folkets suveränitet blir monarkiskt välde, blir alltså det eviga folkets äganderätt den (i vanlig mening) enskilda äganderätten.

Ekonomiska frågor behandlas utförligt av Müller. Vid sidan av fantastiska idéer framträder här en åskådning, som gör Müller till en av socialkonservatismens föregångare. I den ohämmade industrialiseringen ser han en fara för det system han företräder, och han kräver upprätthållande av en viss jämvikt mellan näringarna. Det feodala jordbruket bör bevaras, liksom hantverket och skråväsendet. Man observerar en påverkan både från den liberala nationalekonomien och från Fichtes teori om den "slutna handelsstaten"; i anslutning till Fichte kräver Müller, att den verkligt organiska staten skall representera en viss ekonomisk och geografisk enhet. I en senare skrift såg han proletariseringen som en följd av feodalismens sönderfallande och anvisade som bote-medel upprättandet av sparbanks.

Uppskattning av kristendomens värde mer än egentlig religiositet präglar Müllers framställning. I de sista kapitlen söker han förbinda sina politiska läror med den kristna religionen; Kristus förklaras ha "dött också för staterna". Han tänker sig här även ett förbund mellan Nordens stater under kristendomens hägn och förebådade sålunda den heliga alliansen. Även slutorden i hans verk passade väl för denna institution. Det sägs här bland annat att "herraväldets hemlighet ligger i lydnaden, all upphöjelse, som själen trängtar efter, i dess fria underkastelse, all frihet i hängivenheten för fosterlandet och Kristus". Ett årtionde senare framlade han ett utkast till en rent teokratisk statslära.

Den politiska romantiken, som bäst representeras av Müller, är, som vår redogörelse visar, inte bara en utformad åskådning utan också ett slags tankemetod. Såsom Schmitt framhållit, kommer man till sina slutsatser genom att ständigt hävda, att något visst "ingenting annat är" än något annat, att det egentligen, i verkligheten, är något annat än det synes eller anses vara. Eller med andra ord: man använder en idealiseringsmetod av ytterst enkel men samtidigt verksam beskaffenhet. En association av ytlig art får tjäna som bevisning: på detta sätt förvandlas exempelvis

på ett par sidor adeln till en representation för de döda och kvinnorna. Denna idéflykt, denna ohämmade lek med vaga och suggestiva föreställningar, har blivit mönstret för åtskilligt politiskt författarskap.

Nära romantiken — om man så vill som en riktning inom denna — står vad som av gammalt kallas *den historiska skolan*. Som dess främste representant räknas rättsvetenskapsmannen Friedrich Karl von Savigny (1779—1861). På grund av ett af en annan jurist, Thibaut, väckt förslag om en tysk lagkodifikation utgav Savigny ett arbete, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 1814, vari detta förslag kritiserades ur synpunkter, som blev grundläggande för den historiska skolan.

Enligt Savigny är förslaget om en lagkodifikation i viss mån ett uttryck för den rationalistiska åskådning, som varit härskande under 1700-talet. Under denna tid hade man överallt i Europa behärskats av ett "ogenomtänkt upplysningsbegär". Känslan för äldre tiders egenart och storhet och för folkens naturliga utveckling hade förlorats, och i dess ställe hade trätt en gränslös tro på samtidens möjligheter, på dess förmåga att skapa "en absolut fullkomlighet". En reaktion häremot hade sedan inträtt genom att "det historiska sinnet" väckts till nytt liv. Inom rättsvetenskapen funnes emellertid sedan gammalt en tendens att se lagen som rättens ursprung och väsentliga källa och att därför kräva en så vitt möjligt fullständig lagstiftning; i begagnande av sedvanerätten, då luckor i den skrivna rätten föreläge, hade man sett en "sorglig nödvändighet". Denna uppfattning hade under upplysningstiden ofta förenats med "övertygelsen att det funnes en verklig naturrett eller förnuftsrett, en idealisk för alla tider och alla fall giltig lagstiftning, som vi blott behövde upptäcka för att definitivt fullända den positiva rätten".

Mot denna uppfattning vänder sig nu Savigny. I de tidigaste skeden, som våra historiska kunskaper omfattar, fanns redan en privatreätt, som var särpräglad hos varje folk, likaväl som språket, seden eller författningen. Alla dessa företeelser är uttryck för en och samma sak, folkets individualitet, och ter sig blott för betraktaren som särskilda egenskaper. "Vad som förenar dem till en helhet är folkets gemensamma övertygelse, den allmänna kän-

lan av inre nödvändighet, som utesluter varje tanke på ett tillfälligt och godtyckligt ursprung." Att närmare klarlägga detta ursprung är omöjligt, då ju folkkaraktärerna är utbildade i historiens gryning. Klart är endast, att de för folket karakteristiska institutionerna uppstått utan att närmare definieras och fixeras; denna verksamhet tillhör en senare tid. "Denna folkens ungdomstid är fattig på begrepp, men den äger ett klart medvetande om folkens villkor och förhållanden, den ser dessa helt och fullständigt, under det att vi, i vår konstlade och invecklade tillvaro, är överväldigade av vår egen rikedom, i stället för att njuta av den och behärska den."

Särskilt vad rättsutvecklingen beträffar understryker Savigny, att folken under sitt tidigare skede inte haft den förmåga av abstraktion, som krävs för utformande av rättsatser. Rättsordningen hade därför till stor del bestått i symboliska handlingar, som var uttryck för rättsmedvetandet och samtidigt befäste detta. För det historiska sinnet ter sig dylika handlingar inte som utslag av barbari eller vidskepelse; tvärtom måste man konstatera, att de var överlägsna nutidens rättsregler genom sin åskådlighet och genom att de uppbars av en allmän folktro. Den bestående rättsordningen kännetecknas av att den gamla sedvanerätten, som uppstått genom sed och folktro, av juristerna satts i system; även i sin nuvarande form är den alltså i grunden skapad "genom inre, stilla verkande krafter, icke genom lagstiftarens godtycke". Svårigheten ligger däri, att rätten så att säga kommit att föra ett dubbelt liv, dels i folkets allmänna medvetande, dels i den efterhand utbildade juridiska doktrinen. Man kan också uttrycka saken så att rätten innehåller ett politiskt element (dess ursprung i folkets liv) och ett tekniskt element (utvecklat genom juristerna). För den inom rättsvetenskapen och lagstiftningen verksamme gäller det att verka för en organisk utveckling av rätten, för en utveckling, som bevarar det väsentliga i det historiskt givna och utbildar detta i enlighet med dess egna principer och därmed i överensstämmelse med folkets individualitet. Att det redan bestående blir avgörande för lagstiftningsverksamheten är enligt Savigny i varje fall ofrånkomligt, men han synes dock anse, att det medvetna arbetet i denna riktning är av en viss betydelse. Med tanke särskilt på det befintliga juridiska begreppssystemet skriver han

att detta, vare sig man vill eller ej, i stort sett blir avgörande. "Detta det bestående stoffets övervägande inflytande kan alltså på intet sätt undgås; men det blir fördärligt, så länge vi omedvetet tjäna det, och välgörande, om vi mot detsamma sätter en levande och formande kraft, genom historisk forskning gör oss till herrar över det och sålunda tillägnar oss de framfarna generationernas hela visdom." Och strax därefter heter det, att det är fruktlöst och dåraktigt att söka vända tillbaka till folkets ungdomstid. "Men det är något helt annat att hålla det särskilda värdet av detta tillstånd i friskt minne och på detta sätt skydda sig för samtidens ensidighet; detta är visserligen möjligt och lämpligt. Om överhuvud historien också i folkens ungdomstid är en ädel lärarinna, så har den i tider som våra ett annat och heligare ämbete. Ty blott genom den kan det levande sammanhanget med folkens ursprungliga förhållanden uppehållas, och förlusten av detta sammanhang måste för varje folk innebära förlusten av det mest värdefulla i dess andliga liv." På samma sätt som rätten betraktades naturligtvis staten som ett uttryck för folkets individualitet.

Det väsentliga i Savignys tankegång är tydligen reaktionen mot naturrätten. Liksom Burke och romantiken hävdar han folkets, det genom tiderna levande folkets, enhet och individualitet och nödvändigheten av att ta hänsyn härtill vid alla avgöranden; mot naturrättens föreställning om rationell allmängiltighet sätter hans en relativism, som tar sikte både på folkens olikhet och deras genom tiderna samlade erfarenheter. Kring dessa föreställningar — som alltigenom återfinns hos Burke — har han byggt upp ett speciellt, om också föga utformat system. Liksom Rousseau och andra föreställer han sig ett naturtillstånd, i vilket människorna automatiskt skulle handlat i överensstämmelse med sitt sanna jag; i olikhet mot Rousseau utgår han från att i detta tillstånd folken utbildat särskilda individualiteter. Den vunna särarten betraktas i huvudsak såsom orubblig; talet om folkens ungdomstid framstår i själva verket närmast som blott en omskrivning för påståendet, att folken är olika. Samtidens verksamhet skall bestå i att bygga vidare på det sålunda en gång utbildade. Härvid förklaras motsägande å ena sidan, att kontinuiteten är orubblig, å den andra, att medvetandet om detta och viljan att bevara kontinuiteten är

av den största betydelse, och historien upphöjes som det väsentliga medlet härtill. I sitt svar på Savignys skrift uttalade Thibaut att tyskarna, särskilt under senaste tid, visat sig kunna "konstruera fram det tillfälligt varandes nödvändighet".

Någon närmare utredning rörande folkbegreppet har Savigny, i likhet med andra kontrarevolutionära författare, inte givit. Han framhåller att folket utgör en över den levande generationen stående enhet, men inte vilka förhållanden — ras, kultur, språk eller dylikt — som konstituerar denna enhet. I huvudsak åsyftas tydligen de bestående statsfolken, varjämte tyskarna på grund av gemensamt språk och andra förhållanden betraktas åtminstone som ett potentiellt folk. I en annan skrift antyder Savigny, att folkens särart uppstått genom "en högre nödvändighet . . . en inifrån skapande kraft". Beträffande det oavbrutet använda ordet "organisk" ges inte heller någon förklaring; ordet har uppenbarligt hämtats från romantikens förråd. Påtagligt är, att ordet hos Savigny, liksom hos vissa andra författare, börjar användas som rent värderingsuttryck, ungefär på samma sätt som orden ordning, framvuxet, historiskt osv.

Savigny sökte inte motivera ett visst politiskt system och intog ej heller en avvisande hållning till förändringar. Både i *Vom Beruf* och i andra skrifter understryker han, att kontinuitetsprincipen inte innebär stillastående utan organisk utveckling. Att de synpunkter han anför likväl är ägnade att stödja en allmänt konservativ inställning, ligger i öppen dag. Dels stimuleras förstående, dvs. ett av sympati färgat begripande, för folkens särskilda institutioner och överhuvud för det bestående i stort sett. Dels och i följd härav blir det möjligt att såsom oorganiska och ohistoriska beteckna förslag, som åsyftar ovälkomna förändringar. Det skapas, med andra ord, en speciell form av den konservativa tankelinje som kännetecknas av benägenheten att anta, att om något består, har det sannolikt ett värde. Denna form har fulländats av Hegel.

Till de kontrarevolutionära författarna i mera egentlig mening brukar man inte räkna Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770—1831). Även om Hegel kritiserade revolutionsteorierna och framställde en politisk ideologi av konservativ prägel, har detta förhållande inte framstått som det karakteristiska i hans på alla ve-

tandets områden inriktade verksamhet. Hegel har ej heller på samma direkta och medvetna sätt som förut nämnda författare arbetat på utformandet av ett politiskt system. Från sina utgångspunkter måste han i princip se varje regim som länk i en utveckling. I en del mindre skrifter, som anknöt till aktuella frågor, tog han visserligen ställning till skilda politiska problem, men dessa skrifter är av jämförelsevis underordnad betydelse. Vad man kan kalla hans politiska ideologi är den uppfattning rörande historien och framför allt statslivet, som ingår som ett moment i hans allmänna filosofiska system. Av betydelse är här främst hans rättsfilosofi, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1821. Det kan här inte komma i fråga att redogöra ens för huvudpunkterna i hans utomordentligt invecklade och av en speciell begreppsapparat burna statsdoktrin.¹ Vi skall inskränka oss till att söka så kort och enkelt som möjligt precisera de tankegångar hos Hegel, som varit av betydelse för konservativ teori.

Det har sagts, att Hegels hela filosofi är ett försök att sammansmälta den rationalistiska uppfattningen om en obetingad kausalitet med traditionellt härskande värderingar, och att han gjorde detta genom att ständigt sammanblanda vara och böra. Än mera schematiskt kan det sägas, att Hegel på samma sätt som vissa andra konservativa tänkare sökte visa att det, som är, är förnuftigt; att något är förnuftigt innebär då, att det kan begripas som led i en moralisk ordning. Det väsentligt nya hos Hegel är emellertid ur denna synpunkt, att det varande görs förnuftigt och därmed etiskt riktigt genom att insättas som länk i en utvecklingskedja. Hegels möjlighet att försvara faktiska företeelser får därigenom en helt annan vidd än förut berörda författares. Att något ter sig som orimligt och olämpligt kan erkännas, samtidigt som det påstås, att här föreligger en nödvändig genomgång till ett högre utvecklingsstadium. Ett bedömande av en enskild händelse blir möjligt endast om bedömarens anser sig fatta hela världsut-

¹ En belysande om också summarisk framställning finnes i Andréns *Huvudströmningar i tysk statsvetenskap*; en kort redogörelse, som starkare framhäver sambandet mellan Hegels filosofi överhuvud och hans statslära, finnes hos Sabine, *A History of Political Theories*. Det bästa mera fullständiga arbetet i ämnet torde vara Rosenzweigs *Hegel und der Staat*.

vecklingen och insätter händelsen i dess sammanhang. Hegel ser nu utvecklingen som "världsandens" successiva realiserande av det förnuftiga och värdefulla. Tillvägagångssättet härvid betecknar Hegel som dialektiskt. Förnuftets utveckling kännetecknas av att varje begrepp för över till sin egen motsats och att ur dessas för-
ening ett nytt högre begrepp uppstår (tes — antites — syntes); häremot svarar på det politiska området en tendens, som möts av en motsatt tendens och med denna förenas i något högre. Denna nyckel till utvecklingen ansåg Hegel given i Platons dialoger, där under diskussion oavbrutet ett visst begrepp visas innefatta olika meningar och man från en viss mening kommer över till en annan och från den nya utgångspunkten fortsätter resonemanget. Det väsentliga är emellertid, att varje stadium tänks vara endast en övergång till något annat och högre. Slutmålet för historien är vad Hegel kallar den förnuftiga friheten.

Hegel menar emellertid inte att *allt*, som är, är förnuftigt. Hans kanske ryktbaraste sats säger visserligen, att "vad som är förnuftigt är verkligt; och vad som är verkligt är förnuftigt". Denna sats är likväl endast ett slags begreppsbestämning, eller om man så vill, en tautologi. Hegel utgår nämligen från, att verklighet tillkommer endast sådana händelser eller förhållanden, som är förnuftiga, dvs. markerar världsandens självutveckling; att vara verklig är detsamma som att vara förnuftig. Faktiska tilldragelser, ja, hela tider och folk kan vara på en gång oförnuftiga och överkliga, dvs. utan betydelse för utvecklingen. Här föreligger enligt Hegels terminologi endast något existerande, något tillfälligt, något ohistoriskt. Men den citerade satsen pekar dock på den centrala tendensen hos Hegel. Han *vill* om möjligt se det existerande såsom verkligt och förnuftigt. Med skärpa kritiserar de författare, som nedsätter bestående förhållanden utan att söka se dem som nödvändiga i ett sammanhang. "Att se förnuftets ros i samtidens kors och att därför glädja sig åt detta, denna förnuftiga insikt är den försoning med verkligheten, som filosofien bjuder dem, vilka en gång mottagit den inre anmaningen att begripa..."; det finns händelser, som icke kan begripas i denna mening, men i regel beror icke-begripandet på att iakttagaren ej genomskådat "förnuftets list".

Att Hegel redan genom denna sin allmänna syn på historien

stimulerat konservativt tänkande är uppenbart. Ofta har den nyss citerade satsen fattats bokstavligt och man har ur Hegels filosofi trott sig kunna sluta, att det faktiska är det riktiga, att makt är rätt. Även riktigt tolkad innebär Hegels uppfattning en presumption till förmån för det existerande; man drivs från att utgå från att detta tillika är verkligt och förnuftigt. Då Hegel förutsätter en ständig utveckling, kan visserligen även den mot det bestående opponerande känna sig handla i överensstämmelse med hans system. Men dennes anspråk är mera tivelaktiga, ty det är, som av det följande skall framgå, endast segraren, som kan åberopa sig på Hegels presumption.

Hegels historiefilosofi förutsätter tydligen tillvaron av en allsmäktig och god vilja, som (med vissa i detta sammanhang betydelselösa undantag) leder utvecklingen, som successivt vill förverkliga sina intentioner. Det kan samtidigt sägas, att Hegels metod möjliggör historieskrivning utan hänsyn till fakta; frågan är ju var gränsen skall antas gå mellan verkligt och tillfälligt. En av Hegels lärjungar, Gentile, har dragit den yttersta slutsatsen härav, då han i historien ser blott "ett logiskt imperativ" hos det egna jaget; historieskrivningen är endast en metod att uttrycka en viss åskådning (Carritt, *Morals and Politics*).

Den etiska utvecklingen sker genom staten. "Endast i staten har människan en förnuftig existens... staten existerar inte för medborgarnas skull; man skulle kunna säga, att den är målet och de verktygen. Emellertid är detta förhållande av mål och medel icke här tillämpligt. Ty staten är icke det abstrakta, som står gentemot borgarna, utan de är moment såsom i det organiska livet, där ingen lem är mål, intet medel finnes. Det gudomliga i staten är idén, sådan denna finnes på jorden" (*Förnuftet i historien*). "Staten är den sedliga idéns verklighet... staten är den värld, som anden skapat åt sig... Hur ofta talar man icke om Guds visdom i naturen; men man får ju icke tro, att den fysiska naturvärlden är något högre än andens värld. Ty så högt som anden står över naturen, så högt står staten över det fysiska livet. Man måste därför vörda staten som något jordiskt-gudomligt och inse, att om det är svårt att begripa naturen, är det oändligt mycket svårare att förstå staten" (*Philosophie des Rechts*). Nu menar dock Hegel inte, att alla stater har denna karaktär. Han

resonerar på samma sätt som i fråga om det faktiskt varande; liksom bara en del av detta är verkligt, är blott vissa stater en manifestation av världsanden. Det betonas uttryckligen, att staten såsom jordisk står i "godtyckets, tillfällighetens och villfarelsens sfär" och att den därför kan vara något annat än statsidén kräver. Men liksom Hegel vill upptäcka det förnuftiga i verkligheten, vill han se det förnuftiga, det idén motsvarande i staten. Man skall söka lösa "den förnuftets hieroglyf", som staten utgör. Det är givet, att hans lära härigenom på ett alldeles särskilt sätt blir ägnad att stödja den bestående makten. De styrande, som företräder staten, presumeras också företräda världsanden.

Staten i dess ideella skepnad uppbäres av folk, som representerar bestämda folkandar; här anknyter Hegel till den historiska skolan. Världsanden utvecklas på så sätt, att den i tur och ordning identifieras med olika folkandar; under den period ett folk fyller denna mission är det härskande. Varje "verkligt" folk har sålunda en tid av världshistorisk upphöjdhet; därefter måste platser lämnas åt ett annat folk. Världshistorien går enligt Hegel från öster till väster och han urskiljer fyra världshistoriska riken; det orientaliska, det grekiska, det romerska och det ännu ej förverkligade germanska. Det sistnämnda beskrives på ett sådant sätt, att det framstår som utvecklingens slutpunkt. Hegels lära blir sålunda även ett uttryck för tysk nationalism. Betecknande är hans i annat sammanhang framställda geografiska resonemang: "Europa bildar medvetenheten, jordens förnuftiga del, vars centrum är Tyskland; världsdelarna är alltså icke tillfälligt tillkomna."

Naturligt är, att Hegel ofta karakteriserar staten som en organism eller till och med en personlighet. Även om denna tankegång inte närmare utförs, ger den som all organisk teori föreställningen om en till staten hörande harmoni. På ett ställe i *Philosophie des Rechts* talas om statens enhet såsom de i staten ingående momentens "idealitet", dvs. totala uppgående i staten. Med stånd och korporationer i staten är det "som med magen i det organiska livet, 'der sich auch für sich setzt' men tillika upphävs och offras och övergår i det hela".

Men det är inte bara genom sin tendens att se det faktiska som förnuftigt, makten såsom rätt och staten såsom en ideal storhet, som Hegel är en konservativ tänkare. Han har utformat inte bara

en allmänt konservativ filosofi utan också en konservativ politisk ideologi. Detta sker framför allt i *Philosophie des Rechts*. I stor utsträckning bortser Hegel här från sin egen utvecklingsteori, som ger en relativistisk grundsyn på varje fas i skeendet — eftersom allt är en etapp på vägen — och formulerar på övligt sätt en rätts- och statslära, som uppenbarligen föreställs vara absolut riktig. Detta beror tydligen på, att Hegel i själva verket anser sin egen filosofi vara ett bevis på att historien ingått i ett avgörande, slutligt skede; Minervas ugglor flyger blott i skymningen, skriver han, dvs. då världsandens avsikter genomskådats, står de inför sitt förverkligande.

I sin rättsfilosofi skiljer Hegel genomgående på stat och samhälle. Staten med dess ideella mission står över samhället, som schematiskt kan betecknas som sammanfattningen av alla mera världsliga, väsentligen för individerna viktiga strävanden (ekonomi, rättsvård osv.); samhället blir "en avlastningsplats för de krafter i historien, som skulle kunna skämma bilden av statens upphöjda idealitet" (Andrén).

Då staten fattas såsom vilja, måste suveräniteten enligt Hegel tillhöra en fysisk, med vilja utrustad person, monarken. Folksuveräniteten i motsats till furstesuveränitet är en orimlighet. "Folket, utan sin monark och den just med denne nödvändigt sammanhängande skiktningen av det hela är den formlösa massan, som icke längre är någon stat och som icke äger någon av de bestämmningar, som kännetecknar blott den differentierade helheten" ("dem in sich geformten Ganzen"). Denna motivering för monarkin identifierar alltså utan vidare den högsta statsmakten med furstens person. Beträffande monarken gör sig i övrigt Hegels vanliga sätt att resonera gällande; monarken kan vara oduglig, det väsentliga är monarkiens idé. Lagstiftningen skall enligt Hegel äga rum i samverkan med en representation som förbinder staten och samhällen; den står "mellan regeringen överhuvud å ena sidan, och det i sina särskilda sfärer och individer upplösta folket å den andra". Representationen skall sammansättas av stånd, dvs. kategorier, som företräder bestämda intressen eller funktioner inom folket. Hegel går här inte i detalj. Han fastslår likväl, att jordegendomen bör representeras av innehavare av fideikommiss och ger i övrigt antydningar, som låter förmoda, att han tänker

sig en av de högre socialklasserna behärskad eller i varje fall starkt aristokratisk representation. Betecknande är att han år 1831 kritiserade förslaget om parlamentsreform i England under hänvisning till att representationen borde vara ett uttryck för de stora intressena inom folket (dvs. främst de härskande klasserna).

På liknande sätt insätts en rad sociala institutioner — familjen, den privata äganderätten, arvsrätten — såsom nödvändiga moment i hans filosofiska system. Vad det ekonomiska livet angår, åberopar Hegel de ledande liberala författarna (Adam Smith, Say och Ricardo), som sägas ha funnit det i dessa ting "verk samma och dem regerande förståndet". Ett liberalt inslag i hans system är också det obetingade fasthållandet vid principen om det fria yrkesvalet. Det ojämförligt intressantaste i detta avsnitt av *Philosophie des Rechts* är emellertid vad som kan kallas analysen av den sociala frågan.

Hegel urskiljer i detta sammanhang tre stånd eller klasser, jordbrukarståndet, det allmänna ståndet (vars verksamhet är inriktad på samhällets allmänna intressen, främst ämbetsmän) samt näringsståndet ("der Stand des Gewerbes"), inom vilket skiljes på hantverk, fabriksproduktion och handel. At näringsståndets förhållanden ägnas en särskilt ingående diskussion. Det borgerliga samhället tenderar, skriver Hegel, till ökad befolkning och allt starkare industrialisering. Genom behoven och medlen att tillfredsställa dem uppstår ett allt vidare sammanhang mellan människorna, och därmed följer å ena sidan "anhopningen av rikedomar", å andra sidan arbetets (närmast fabriksarbetets) "specialisering och begränsning... och därmed beroende och nöd för den vid detta arbete bundna klassen". En stor del av befolkningen sjunker under "en viss levnadsstandard, som ger sig själv som den för en medlem av samhället nödvändiga", och hos dessa människor försvagas känslan för rätt och viljan till självständig verksamhet samtidigt som hat uppstår mot de rika, samhället och statsstyrelsen. Sålunda skapas en "pöbel, som i sin tur för med sig större lätthet att koncentrera oproportionerliga rikedomar på få händer". Särskilt har denna tendens gjort sig gällande i England. En tänkbar lösning av frågan vore att av de rika uttaga de medel, som krävs för de fattigas underhåll, men då "blev de nödlidandes existens säkrad utan att vara förmedlad genom arbete,

vilket skulle strida mot det borgerliga samhällets princip och individernas känsla för självständighet och ära". Att ge alla så mycket arbete, att de kan bevara en rimlig levnadsstandard, är omöjligt, ty då inträder överproduktion och det onda förvärras. "Det framgår härav, att trots rikedomens övermått är det borgerliga samhället icke tillräckligt rikt, dvs. besitter icke nog av de för detsamma kännetecknande tillgångarna för att hindra, att ett övermått av fattigdom uppstår och en pöbel frambringas." Genom denna inre motsägelse drivs det borgerliga samhället att finna konsumenter bland folk, som ännu inte nått samma utvecklingsgrad. Kolonisation blir nödvändig för att få avsättning både för överflödigt folk och för överflödiga varor. Hegel hävdar emellertid tillika värdet av speciella sociala förband, korporationer, omfattande arbetsgivare och arbetare. Dessa korporationer, som karakteriseras som en "andra familj", bör under uppsikt av den offentliga makten sörja för vederbörande grupps intressen: antaga personer till medlemmar i erforderligt antal, sköta om yrkesutbildningen och vid behov lämna sina medlemmar hjälp. Den hjälp som kunde lämnas den fattige på detta sätt, skulle förlora sin förödmjukande karaktär; känslorna av högmod och avund skulle försvinna. De enskilda medlemmarna skulle höjas genom medvetandet om att tillhöra en högre enhet, som i sin tur ingick som ett led i samhället, och en känsla för gemenskapen och dess ära skulle uppstå. De andliga konsekvenserna av proletariseringen skulle sålunda motverkas; även de fattigaste skulle få självkänsla.

Hegels nu skisserade tankegång hör till det märkligaste i hans politiska ideologi. I sin teckning av den sociala utvecklingen stöder han sig på vissa äldre författare (såsom fransmannen Necker) men han utför ytterligare deras synpunkter. Marx framställning av industrialismens konsekvenser är till stor del endast en utvidgning av Hegels; detta gäller teorierna om ökad kapitalkoncentration, stigande utarmning av massorna, överproduktionen och dess konsekvenser, kravet på nya marknader och kolonisation. Då Hegel förordar korporationer, anknyter han till skråsystemet och gör sålunda ett avsteg från sin ekonomiska liberalism; han vill förena ett slags modifierat skråsystem med näringsfrihet och fritt yrkesval. Denna tanke kan sägas vara en på förhand given replik

på Marx teori, som efter Hegels dialetiska metod och under användning av en rad hegelianska begrepp förutsade proletarietets uppstigande till härskande klass, samhällets övertagande av produktionsmedlen och statens avskaffande. Genom sin korporatism föregriper Hegel senare socialkonservativa teorier; hans lära blir i eminent grad den marxistiska socialismens motsats. Det bör här också nämnas, att Hegel alldeles särskilt understryker medelklassens betydelse. Det är i denna klass, skriver han, som statsmedvetandet är starkast, och den utgör därför statens hörnsten. Till medelklassen räknas främst ämbetsmännen men även andra icke specificerade grupper. Även detta gör det naturligt, att Hegels ideologi starkt påverkat den ideologiska motiveringen till den i särskild grad av medelklassen uppburna reaktion mot socialdemokrati och kommunism, som tagit sig uttryck i samtidens nationella diktaturer.

Som den sedliga utvecklingens mål uppställer Hegel friheten. I sin undersökning av frihetens begrepp visar han att möjligheten av individualisering, av personlig differentiering, ökas med samhällets utveckling, att friheten är ett socialt fenomen. I ett primitivt samhälle har frihetsbegreppet en oändligt mycket trängre innebörd än i ett civiliserat, av ett rikt socialt liv kännetecknat samhälle. Det är först såsom socialt verksam, som individen erhåller en vid sfär för sitt handlande, en stor frihet. Vidare utgår ju Hegel från att vägen till andlig fulländning går genom staten. Från dessa utgångspunkter sluter han sig till att den absoluta friheten uppnås, då individens vilja sammanfaller med statens, då det alltså inte längre finns någon motsättning mellan den allmänna viljan och den speciella viljan. Det är här fråga om ett idealtillstånd, som Hegel inte antar vara realiserat i den bestående staten. Men han är benägen att — enligt samma metod, som förut berörts — anse, att även i den bestående staten individens särmeringar är ytliga, tillfälliga, blott kapriser. Då staten i princip skall förstås som verklig och förnuftig, har den person, som opponerar mot statens handlingar, presumptionen mot sig. Typiskt för Hegels uppfattning på denna punkt är det avsnitt i *Philosophie des Rechts*, vari talas om "friheten att offentligt meddela sig", häri inbegripet pressfriheten. Att tala om pressfriheten som en frihet att säga och skriva vad man vill, är, säger Hegel, lika ytligt som

att överhuvud tala om friheten som en frihet att göra vad man vill. Det finns en fördömlig subjektivitet, som är ägnad att upplösa statslivet, och en riktig subjektivitet, som överensstämmer med statsviljan och världsandens avsikter. På detta sätt blir Hegels frihetsdyrkan i det konkreta fallet ett motiv för att begränsa individernas möjlighet att obundet uttala sina meningar. — I vissa av senare tids diktaturer — och i en rad äldre politiska ideologier — har Hegels frihetsuppfattning därför blivit ett stöd för strävan att undertrycka den enskilda friheten. Man har till och med ansett, att om denna frihet nedslås och om sålunda de enskilda inte kan visas vilja något annat än staten, är det av Hegel eftersträfvade frihetsriket uppnått: det föreligger identitet mellan statens och medborgarens vilja.

Hegels tendens att rättfärdiga det faktiska blir avgörande även för hans framställning av internationella förhållanden. "Staten har ingen annan plikt än att uppehålla sig själv." Statens bästa, dvs. egentligen den verkliga och förnuftiga statens bästa, måste stå över alla andra motiv. Även kriget, och kriget i strid mot ingångna förbindelser, kan därför vara en sedlig plikt. Då staterna är suveräna individer, finns ytterst inget annat medel än kriget att lösa tvister dem emellan, tillfogar Hegel. Men kriget värderas också på övligt sätt som ett medel att rädda människorna ur de speciella intressenas försumpning, att stärka folkets gemenskap och därmed hindra inre slitningar. Helt naturligt har Hegels lära använts som stöd för en av alla internationella förpliktelser obunden nationell självhävdelse. Här, liksom på andra punkter, har främst den av Hegel uppställda presumptionen varit politiskt verksam. Liksom med stöd av Hegel det faktiska betraktats som det förnuftiga, det mäktiga som det rättfärdiga, varje stat som en etapp i en etisk utveckling, varje inskränkning av medborgerliga rättigheter som ett medel att förverkliga friheten, har kriget setts som något verkligt, förnuftigt och sedligt.

Vid sidan av de berörda riktningarna stod restaurationstidens mest inflytelserike ideolog, schweizaren Carl Ludwig von Haller (1768—1854). Grundtankarna i hans stora huvudarbete antyds redan i titeln; "Återställande av statsvetenskapen eller teori om det naturliga samhällstillståndet i motsats till illusionen om det konstlat

borgerliga" (*Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des Künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt*, utkommet i sex delar 1816 och följande år). Haller börjar sitt arbete med en kritik av de revolutionära teorierna, vilka, säger han, underligt nog gjort intryck även bland de stora och förnäma, "vilkas intresse är så diametralt motsatt detta filosofiska system". Dessa teorier har visserligen aldrig blivit i praktiken förverkligade; folksuveränitet är ogenomförbar och folket härskade aldrig i det revolutionära Frankrike. Men revolutionens motståndare har hittills inte lyckats framställa den riktiga politiska uppfattningen. Haller anser sig genom ett verklighetsstudium av människorna och naturen ha funnit den.

Det är alltså det naturligt givna, den konkreta verkligheten, som bildar Hallers utgångspunkt. Han söker fastställa vilka förhållanden, som ständigt kännetecknar det mänskliga livet och som därför kan betraktas som naturliga och nödvändiga. Han godtar sålunda, ehuru, synes det, omedvetet, upplysningsfilosofiens grundval; det gäller för honom att fastställa de naturlagar, som styr och måste styra samhället. Vad som befinns naturligt är därmed också av Gud sanktionerat; naturlagen är Guds lag. Av den historiska skolans uppfattning om nationella egenarter och härav beroende nödvändiga olikheter i samhällets och statens struktur finns hos Haller knappast något spår. Han urskiljer visserligen olika politiska regimer, men olikheterna beror inte på skillnader i folkkaraktären eller dylikt utan på sättet för regimens uppkomst. Av de i det föregående berörda författarna är det närmast Bonald, som erinrar om Haller. Hos båda finnes samma försök att åstadkomma en matematiskt bindande bevisning, samma längtan efter en patriarkalisk ordning. Bonalds nödvändighet är Hallers naturlighet.

Den naturlag, som Haller överallt finner verksam, innebär, att den starkare skall härska, att människorna måste leva i ett förhållande av över- och underordning. "Så långt historien och kunskapen om världen sträcker sig, lever människorna överallt och under alla tider i umgänge med varandra och i växelsidiga förhållandena av fria och tjänstepliktiga, härskande och underlydande." Detta tillstånd, inte ett tillstånd av allmän frihet och jämlikhet, är alltså det verkliga naturtillståndet, den naturligt givna ordningen. Orsaken härtill är klar. Å ena sidan finns makt, en

naturlig överlägsenhet i förmåga, å andra sidan ett behov av näring och omvårdnad, skydd och ledning, som tillfredsställs genom denna makt. På samma sätt härskar mannen över hustrun, fadern över barnen, ledaren över sin skara, läraren över sina lärjungar. "Här är vi på det rätta spåret och här ser vi den verkliga innebörden av den stora och oförstörbara naturlag, enligt vilken blott den mäktigare, den överlägsnare må härska, eller, för att uttrycka oss bestämdare: att där, varest makt och behov träffar samman, uppstår ett förhållande, enligt vilket de förra tillerkänns herraväldet, de senare beroendet eller tjänsteplikten, men att denna förbindelse likväl ingås helt i överensstämmelse med rättfärdighetens grundsatser och till båda parternas fördel. Detta förhållande är icke ens beroende av människornas vilja, det är allmänt, nödvändigt, oförstörbart liksom allt, som är gudomligt." Denna lag har, skriver Haller, ingen klarlagt förut, ehuru den uppbär hela naturen, även den oorganiska (människan viker t. ex. undan för elden och stormen). "Betrakta markens djur och fåglarna i luften . . . : överallt härskar den starkare arten över den svagare, och bland varelser av samma släkte det manliga könet över det kvinnliga, de äldre över de yngre, det modiga över det fega, det fullkomliga över det ofullkomliga."

Detta förhållande befinns vid närmare undersökning vara inte bara naturligt, utan även ur social och moralisk synpunkt värdefullt. Den starke och den svage kompletterar varandra. Den svages självkänsla skonas, ty ingen kan känna sig upprörd över vad som består av naturen. Den härskande blir god, ty han känner ingen avund och har ingen anledning att söka vinna på den svagares bekostnad. Känslan av överlägsenhet förädlar med nödvändighet karaktären. "Frukten och misstroende, allt tyrannis ursprung, kan icke uppstå hos den, som känner sig vara den överlägsne . . . Grymhet är därför ett fel, som alltid finns endast hos den svage, som icke kan räkna på personligt anseende och måste använda ohyggligt våld för att framkalla respekt för sina befallningar. Avunden smyger sig icke in i den persons hjärta, vilken njuter av högsta lycka och som icke har någon att avundas . . . Låg egen nytta slutligen, girighet och vinningslystnad, källor till så mycken orättfärdighet, är sällan att finna hos dem, som överträffar alla sina underhavande i rikedom, som med egna medel kan tillfreds-

ställa sina behov: och alltså har de mäktiga överallt, just därför att de är mäktiga, visserligen liksom andra förmåga och möjlighet, men mindre än andra anledning och begär att missbruka sin styrka i förhållandet till andra människor." Haller, som är en av politikens oförbätterliga analogitänkare, bevisar detta bland annat genom att framhålla, att människor är snälla mot småbarn, att framstående läkare är anspråkslösare och samvetsgrannare än de odugliga osv. Är det, frågar han retoriskt, mästarna inom rättsvetenskapen, "som sviker sina lättrogna klienters förhoppningar, som gör svart till vitt och vitt till svart . . . som för de skyddsbehövande till tiggargstaven och som likt hungriga gamar söndersliter det oskyldiga lammet . . .".¹ De mäktiga vill alltså inte, de svaga kan inte begå onda handlingar.

Dessa för hela den följande framställningen grundläggande teser uppvisar, som synes, en provkarta på skiftande och egendomlig användning av vissa ord. Att vara mäktig blir genom vissa glidningar detsamma som att vara intellektuellt eller fysiskt överlägsen och till och med moraliskt högtstående; det sistnämnda bevisas bland annat därmed, att den mäktige säges inte eftersträva makt, ej heller den rike rikedom. Det största tankesprånget gör dock Haller, då han tillämpar sina teser på i det samtida samhället bestående över- och underordningsförhållanden. Det blir härigenom möjligt att framställa exempelvis arvingen till ett rike eller en egendom som inte bara mäktigare utan också bättre än undersåtar eller underhavande.

Haller synes dock själv betvivla, att de naturliga benägenheter, som följer med makten, respektive underkastelsen, är tillräckliga för att skapa ett gott förhållande mellan människorna. Över den högsta makten finns, påpekar han, ingen jordisk domare. Därför är religionen nödvändig och måste befordras, ty "missbruk av den högsta makten kan tyglas blott genom religion och moral". Religionen är likväl av värde även för de styrande. "Den försäkrar

¹ Hegel, som nedgör Hallers arbete, anmärker: "Här glömmer herr v. H. att han använder denna retorik just för att stödja satsen, att de mäktigares välde är Guds eviga ordning, den ordning alltså, enligt vilken gamen söndersliter det oskyldiga lammet, och att sålunda de genom lagkunskap mäktigare gör alldeles rätt i att plundra de lättrogna skyddsbehövande såsom de svagare."

furstarna om undersåtarnas trohet, om den frivilliga lydnad, som icke kan ersättas genom något tvång . . .”.

Hallers stats- och samhällslära utmärks därav, att han från de angivna utgångspunkterna konstruerar de offentliga befogenheter-na som privata rättigheter, vilka uppkommer genom det faktiska maktinnehavet. Äganderätten är en makt över saker; liksom makten överhuvud är den av naturligt ursprung, vilket framgår av dess ”nödvändighet, allmänna förekomst och oförstörbarhet”. Från början uppkommer den, liksom all makt, genom tillägnelse eller ockupation. Samhällena eller staterna har i regel bildats genom jordägare, som skaffat sig allt större välden, allt flera underlydande. Under det att revolutionsteoretikerna antog, att ett folk funnits före furstemaktens inrättande, och flera reaktionära teoretiker hävdade, att folket och furstemakten samtidigt konstituerats, utgår alltså Haller från att fursten (eller en makthavande grupp) skapat folket och besitter staten och folket som ett slags egendom. Men från sina förutsättningar betonar Haller med rätta, att en enväldig monark endast har samma rättigheter som en livegen; rättigheterna är bara kvantitativt olika. Monarken kan börja krig, avträda landområden, stifta lagar; även den fattigaste kan tvista med andra, sälja vissa saker, stifta lagar för hustru och barn. Hela samhället bildar en väv av privata rättigheter, vilka alla är lika okränkbara. Det är en fulländad feodalism, som föresvävar Haller.

I fråga om monarkierna eller patrimonialstaterna, som är de ojämförligt vanligaste, betonar Haller, att fursten är suverän, dvs. besitter oavhängighet eller fullkomlig frihet; detta innebär, att han är underkastad endast de naturliga eller gudomliga lagarna. Dock är hans makt begränsad av de avtal, som vid monarkiens upprättande förutsättas ha slutits med förut självständiga jordägare. Dessa, som är oavhängiga utom i förhållande till fursten, måste lämna sitt samtycke till upptagande av nya skatter. Detta kan ske genom en ståndsrepresentation, vilken enligt sakens natur endast kan bildas av jordägarna. Fursten är skyldig att dels respektera ståndsprivilegierna, dels följa religionens bud. Det är inte absolut förbjudet att göra motstånd mot en furste, som handlar i strid med dessa normer, skriver Haller, men det är i regel inte lämpligt; bättre är att sätta sin lit till Guds ingripande. Om folket såsom bärare av rättigheter är hos Haller givetvis inte tal;

samhället består ju av monarken, de med vissa rättigheter utrustade jordägarna och dessa jordägarers underlydande.

Monarkien är inte den enda statsformen. Bland annat finns också republiker, vilkas ursprung är att en grupp familjer fått makten i ett samhälle, och präststater, vilka bildats och behärras av andliga ledare. På dessa statsformer söker Haller tillämpa samma principer, som framförs i fråga om monarkien. Den sistnämnda styrelseformen är emellertid den bästa, den har såsom en expansion av jordegendomen sina rötter i jorden och motsvarar i högre grad än andra statsformer naturens ordning.

I Hallers arbete ingår vad han kallar en makrobiotik, en lära om hur staterna och särskilt monarkerna skall bevara och befästa sin ställning. Här framträder med stor klarhet hans känsla för lugn och ordning. De på massornas entusiasm för en viss idé eller en religiös särmening byggda staterna liknas vid glänsande men förgängliga meteoror i historien. Man skall inte söka isolering i förhållande till utlandet och avrundning av den egna staten (jfr Fichte) utan eftersträva fredliga förhållanden till grannarna och låta "kärlekens moraliska band" härska över världen. Krig måste visserligen förekomma, ty eljest uppstår omåttlig rikedom, veklighet, sedefördärv, egennytta, sorglöshet och övermod, men freden är dock "tiden av högsta lycka, målet för alla krig".

Att Hallers *Restauration der Staatswissenschaft* mer än något annat arbete präglar det officiella tänkandet under den konservativa perioden 1815—1848 är naturligt. Hans huvudtes, att det faktiska maktinnehavet är sin egen legitimation, att makt är rätt, passade de furstar, som slöt sig samman för att bekämpa revolutionära tendenser efter att själva ha gjort om Europas karta. Att denna maktteori i grunden skulle kunna användas även av till makten komma revolutionärer, var ingen aktuell tanke. Tanken om maktens rättmätighet syntes självklart vara ett stöd för konservativt tänkande. Men tydligt är att även en rad andra moment i Hallers ideologi, monarkismen, respekten för jordägarnas och i första rummet adelns rättigheter, den religiösa sanktionen av det bestående, var väl lämpade för en reaktionär period. I en rad detaljer, som här inte kunnat beröras, innebär Hallers verk ett direkt försvar för Wienkongressens beslut och den heliga alliansens grundsatser.

Den metod, som utmärker Hallers bevisföring, är typisk för en rad konservativa ideologier. Förhållanden, som faktiskt existerar, sägs väsentligen just därför böra existera. Man ser då i det faktiskt existerande ett bevis på förefintligheten av en viss för allt mänskligt liv gällande naturlag. I den mån en sådan verkligen finns är det uppenbarligen överflödigt att uppställa den i form av ett böra, den blir ändå efterlevd. Vad som i realiteten sker är att man genom analogier ger ett förhållande, som faktiskt existerar endast med vissa temporära eller lokala begränsningar, skenet av allmängiltighet. Då man inför ett böra, är detta ett indirekt erkännande av att beviset på allmängiltighet inte lyckats.¹

Till romantikens filosofiska inspiratorer hör, såsom förut nämnts, Johann Gottlieb Fichte (1762—1814). I sina mera direkt politiskt inriktade arbeten har emellertid Fichte stimulerat skilda tanke-riktningar. Betecknande är, att Heller i sitt arbete om samtidens politiska idéer framställer Fichte som en av de främsta inom tre skilda idékretsar: den demokratiska, den nationella och den socialistiska. En demokratisk linje framträder framför allt i hans tidigare, av den franska revolutionens idéer starkt påverkade skrifter. Den nationella linjen dominerar i de under fransmännens ockupation av Berlin 1807—1808 hållna *Tal till den tyska nationen*. Dessa tal innefattar ett gränslöst förhållande av tyskheten. Endast tyskarna kan förverkliga frihet och framsteg; blott tyskarna är ett verkligt folk med nationalkänsla och nationalkaraktär. Denna nationalism är likväl på visst sätt kosmopolitisk och internationalistisk; hela världen bör bli delaktig av de goda egenskaper, som kännetecknar tyskarna. Det har till och med sagts, att här inte föreligger en tysk nationalism. Begreppen tysk och tyskhet var för Fichte inte bara beteckningar på en särskild nationalitet eller ett inom ett visst område levande folk, utan omfattande en rent ideell kategori: alla, som trodde på och arbetade för det goda benämndes tyskar, oberoende av nationalitet, och "tyskar", som inte tillhörde denna framstegets armé, kallades otyska. Emel-

¹ Vi stannar då inte vid den kritik av den berörda tankegången, som kan byggas därpå, att det är meningslöst att tala om politiska naturlagar och att man från en naturlag inte kan sluta sig till en handlingsnorm.

lertid är det uppenbart, att Fichte inte upprätthöll denna distinktion mellan tyskar i fysisk och metafysisk mening. Så t. ex. talar Fichte i fjärde talet om tyskarna som en germansk stam, i sjunde talet åter säges den vara tysk, som tror "på något absolut nytt och ursprungligt hos människan själv, på friheten, på oändliga förbättringsmöjligheter, på ett evigt framåtskridande för vårt släkte". Klart är också, att då Fichte kallade de bästa människorna tyskar måste tyskarna tro sig vara de bästa. För den nationalistiskt färgade tyska litteraturen har Fichtes tal därför varit en eggelse, han åberopas av de wilhelminska imperialisterna likaväl som av nationalsocialisterna.

Till socialismens föregångare har Fichte räknats främst på grund av sitt mest utformade politiska arbete, *Der geschlossene Handelsstaat*, 1800 (Den slutna handelsstaten), som bland annat utövat inflytande på Lassalle. Inte heller denna bok kan dock karakteriseras som tillhörande en bestämd idékrets. Här finns en blandning av nationalism och internationalism, av konservatism och socialism. Några erinringar om arbetets huvudtankar skall klargöra, varför det kunnat användas av vitt skilda riktningar.

Fichtes utgångspunkt är att äganderätten består i frihet att utföra vissa handlingar och att dessa handlingar företas med stöd av ett allas avtal med alla. Näringslivet bygger på ett fingerat avtal mellan olika stånd eller klasser, vilket innebär, att varje yrkesgrupp lovar producera bestämda förnödenheter eller förrätta bestämda tjänster mot vederlag från de andra. Alla har sålunda, schematiskt uttryckt, rätt till viss produktion och konsumtion. Från denna rent naturrättsliga premiss kommer Fichte till slutsatsen, att varje stat måste bli självhushållande, bli en autarki, och att all handel med utlandet måste upphöra; eljest blir det omöjligt att uppfylla det till grund för det mänskliga samlivet liggande avtalet. Om handel mellan staterna är tillåten, kan den sociala stabiliteten inte bevaras; vissa grupper blir beroende av avsättningen på utlandet, andra av import, och rubbningar i näringslivet uppstår genom konkurrensen mellan in- och utlandet. Endast den slutna handelsstaten kan hålla alla kvar "i det av ålder föreliggande läget" (bei dem gewohnten Zustande).

I den slutna staten skall antalet medlemmar av de olika stånden beräknas, och detta antal skall för framtiden fastslås; priser

och avsättningsförhållanden skall regleras så att varje grupp ständigt får samma andel i de förnödenheter, som produceras. De ekonomiska olikheterna skall bevaras. Dessa motiveras bland annat därmed, att de personer, som sysslar med tankearbete, behöver annan och bättre föda och större bekvämlighet än kroppsarbetarna. För arbetaren innebär det, skriver Fichte, "intet obehag, att han under arbetsdagarna måste stilla sin hunger med en massa vegetabiliska näringsmedel, som han naturligtvis tillreder i det fria; fina och rena kläder bleve i hans arbete snart förstörda"; tankearbetaren behöver mera närande föda och större omväxling samt "en omgivning, som ständigt även i det yttre visar honom den renlighet och den ädelhet, som bör härska i hans inre".

Upprättandet av den slutna handelsstaten skall ske successivt. Man skall i möjligaste mån skaffa sig de maskiner och uppfinningar, som krävs för tillverkning av olika saker. Framför allt skall staten vinna sina naturliga gränser. Vissa delar av jorden hör naturligt samman genom att de kompletterar varandra och är avskilda från andra delar. Då statsgränserna inte sammanfaller med de naturliga gränserna uppstår en oklar erövringslust och ständiga krig. När de naturliga gränserna vunnits finns ej längre någon anledning till konflikt mellan nationerna. (Här talas alltså om stater och nationer såsom geografiskt, inte nationellt bestämda enheter.) Denna avrundning av staten kan sannolikt äga rum på fredlig väg; staten tar alla medborgarnas "världspengar" (guld och silver) i utbyte mot endast inom staten gällande mynt och får därigenom medel att köpa både maskiner och nya landområden. Sedan staten slutits får ingen — utom lärda och konstnärer — lämna den. I början kan dock en viss emigration förekomma "av personer, för vilka den nya ordningen, som allena är sann ordning, synes obehaglig, tryckande och pedantisk".

Då alla stater blivit handelsstater, råder universell fred och allas rimliga behov bli tillfredsställda. Nationernas egenart blir nu fullt utbildad. "Det är klart, att i en på så sätt slutna nation, vars medlemmar endast umgås med varandra och sällan träffar utlänningar, som erhåller sitt särskilda levnadssätt, sina särskilda inrättningar och seder genom de beskrivna åtgärderna, som med passion älskar sitt fosterland och allt fosterländskt, kommer snart att uppstå en stark nationalkänsla och en skarpt utpräglad natio-

nalkaraktär. Den blir en helt ny nation." Under det nuvarande tillståndet har folken inte en tillräckligt utbildad egenart; "det synes mig som om vi genom strävandet att vara allting och att vara hemma överallt, blivit ingenting fullt och helt och att vi ingenstans känner oss hemma". På visst sätt skall dock det internationella umgänget bevaras, vetenskapliga rön och uppfinningar skall alla gärna dela med sig, då konkurrensen försvunnit. "Den utländska litteraturens skatter skall införas genom av staten underhållna akademier och bytas ut mot hemlandets litterära värden." Sålunda "går det undersåten väl och regeringen har varit hans välgörare".

De invändningar, som kan göras mot en sådan ordning, tillbakavisar Fichte på förhand. De förklaras — utan att just detta uttryck användes — härröra ur tidsålderns romantiska läggning. I motsats till de allvarliga och realistiska förfäderna vill samtidsens människor låta sin fantasi spela, och då de inte finner andra medel härtill är de benägna "att förvandla livet till ett spel", de glädes sig mera "åt förvärvandets list än åt besittandets trygghet". Friheten i alla dess former, även friheten från ordning och sed, eftersträvas. "För dem ter sig allt, som syftar till sträng regelbundenhet och ett fast ordnat, alltigenom likformigt förlopp, som ett ingrepp i deras naturliga frihet..." Mot detta "lättsinne" ställer Fichte lugnet och säkerheten.

Hur skiftande tankelinjer Fichtes skrift än rymmer, synes det konservativa motivet vara det centrala. Det är internationell och inomstatlig stabilitet, som ter sig som den drivande kraften i hans egendomliga konstruktionsförsök. Den statssocialistiska ordning, som den slutna handelsstaten utgör, är medlet att nå varaktighet i det sociala tillståndet, trygghet för förvärvade rättigheter och fasthet i den nationella karaktären.

De kontrarevolutionära idéerna

Det för de kontrarevolutionära författarna gemensamma och karakteristiska utvecklas eller antyds alltigenom hos Burke. Det är knappast en överdrift att säga, att de olika riktningar, som kan urskiljas, väsentligen ter sig som utformningar i detalj av skilda grundtankar hos Burke. På olika vägar söker man för det bestående eller under lång tid bestående hävda ett egenvärde. Början görs med själva samhället, där vissa för den naturrättsliga riktningen kännetecknande konstruktioner definitivt skjuts sönder. Samhället eller staten har uppstått samtidigt med eller före individen, naturliga individuella rättigheter mot samhället kan inte finnas, individer kan överhuvudtaget inte tänkas utan samhället. Här sätts den första avgörande gränsen för den enskildes och därmed för det rationella tänkandets möjligheter. Men man går vidare och söker i olika samhällsinstitutioner, i hela den traditionella samhällsbyggnaden inlägga den nödvändighet, som tillkommer själva samhället. Här skiftar motiveringarna från mysticism till utpräglad förståndsmässighet. Den radikala antiintellektualismen representeras av de Maistre, som i sin vördnad för erfarenheten, för "den långa tiden", förnekar möjligheten av en rationell bedömning annat än så till vida, som han i allt ser utslag av ett högre förnuft, till och med av en Guds dom över människorna. Bonald åter söker visa det traditionellas nödvändighet och naturlighet, dvs. förnuftighet, utifrån ett bestämt begreppssystem, vissa såsom absoluta fattade idéer; Haller följer under anlitande av en annan, egendomligt primitiv tankegång, samma linje. Ett slags syntes av dessa system utgör romantiken, som genom att driva organismföreställningen omgjuter det politiska samhället med personlighetens glans och särprägel. Staten blir icke blott nödvändig, utan rik och hemlighetsfull; här stannar man, inte som hos

de Maistre, med from skräck, utan i glad beundran inför det irrationella. En stark känsla för det föränderliga, det dynamiska utmärker Hegel och den historiska skolan. Hegel blir genom själva sin historiska relativism benägen att i det faktiska se det förnuf-tiga, en etapp i världsandens utveckling. Men i överensstämmelse med sin tro, att man inte kan genomskåda skeendet förrän det snart är fullbordat, att man inte kan se i världsandens kort förrän patiensen håller på att gå ut, går han över från relativism till absolutifiering och rättfärdigar härvid både den konservativa staten och den tyska nationalismen. Under det att Hegel ser folken uppifrån, från den om världsandens avsikter medvetnes synpunkt, och i en folkande ser en i bästa fall tillfällig inkarnation av världsanden, av det absoluta, betraktar den historiska skolan, som föds ur praktiskt nationell verksamhet, varje folks individualitet såsom något i och för sig givet, som en utgångspunkt för varje handlande, och blir sålunda benägen att värdera det hävdvunna, att anbefalla långsamhet och försiktighet ur inre nationell synpunkt.

I de kontrarevolutionära åskådningarnas periferi står å ena sidan Gud, å den andra individen; i centrum står staten och folket. Flertalet författare åberopar Gud som garant för det system de företräder. Det under lång tid bestående, det nödvändiga, det mäktiga anses ytterst rättfärdigat genom Guds vilja. På denna punkt anknyter man närmast till den deistiska naturrätten, som i det naturligt givna, i naturlagen, såg det av Gud velade eller Guds lag. Gud framstår alltså, i motsats till vad fallet är i den egentliga katolska socialläran, som en sekundär legitimationsfaktor; det är inte Guds omedelbart uttryckta eller auktoritativt tolkade vilja, sådan den återfinnes i bibeln, kyrkliga bekännelseskrifter eller påvliga encyklikor, som åberopas. Betecknande är att ingen av kontrarevolutionärerna hävdar ett absolut konungadöme "av Guds nåde" i mera egentlig bemärkelse. Ofta ter sig den religiösa motiveringen såsom oväsentlig, som endast ett traditionellt tillbehör till ett bestämt resonemang. Något liknande gäller om individen. Det uttalas inte sällan, att det förordade systemet är ägnat att skapa lycka, men detta utilitaristiska resonemang är inte centralt. Det är andra förutsättningar, som uppställs såsom vägledande, tanken på de enskildas fördelar ligger ständigt vid sidan av huvudlinjen. Utvecklingen av den konservativa ideologien under

1800-talet kännetecknas till stor del av att den religiösa föreställningen minskar, under det att den utilitaristiska ökar i betydelse. Religionen förvandlas från en utgångspunkt, som man stödjer sig på, till ett värde, som man framhäver, dvs. utnyttjas utilitaristiskt och pragmatiskt. Det sägs inte längre, att staten skall ha en viss form, därför att Gud vill det, utan att tron på Guds vilja är värdefull för människorna och för staten. I sammanhang härmed står, att den individualistiska, utilitaristiska linjen avancerar, och det är på denna väg, som konservatismen under senare tid möter liberalismen.

Då den kontrarevolutionära riktningen hävdade samhället, den överindividuella bindningen, gentemot rationalistisk individualism, och i samband härmed tog ställning för en social hierarki gentemot 1789 års idéer, stod den uppenbarligen i det starkaste motsatsförhållande till huvudlinjerna i den åskådning, som senare kom att betecknas som liberalism. Den ekonomiskt-liberala teori, som vid denna tid redan i sina huvuddrag utbildats, blev däremot inte föremål för ett enhetligt bedömande; i regel berörde kontrarevolutionärerna endast mera i förbigående dessa problem, som syntes mindre väsentliga vid sidan av de av revolutionen upprulade statliga principfrågorna. På vissa håll — främst Hegel — godtog man den ekonomiska liberalismens resultat utan att gå in på eller beakta deras sammanhang med den politiska liberalismen. På andra håll — Müller och Fichte — drev man en nationalistisk och antikapitalistisk linje i strid med de liberala grundsatserna. Först under ett något senare skede blir den genomförda oppositionen mot den liberala ekonomin ett väsentligt drag i de konservativa ideologierna. Omkring 1800 var det ännu möjligt att framlägga en politisk doktrin utan att diskutera den sociala frågan.

Av olika riktningar, och främst av romantiken, framförs organismteorien med utomordentlig kraft. Vad innebär då denna teori? Det torde vara tämligen fruktlöst att försöka ge en samtidigt upplysande och för alla, som använder organismbegreppet, acceptabel definition. Det vetenskapligt ohållbara i talet om staten eller folket som en organism ligger ju främst däri, att man förklarar något, som är svårt att bestämma, med något, som är än svårbestämdare, att man använder en lös analogi mellan två obe-

stämda storheter som en slags definition.¹ Klart är likväl, att man med orden organisk och organism i regel vill hävda, att det beskrivna utgör en nödvändig enhet av olika beståndsdelar; man reagerar mot en annan uppfattning, som säger att denna enhet inte är nödvändig eller att olikheten mellan delarna inte är det. "Organisk" blir alltså en i vissa fall användbar ersättning för naturlig eller nödvändig; med alla dessa ord avser man att dölja en övergång från vara till böra eller gör omedvetet en sådan övergång — om det beskrivna verkligen är "organiskt" har ju den uppfattning, mot vilken kritik riktas, ingen utsikt till framgång. Vad man i detta sammanhang gör gällande är, att staten eller folket utgör en organism. Därmed uttrycks då, att staten eller folket utgör en orubblig enhet. Individerna blir endast lemmar i eller delar av denna enhet och kan naturligtvis inte åberopa sig på rättigheter mot densamma. Då staten betraktas som en organism, kan man förutsätta en särskild statsvilja, som visserligen måste komma till uttryck genom människor, men inte behöver ha något samband med det nu levande folkets vilja. Då folket säges vara en organism och staten betecknas som ett uttryck för folkets individualitet blir resultatet detsamma. Man menar då med folket det genom tiderna fortlevande folket. Detta folkbegrepp — som uppstår genom en hypostasering av enkla och rimliga tankar om traditionens makt, plikten mot de efterkommande osv. — gör det möjligt att förlägga den "verkliga" folkviljan var som helst, t. ex. hos monarken eller hos vissa socialt högtstående grupper. Det genom tiderna levande folket blir alltså, liksom Gud, en till allt användbar legitimationsfaktor.

Organismteorien anses emellertid även mera direkt ge stöd åt en antidemokratisk, för monarkens och de högre ståndens maktställning kämpande statslära. Med utgångspunkt i denna teori har i olika variationer hävdats, att de traditionellt härskande personerna eller grupperna är lemmar i statsorganismen med av naturen anvisade funktioner. Särskilt har monarkien på detta sätt rättfärdigats i 1800-talets tyska statsvetenskap. Såsom ett exempel bland många kan nämnas Bluntschlis vid 1800-talets mitt givna motivering för monarkien. "Hos alla levande varelser finner vi",

¹ Beträffande det biologiska organismbegreppet och politikens anknytning härtill, se Coker, *Organismic Theories of the State*.

skriver denne författare, "en mångfald av krafter och organ, men samtidigt en enhet i denna mångfald . . . ett högsta organ, hos vilken den enande ledningen koncentreras . . . På samma sätt är också i staten ett högsta organ en nödvändig förutsättning för dess liv, och detta organ kan ej splittras i delar, om staten själv skall bevara sin enhet." Monarken förhåller sig till andra statsorgan som huvudet till lemmarna; "huvudet kan icke avskiljas från kroppen eller ges jämlikhet med denna utan att människans liv utplånas". Slutligen rationaliseras också med organismteoriens hjälp de sociala olikheterna. Klasserna betecknas som lemmar i den sociala organismen med bestämda funktioner och livsvillkor. Alla ingår i en levande högre enhet och därmed är bevisat, att "djupast sett" en harmonisk ordning råder.

Det folkbegrepp, som utvecklades av vissa kontrarevolutionära författare, och främst av den historiska skolan, är, såsom redan betonats, ytterligt obestämt. Begreppet utformas i motsättning till naturrätten och får härigenom sin styrka och sin begränsning. Vad man vill hävda är, att folket omfattar inte bara nu levande utan också förgångna och framtida generationer, och att varje folk har sin dess utveckling och institutioner bestämmande egenart, sin "folkande". Däremot söker man inte fastställa vilka faktorer, som överhuvud konstituerar ett folk. Särskilt bör det betonas, att nationalitetstanken inte, eller i varje fall inte med större styrka, framträder i den kontrarevolutionära diskussionen; den är vid denna tid, då den överhuvud görs gällande, närmast ett komplement till en liberaldemokratisk ideologi. För det 1815 reorganiserade europeiska statssystemet måste uppenbarligen nationalitetsprincipen, liksom folksuveränitetsprincipen, te sig som en fientlig makt. Endast i Tyskland fanns vissa historiska och realpolitiska förutsättningar för att kombinera konservatism med tanken på tysk enhet och en sådan kombination skymtar stundom (Hegel, Fichte). Givet är att den med nationalitetsprincipens genombrott nära förbundna moderna nationalismen inte återfinns hos den kontrarevolutionära riktningen. Även om man ofta hävdar krigets värde, ser man det inte som medel till en nationell expansion. Längtan till ordning och lugn dominerar reaktionen.

Den uppfattning av historien och historieskrivningen, som utbildades av tänkare under denna tid (särskilt Hegel och den histo-

riska skolan) kan schematiskt betecknas som en kombination av den utvecklings- och framstegstro, som slagit igenom under 1700-talet och fulländats av Condorcet, och en känsla för traditionens och den nationella egenartens betydelse. I olikhet med en äldre åskådning, som ännu spåras hos de Maistre och Bonald, trodde man på ett framåtskridande och såg inte förändringen som upplösning av det en gång existerande riktiga och värdefulla. I olikhet med de rationalistiska framstegsmännen tänkte man sig en differentierad, för de skilda folken särpräglad utveckling under bevarande av det väsentliga i gamla vanor och föreställningar. Med säkerhet har dessa tankar stimulerat historievetenskapen till grundligare forskning och djupare inträngande i sammanhang. De var emellertid tillika ägnade att ge denna forskning ett konservativt drag. Det gällde att förstå skeendet, dvs. att uppvisa dess nödvändighet; härifrån till en framställning, som i form av förklaring blev apologi, var steget inte långt. Betonandet av den nationella egenarten, av de nationella institutionernas naturliga framväxande, blev gärna ett försvar för, ett förhärlikande av denna egenart och dessa institutioner. Under det att man under upplysningstiden varit benägen att se historien som ett underlag för utformandet av universella teser och samtidigt som en mänsklighetens samfälliga väg mot ljuset, ville man nu klarlägga särdragen och visa universalismens orimlighet. Även de tillsynes mest objektiva verk fick denna karaktär; då Ranke, som sade sig blott vilja visa "hur det egentligen varit", skrev sin inledning till Tysklands historia under reformationstiden, förklarade han, att varje stat behärskas av en inre nödvändighet, som tar sig uttryck i dess särskilda samhällstillstånd och kultur, och fastslog sålunda som en självklarhet en konservativ metafysik. Man fann i historien orsakerna till det bestående, inte läror för framtiden.

SOCIALREFORMATORISKA STRÖMNINGAR INOM KONSERVATISMEN

Socialkonservatismens förutsättningar

Den väldiga aktivisering av det konservativa tänkandet, som den franska revolutionen medfört, har ingen motsvarighet under det följande århundradet. Inte förrän på 1900-talet uppstod, med världskriget, den ryska revolutionen, demokratiens allmänna genomförande och socialismens frammarsch, en situation, som på samma sätt eggade till prövning av förutsättningarna för det politiska handlandet.

Under årtiondena efter 1815 — vi avser i detta kapitel ungefär det följande halvseket — gjorde det representativa systemet successiva landvinningar utan att i någon större stat den demokratiska principen slog igenom. De franska revolutionerna 1830 och 1848 verkade befruktande på utvecklingen i andra länder. Den demokratiska tendens med socialistiska inslag, som 1848 starkt bröt fram, vann emellertid endast mycket övergående framgångar; efter några år utbyttes den demokratiska republiken i Frankrike mot en ny caesaristisk regim, och i en rad andra stater befästes inom kort den monarkiska och aristokratiska ordningen. De konservativa riktningarna bekämpade under denna tid alla till mera genomförd folkstyrelse syftande rörelser; i stor utsträckning understöddes de härvid av partier, som visserligen i fråga om ekonomiska förhållanden och medborgerliga rättigheter förfäktade liberala principer, men som i fullständig demokrati såg en fara för den bestående samhällsordningen, främst för den privata äganderätten. I huvudsak utgick de konservativa ideologerna i sitt ställningstagande till de författningspolitiska problemen från de av konrevolutionärerna utformade grundsatserna. En viss förtunning av dessa kan dock konstateras. Den halvt absolutistiska linjen minskade i betydelse, under det den konstitutionella riktningen, som häv-

dade monarkens ställning såsom högsta statsorgan men ville tillerkänna en representation omfattande befogenheter, blir dominerande; särskilt utformades den konstitutionella statens teori av Stahl, måhända skedets främste konservative författare. Ansatser gjordes till bildande av konservativa partier, som syftade att samla icke blott de högsta samhällsklasserna utan folkets breda massor till försvar för en politik på det beståendes grund. Den särskilt 1848 vunna insikten, att massorna inte var så radikala som man under franska revolutionen befarat, ledde till att i vissa fall konservativa statsmän medverkade till rösträttens förallmänligande (Disraeli och Bismarck 1867). Man började på vissa håll räkna med att de traditionella politiska och sociala institutionerna kunde försvaras även med de medel folkstyrelsen anvisade.

Vad som ger den konservativa ideologien under denna period dess särprägel är främst inställningen till den sociala frågan. Den utveckling mot industrialism, finans- och företagarkapitalism och proletarisering av arbetarna, som försiggick i hägn av ekonomisk liberalism, kom att framstå som den största faran för den hävdvunna ordningen. Den uppbars av en ny överklass, som hotade den förut dominerandes ställning. Den framkallade en socialistisk rörelse, som år 1848 gjorde mycket aktiva insatser och vars doktrin i den av Marx givna formen förutsade en social revolution genom en av de nationella gränserna obunden proletär klassgemenskap; långt dessförinnan hade skilda socialistiska riktningar i Frankrike och kartiströrelsen i England framträtt som hot mot det borgerliga samhället. Den redan av vissa kontrarevolutionära författare företrädde linje, som vi (efter Herkner) kallar socialkonserveratismen trädde därmed i förgrunden. Olika linjer eller rättare olika tendenser kan urskiljas inom denna. På vissa håll vill man vrida utvecklingen tillbaka, känner inför industrialismen samma vanmäktiga vrede, som kom engelska arbetare att slå sönder de maskiner, som befarades göra deras arbetskraft överflödiga. Även om man inte tror sig kunna hejda industrialiseringsprocessen, vill man så långt möjligt bevara den hotade sociala miljön; jordbruket, småföretagen, hantverken skall stödjas och uppmuntras. En annan tendens, som också är reaktionär så till vida som den anknyter till äldre förhållanden, är att i någon form återuppliva skråväsendet för att begränsa konkurrensen, knyta företagare och arbetare sam-

man och förekomma extrem proletarisering. Slutligen inriktar man sig helt enkelt på att genom socialpolitik förbättra arbetarnas läge. Som motiv framförs dels den sociala medkänslan, dels behovet av att åstadkomma social avspänning för att bevara enheten och undgå den sociala revolutionen. Som det märkligaste praktiska uttrycket för denna konservativa socialreformism framstår Bismarcks socialpolitik på 1880-talet.

Det är svårt att dra en mera bestämd gräns mellan socialkonservatism å ena sidan, å andra sidan vissa socialistiska riktningar och den begynnande liberala socialreformismen. Vad som skiljer från socialismen är emellertid främst viljan att i stort sett bevara den sociala hierarkien och dess författningspolitiska tillbehör samt i samband härmed den privata äganderätten och arvsrätten. I kritiken av liberalismen och i förutsägelseerna om följderna av dess ohämmade tillämpning möter ofta samma linjer i konservatism och socialism. Från socialreformatisk liberalism skiljer man sig genom de antiindustrialistiska och korporativa tendenserna, genom den mera generella och utpräglade misstron mot folkstyrelsen och genom att de allmänna frihetsprinciperna inte är grundläggande vid programmens utformning.

Sismondi

Den förste mera framträdande socialkonservative ideologen är Sismondi (1773—1842), vars politiska huvudarbete *Nouveaux principes d'économie politique* (Nya principer för den politiska ekonomien) utkom 1819, i en andra upplaga 1827. Sismondi, som tillhörde en aristokratisk italiensk-schweizisk familj, ägnade sig några år åt affärsverksamhet för att sedan övergå till vetenskapligt arbete. Långa vistelser i utlandet, särskilt i England, stimulerade hans ekonomiska och politiska studier. I den praktiska politiken tog han ringa del, dock framträdde han som motståndare till demokratiska rörelser inom sin hemstat Genève.

På visst sätt intar Sismondi en egendomlig mellanställning mellan skilda politiska riktlinjer. Hans konservativa grundsyn är uppenbar; den bestående samhällsordningen bör i stort sett bevaras, en social hierarki och en ojämn egendomsfördelning är nödvändiga för samhällets bevarande och utveckling. Men hans konservatism har inte samma aggressiva karaktär som de förut behandlade kontrarevolutionära skriftställarnas, man finner hos honom inte något förhållande av den gamla regimen, ingen kunga- eller adelsromantik, inget försök att med stöd av religion eller tradition nedsätta förnuftet. Till liberalismen sådan den predikats av Adam Smith och hans skola ställer han sig — liksom det stora flertalet av sina samtida — principiellt positiv; han säger sig i stort sett följa Smith och synes benägen att reducera betydelsen av de avvikelser han gör från dennes lära. Trots detta innebär de positiva förslag, i vilka hans arbete utmynnar, en mycket bestämd brytning med liberalismens tankegång; liberalismen erkännes som åskådning, men dess konsekvenser bekämpas. En mera direkt, ehuru föga ingående kritik riktar Sismondi mot ansatserna till en socialistisk ideologi (Owen, Fourier). Men hans kritik av den liberala

ekonomiens sociala resultat var av sådan skärpa, att den i hög grad påverkade socialistiska tankeriktningar, främst marxismen; även hans historiska analyser utövade stort inflytande på Marx. Från många politiska ideologer under det tidiga 1800-talet skilde sig Sismondi genom en viss realistisk obenägenhet för konstruktioner; han byggde inte upp något historiefilosofiskt system och frambar inga väldiga profetior.

Sismondi utgår från en utilitaristisk ståndpunkt utan att motivera eller närmare utföra denna. "Den politiska vetenskapen syftar till, eller bör syfta till, människornas lycka inom samhället... Dess mål är att säkra denna lycka för största möjliga antal... Lagstiftaren får icke förlora ur sikte sin dubbla uppgift: den största möjliga lycka, som kan uppnås genom social organisation, och allas rättvisa andel i denna lycka." I det följande tillägger emellertid Sismondi — utan att detta på något sätt framhäves eller begrundas — en helt annan värdering. Kravet på allas lycka måste förmälas med en sådan ordning, som gör det möjligt för betydande individer att uppnå högsta möjliga utveckling; jämlikhetsprincipen får stå tillbaka för vad man kan kalla elitprincipen. Utifrån den utilitaristiska synpunkten fördömer han sådana samhällen, i vilken den stora massan lever i fattigdom och okunnighet, under det att ett fåtal åtnjuter kultur och rikedom, men med stöd av elitprincipen förkastar han också en samhällsordning, som gör alla nöjda utan att skapa en kulturellt ledande klass; "en stat, där ingen lider nöd men där ingen har tillräcklig fritid och bekvämlighet för att känna starkt eller tänka djupt är endast civiliserad till hälften, även om den ger den lägre klassen stora möjligheter till lycka". I denna blandning av värderingar, som i de mera konkreta tankegångarna omväxlande träder i förgrunden, representerar Sismondi en för socialkonservatismen utmärkande linje.

Med ökad klarhet framträder Sismondis grundtankar, då han i det följande diskuterar de olika politiska uppfattningar, som synes honom dominera samtiden och som schematiskt kan betecknas som socialism och liberalism. Vissa politiska författare, skriver han, behärskas av jämlikhetens idé. De "älskar med passion jämlikheten och reser sig mot varje form av social olikhet; då de vill bedöma ett folks välstånd, jämför de ständigt totaliteten av dess förmögenhet, dess rättigheter och dess kultur med den del därav,

som tillkommer varje enskild; den åtskillnad, som de finner mellan den mäktige och den svage, den rike och den fattige, den sysslolöse och den arbetande, den bildade och den okunnige, kommer dem att sluta sig till, att de senares försakelser är avskryvbara fel i den politiska ordningen". Andra åter — här åsyftas uppenbarligen den utpräglade liberalismen — tänker mera på vissa abstrakta principer än på människorna. Då de finner vissa medborgerliga rättigheter garanterade i en stat, "kallar de dennas politiska ordning fri, även om den grundas på de lägre klassernas slaveri". Då de inom en liten grupp i ett samhälle ser vetenskapen och litteraturen blomstra, "ser de i denna sociala ordning en högre grad av civilisation, även om fyra femtedelar av folket består av analfabeter och alla delar av landet är försänkta i djup okunnighet". Då de i ett land finner en väldig anhopning av rikedomar, utvecklad handel och industri och en fylld statskassa, "kallar de den nation rik, som besitter allt detta, utan att stanna för att undersöka om icke alla de som arbetar med sina händer, alla de som skapar denna rikedom, måste inskränka sina behov till det minsta möjliga . . . och om icke tre femtedelar av de individer, som hör till det folk man kallar rikt, är utsatta för större lidanden än en motsvarande del av individerna i ett folk man kallar fattigt".

Sismondi vänder sig mot båda de ytterlighetsuppfattningar, han sålunda skisserar, men med helt olika styrka. Jämlikhetstanken liksom de socialistiskt färgade idéerna överhuvud betraktas som utopiska föreställningar, framburna av ett fåtal tänkare av ringa betydelse; här finner Sismondi tydligen inte någon ingående kritik nödvändig utan utgår från att han har att göra med orimliga och ofarliga uppfattningar. Liberalismen framstår däremot som den härskande ideologien, och det är mot den som stötarna sätts in. Sismondis arbete formar sig till en samhällskritik, riktad mot liberalismen eller, enligt hans egen mening, mot vissa överdrifter hos liberalismen; den allmänt konservativa inställningen ter sig som en självklar, halvt omedveten grundsyn.

Denna grundsyn framträder redan i den nyss berörda elitsynpunkten. Vissa samhällsgrupper måste, det är för Sismondi obestridligt, ha en särställning — med större social frihet, större för mögenhet än andra — för att en högre kultur skall utvecklas. Men denna sociala differentiering är motiverad även ur synpunkten av

allas välgång; på ett ställe skriver Sismondi, att en ojämn förmögenhetsfördelning kan vara till allas fördel, och han anser det omöjligt att genomföra en ekonomisk ordning, som helt skiljer sig från den redan existerande. Den reformverksamhet han förordar, är ett medel att i sina huvuddrag bevara det bestående; gång efter annan betonas att med skärpta motsättningar mellan samhällsklasserna uppstår faran för revolution och som bevis härför nämnes den stora franska revolutionen. Den av vissa författare vid denna tid, t. ex. Owen och Fourier, framförda tanken på ett slags socialisering av produktionen avvisade Sismondi med mycket knapp motivering. Han förklarade sig vara ense med dessa "filantroper" på en punkt — i fråga om behovet av samverkan i stället för konkurrens mellan dem, som producerade samma sak — men vara av annan mening på alla andra punkter. Det vore meningslöst att bekämpa dessa författares teorier: "Hitintills har de icke framförts på ett sådant sätt, att de gjort större intryck, och man känner ett slags samvetsqual då man uppvisar misstagen och inkonsekvenserna hos personer, vilkas arbeten uttrycker så mycken välvilja mot deras medmänniskor och vilkas motiv är så rena."

Det bör också än en gång understrykas, att Sismondi godtog eller åtminstone ansåg sig godta den ekonomiska liberalismens grundläggande tankegångar och att hans kritik ständigt sägs gälla vissa extrema yttringar av denna liberalism. Ofta möter i hans arbete bekännelser till den liberala ekonomiens idéer om än betydelsen härav stundom inskränks till ett minimum genom i det följande gjorda reservationer. På vissa punkter representerar Sismondi själv ur modern synpunkt en ytterlig laissez-faire-ståndpunkt. Så t. ex. anser han att undervisningen bör bekostas och skötas av privata sammanslutningar, inte av staten; i likhet med Adam Smith befarar han, att en av det allmänna ordnad undervisning skulle förlösa lärarna, som inte längre skulle vara beroende av de enskildas uppskattning.

Emellertid: i huvudsak är Sismondis arbete en analys och en kritik av vissa sidor av den ekonomiska liberalismen ur utilitaristisk synpunkt. Adam Smith och andra har enligt hans mening ensidigt betonat värdet av en stegring i produktionen och inte insett eller klarlagt, att en sådan stegring är av värde endast om den ökar individernas genomsnittliga välbstånd och lycka. Det gäller att

förening produktionsstegring med utbredd behovstillfredsställelse.

En stegring av produktionskrafterna förklaras i och för sig ägnad att skärpa de ekonomiska olikheterna och därmed motsättningen mellan samhällsklasserna. I stort sett synes Sismondi utgå från att utvecklingen tenderar mot ett tvåklassystem: å ena sidan ett ständigt förmögnare fåtal, som behärskar produktionsapparaten och njuter det huvudsakliga av dess avkastning, å andra sidan den egendomslösa massan, som är beroende av produktionsmedlens ägare och blir allt fattigare i förhållande till dessa. I likhet med Adam Smith förutsätter Sismondi, att arbetet är källan till all rikedom; den relativt sysslolösa överklassen njuter frukterna av underklassens arbete. Tendensen till skärpning av klasskillnaderna, som framträtt starkast i England, gör sig gällande såväl inom jordbruket som i industrien men dess betydelse framträder starkast i samband med industrialiseringsprocessen. "Ju större framsteg ett folk gör i hantverk och industri, desto större blir avståndet mellan dem som arbetar och dem som njuter; under det att de förras möda blir allt tyngre, blir de senares lyx alltmera storartad såvida icke staten reglerar egendomsfördelningen genom åtgärder, som synes strida mot den rent ekonomiska fordran på en ständig ökning av den samlade förmögenheten, och tillförsäkrar en större andel av rikedom åt dem, som skapar all rikedom." Med exempel från det engelska samhällslivet skildrar Sismondi de skärande kontraster mellan lyx och nöd, som följt i industrialismens spår. För att konsumera resultatet av de fattigas arbete måste de rika ständigt stegra sitt slöseri. "Man har civilisationens framsteg att tacka för att en person kan vara sysslös i stället för tio eller hundra eller tusen andra, det vill säga för att en person under en dags sysslöshet kan konsumera vad andra skapat under tio eller hundra eller tusen dagars arbete."

De liberala ekonomerna förutsätter att var och en förstår sitt eget intresse och handlar därefter och att fördenskull begränsningar av avtalsfriheten i princip är skadliga. Men handlande i eget intresse innebär ofta, och särskilt för de ekonomiskt svaga, ett handlande i nödtvång och på ett sätt, som inte överensstämmer med samhällets intresse. "Det kan ligga i en persons intresse att bestjäla sin granne och det kan ligga i den senares intresse att ... låta sig bestjälas hellre än att bli ihjälslagen; men det ligger icke

i samhällets intresse att den ene utövar våld och att den andre dukar under härför. I själva verket företräder likväl samhällsorganisationen i sin helhet ständigt ett liknande tvång . . . Samhället har nästan alltid genom sina anordningar givit upphov till ett förefintligt tvångsläge; det bör icke ytterligare försvåra detsamma. Samhället har i regel ställt den fattige inför nödvändigheten att underkasta sig pressande villkor för att icke dö av hunger; det bör taga hans försvar, då det försatt honom i denna farliga ställning." De olika klassernas intressen, som Sismondi tydligen anser böra vara avgörande för statens handlande, är i fråga om arbetsvillkoren helt andra än den enskildes tillfälliga intressen. "Arrendatorsklassens intresse är utan tvivel att icke nöja sig med mindre än hälften av skörden såsom arbetslön; men för den enskilde arrendatorn, som förlorat sin plats och icke kan finna en ny, är det ett intresse att låta sig nöja med tredjedelen eller mindre och att sålunda sätta alla sina likars uppehälle i fara. Daglönarklassens intresse är utan tvivel, att arbetaren för tio timmars arbete om dagen erhåller en lön, som är tillräcklig för att han skall kunna leva och uppfostra sina barn till dess de nått fysisk mognad; men intresset för en daglönare utan arbete är att skaffa sig en bit bröd till vad pris som helst; han arbetar fjorton timmar om dagen och låter sina barn börja i fabriken vid sex års ålder och riskerar sålunda jämte sin egen hälsa och sitt eget liv hela sin klass framtid i syfte att undgå nödens omedelbara tryck."

Den ekonomiska liberalismen medför inte bara skärpta klassskillnader och ökat elände för den stora massan; den leder också rent ekonomiskt sett till en ohållbar situation. Den väldiga produktionen kan på grund av massornas fattigdom inte utnyttjas inom det egna landet; de rika kan inte trots all lyx öka sin förbrukning i takt med fabrikernas växande kapacitet; följderna blir överproduktion och väldiga kriser, med ytterligare stegring av nöden och massarbetslöshet. Till en viss grad kan ett folk övervinna svårigheterna genom export till andra, industriellt mindre utvecklade folk; såsom exempel nämner Sismondi den väldiga engelska exporten på Sydamerika efter 1819 års kris, en export, som i själva verket möjliggjordes genom att de sydamerikanska republikerna upptog lån i England. Men denna utväg är moraliskt fördömlig, ty man undergräver härigenom importländernas ekonomiska

system. "Våra plikter mot det mänskliga samhället är desamma som mot våra landsmän; vi bör lika litet spekulera i turkarnas eller hinduernas undergång som i fransmännens eller engelsmännens." För övrigt kan en dylik export i längden inte avvärja överproduktionen, ty de länder, till vilka exporten riktas, kommer att försvara sig med skyddstullar.

På en rad väsentliga punkter ger sålunda Sismondi en kritik av den ekonomiska liberalismen av samma innehåll som den några årtionden senare av Marx framförda. Sismondis framställning av klasstriderna och de ekonomiska kriserna, hans teorier om kapitalkoncentration och stigande massfattigdom har starkt påverkat Marx. I olikhet med Marx — men i överensstämmelse med Hegel — ser Sismondi emellertid inte i det liberala systemets svårigheter tecken på en annalkande katastrof för detta system och på uppkomsten av en helt ny ekonomisk ordning.

Stundom framstår Sismondi som reaktionär i den meningen, att han förnekar, eller åtminstone betvivlar, värdet av den industriella utvecklingen. Tillståndet i de rent agrara, av självägande bönder befolkade delarna av Schweiz skildras som en idyll, präglad av stillhet och förnöjsamhet, en efter de mänskliga behoven avpassad växling mellan arbete och vila, emellan vardag och fest. Han jämför denna anspråkslösa förnöjsamhet utan större sociala olikheter och konflikter med den blandning av lyx och nöd, med de skarpa klassmotsättningar, som utmärker de industriellt mera utvecklade staterna. Kanske borde staten, skriver han, söka fördröja industrialismens framsteg för att få möjlighet att ordna och stabilisera den sociala situationen. I varje fall bör staten inte genom att belöna uppfinningar och uppmuntra nya industrier påskynda utvecklingen mot industrialism.

I stort sett betraktas likväl denna utveckling som ofrånkomlig och de möjligheter till ökat välstånd, den medför, erkänns. Det gäller att hålla industrialismen inom rimliga gränser, att göra egendomsfördelningen mindre ojämn och framför allt att skapa större trygghet för de fattigare folkgrupperna. Inom jordbruket skall den självägande bondeklassen utgöra kärnan; denna klass är överhuvud samhällets ryggrad. Inom industrien bör utvecklingen dirigeras mot en ökning av antalet mindre företagare och hantverkare och ett stärkande av lönearbetarnas ställning. Åtgärder

syftande till detta mål är till fördel både för de undertryckta och de härskande sociala grupperna. Då jordens verkliga brukare och arbetarna inom industrien är utan egendom hotas den bestående ordningen. "De utgör den ojämförligt största delen av folket; de anser sig vara de mest nyttiga och de känner sig arvlösa. En ständigt avund hetsar dem mot de rika; man vågar knappast inför dem tala om politiska rättigheter, ty man fruktar alltid att de skall gå över till en diskussion av äganderätten och att de skall kräva uppdelning av all egendom." Men socialreformatoriska åtgärder är tillika av rättvisans krav betingade eftergifter från de rikas sida. Då Sismondi föreslår, att de förmögna skall betala proportionsvis högre skatt än de fattiga motiverar han detta därmed att "den största delen av samhällsorganisationens utgifter används för att försvara den rike mot den fattige, ty om han lämnade dem åt sig själva, skulle de rika inom kort vara utblottade".

De konkreta förslag, som Sismondi — stundom med en viss tveksamhet — framför, är stundom blott avsedda att påverka den offentliga opinionen, i andra fall åter rekommenderas de som utgångspunkter för lagstiftning. Insikten om industrialismens faror och om de fattiga klassernas nödläge tänks leda till återhållsamhet i fråga om upprättandet av nya företag och till frivilliga åtgärder från de förmögna sida till förmån för de fattiga. En jämnare egendomsfördelning bör främjas genom progressiv inkomstskatt och lika arvsrätt; även möjligheten att ge de i ett företag arbetande delaktighet i vinsten beröres, ehuru Sismondi knappast tänker sig, att regler härom skulle kunna införas i lagstiftningen. Lagarna bör utformas i sådan riktning, att arbetarna anställs på längre tid, erhåller större avancemangsmöjligheter och får någon utsikt att en gång bli självständiga hantverkare eller småföretagare. Särskilt bör arbetarna genom ett slags försäkring skyddas mot ruin på grund av sjukdom eller arbetslöshet. Detta skall ske genom yrkesorganisationer, som samlar arbetsgivare och arbetare och inom vilka de förra blir skyldiga att sörja för de senare vid sjukdom, invaliditet och arbetslöshet. Dessa "korporationer" skall, det betonas uttryckligen, inte motsvara de gamla skråna, men Sismondi förutsätter, att de skall vara av utomordentligt värde: arbetsgivarna skall för att slippa betala understöd förmås att sörja för sina arbetares säkerhet och trygghet, och fientligheten klasser-

na emellan skall försvinna. Samtidigt skulle genom höjningen av arbetarnas levnadsstandard faran för överproduktion och kriser försvinna. "Det är uppenbart, att om yrkena kunde organiseras till korporationer... och om ledarna inom yrket bleve tvungna att hjälpa de fattiga inom sitt yrke... skulle man inom kort göra ett slut på den arbetande klassens lidanden och jämväl på det produktionsöverskott som nu hotar handeln med ruin." Här anknyter Sismondi alltså till en klassisk konservativ tankelinje: yrkessolidariteten skall träda i stället för klasskänslan.

Sismondi synes visserligen, som av det föregående framgår, stundom — efter Adam Smith — se statsorganisationen som väsentligen ett värn för de rika mot de fattiga, men i andra fall betonar han statens möjlighet att fungera som en över de enskildas intressen upphöjd social skiljedomare; "endast staten", skriver han, "kan höja sig över de materialistiska kalkyler, som siktar blott till produktionens ökning och är avgörande för individernas handlingar. Den kan också taga i beräkning höjningen av den allmänna lyckan och det allmänna välståndet — det mål nationer måste sträva efter." Denna tro på staten slår dock aldrig över i hegeliansk statskult eller i organismteoretisk föreställning. Krigiska och nationalistiska tankegångar återfinns inte hos Sismondi; han är pacifist och internationalist. Hur statsstyrelsen skall organiseras berörs knappast i hans arbete, där de ekonomiska och sociala synpunkterna är helt förhärskande.

Disraeli och Carlyle

Benjamin Disraeli (1804—1881, sedan 1876 lord Beaconsfield) skrev sina viktigaste rent politiska arbeten redan på 1830-talet; från senare år föreligger ideologiskt intressanta uttalanden huvudsakligen i parlamentstal och romaner (främst *Coningsby* och *Sybil*). Bestämdare än kanske någon annan politiker under 1800-talet företräder Disraeli en på en gång aristokratisk och socialreformatorisk åskådning. I det parti han tillhörde — torypartiet eller det konservativa partiet — utgjorde de förmögna och aristokratiska godsägarna ännu på hans tid kärnan och ledningen; monarkien, adeln och kyrkan var de institutioner, till vilkas försvar han främst uppträdde. Hans ideal, sådant det tidigt utformas och sedan alltjämt bevaras, var en social hierarki, inom vilken de ledande grupperna kände ansvar för allas väl och genom en försiktig reformpolitik avvecklade de uppspirande klassmotsättningarna. Hans polemik riktades mot whigs — senare det liberala partiet. Särskilt sådant detta parti framträdde vid tiden kring den stora representationsreformen 1832, tedde det sig för Disraeli som en oengelsk, för det engelska folkets säregna karaktär och förutsättningar främmande riktning: det leddes av adelssläkter, som tagit del i 1600-talets revolutioner och verkat för kungamaktenis försvagande, och av de under industrialiseringen framträngande grupperna av företagare och finansmän, samt bekände sig till naturrättsliga, mot genomförd demokrati tenderande politiska teorier och en extrem ekonomisk liberalism. Under de sista årtiondena av Disraelis liv var hans ideologiska motsättning till det liberala partiet inte av alldeles samma styrka: å ena sidan godtog eller till och med genomförde Disraeli vissa demokratiska reformer, å andra sidan uppmjukades motståndarnas ekonomiska liberalism. Det torde också kunna påstås, att Disraeli som ledande

statsman inte visade den socialreformatoriska energi, som vissa av hans tidigare skrifter gav anledning att förvänta; dock genomförde hans ministär 1874—1880 åtskilliga socialpolitiska förslag av betydelse.

De mest systematiska uttrycken för Disraelis allmänna konservatism finns i arbetet *Vindication of the British Constitution*, 1835 (Försvar av den engelska författningen) och den till denna bok nära anknutna lilla skriften *The Spirit of Whiggism*, 1836 (Whig-systemets anda). Att Disraeli i dessa skrifter är starkt påverkad av Burke är uppenbart, men *Vindication* torde med nära nog samma rätt som Burkes *Reflections* kunna räknas till de klassiska försvaren för en principiell konservatism — en konservatism, som, även om den närmast anknyter till ett bestämt politiskt system, överhuvud ställer traditionen mot nydaningen.

Vindication inleds med en på vissa punkter mycket träffande, i andra uppenbart skev kritik av utilitarismen, vars principer tänks vara bestämmande för den liberaldemokratiska åskådningen. Ordet "nytta" är alltför oklart, alltför tvetydigt för att kunna användas som utgångspunkt för en politisk teori. Då man med Bentham talar om "det system, som frambringar största möjliga lycka för största möjliga antal", blir inte saken klarare. Det kan om vilket system som helst påstås, att det fyller detta krav. Grov vidskepelse bland massorna har i vissa länder verkat lyckobringande, en hänsynslös despotism har stundom kunnat tillgodose lyckokravet, men det är tydligen inte sådana föreställningar och system, som utilitaristerna eftersträvar. Disraeli påstår till och med, att "varje regim som någonsin funnits och som varit av någon varaktighet, måste ha grundats på 'principen om största möjliga lycka', ty, om icke majoriteten tänkt eller känt att så varit fallet, skulle regimen icke kunnat bestå". För denna egendomliga tanke lämnas ingen närmare motivering. Klarare är Disraeli, då han kritiserar utilitarismens tanke på "det egna intresset" såsom grundval för mänskliga handlingar. "Vad menar utilitaristerna med begreppet eget intresse? Jag är genast med om att människan icke handlar med stöd av någon annan princip än det egna intresset, men jag inlägger i uttrycket eget intresse, såsom väl varje klart tänkande person måste göra, varje motiv, som kan tänkas påverka en människa. Om varje motiv som kan tänkas påverka en människa

innefattas i det egna intresset, är det emellertid omöjligt att med stöd härav utforma vetenskapliga grundsatser, ty man utgår ju då från en princip, som omfattar de mest stridiga motiv. Om utilitaristerna icke vill erkänna alla utan endast vissa bestämda motiv, är deras politiska vetenskap icke grundad på den mänskliga naturen, utan endast på en del av denna natur, och är följaktligen i motsvarande grad ofullständig . . . Att påstå att en människa handlar av eget intresse, är blott att påstå att en människa verkligen handlar, då hon handlar." I praktiken antar utilitaristerna, påstår Disraeli, att människorna blott eftersträvar makt och egendom; denna uppfattning har emellertid inget att göra med teorien om det egna intresset som drivkraft och är överhuvud orimlig. På samma sätt kan, menar Disraeli, alla de utilitaristiska grundbegreppen smulas sönder. "Nytta, lidande, makt, glädje, lycka, eget intresse, alla dessa uttryck är tomma ord, i vilket man kan inlägga vilken mening som helst, och från vilka varje skarpsinnig och van resonör kan dra vilka slutsatser som helst . . . Detta slöseri av skarpsinne på nonsens påminner om de stundom inträffande fall, då en fullblodshingst nedlåter sig till en förening med någon långörad skönhet från Pampas slätter . . ."

Från denna kritik av vad Disraeli betraktar som den härskande liberala teorien går han över till en kritik av allt politiskt teoretiserande, som stödjer sig på vad han kallar abstrakta principer. Ett sådant teoretiserande utmärker överhuvud, påstår han, "den nya skolan av politiker" (liberalerna); de vill grunda statsinstitutionerna på vissa generella grundsatser, "i stället för att låta dem springa fram ur händelsernas gång och naturligt skapas ur nationernas behov". Denna deras inställning beror på den felaktiga uppfattningen att teorierna ligger till grund för de faktiska förhållandena; i själva verket är det förhållandena, som frambringar teorierna. "Om vi överblickar en människas utveckling, observerar vi på det hela taget ett märkligt sammanhang i hennes uppträdande; likväl är det mycket möjligt att denna människa aldrig handlat utifrån en sådan samling ordnade uppfattningar, som vi kallar ett system. Vad har då frambragt detta sammanhang, vad har då orsakat denna enhet i syftet? Människans individuella karaktär."

På detta sätt kommer Disraeli fram till en för den följande

framställningen avgörande teoretisk utgångspunkt: handlandets skall ske i enlighet med karaktären, inte på grund av vissa abstrakta principer. Redan på denna punkt är de tanke hopp tydliga, som möjliggör hans politiska ideologi. Teorierna sägs vara resultat av förhållandena, inte tvärtom; men måste då inte teorierna vara rationella i den meningen, att de är anpassade efter de faktiska förhållandena? Disraeli snuddar här vid den särskilt för marxismen utmärkande föreställningen, att idéerna är produkter av en bestämd ordning, vissa bestämda omständigheter och alltså "riktiga" i den meningen, att de återspeglar ett visst politiskt-socialt läge. Men samtidigt förkastar han teorierna som normer för handlandet — en uppenbar inkonsekvens. Då han talar om en persons karaktär som grunden till hans handlingar, inför han ett begrepp, som är av alldeles samma typ som utilitaristernas "eget intresse". Det är utifrån detta begrepp han fullföljer sitt resonemang.

Detta resonemang innebär, att nationerna har bestämda karaktärer likaväl som individerna; det är just detta förhållande, som den nya skolan av politiker inte förstår eller inte vill erkänna. För att klarlägga ett folks karaktär är det nödvändigt att överblicka folkets historia för att undersöka de nationella institutionernas uppkomst. De som gör detta "och som riktigt och klokt avskiljer vad som är det karakteristiska i historien från det rent tillfälliga, upptäcker vissa principer i fädernas handlande, som de inser vara orsaken till att de nationella institutionerna blomstrat och fortlevat; och de beslutar, att i det framtida arbetet skall dessa principer vara deras ledare och lärare, då det gäller att åvägabringa ändringar och reformer, som de anser lämpliga. Genom dessa undersökningar blir de mera djupt förtrogna med sin nationalkaraktär, och på grundval av denna ökade kunskap — och endast med stöd av denna — anser de klokt att handla. Detta... anser jag vara det största mått av teori som någonsin varit av betydelse för de politiska institutioner, som, på grund av sin varaktighet, ensamma är ägnade att uppmärksammas av en reflekterande statsman; och denna måttliga, försiktiga, visa och i eminent grad praktiska tillämpning av principer på handlandet har i gamla tider alltid varit utmärkande för våra engelska statsmän." Till stor del består Disraelis arbete av en historisk översikt, som vill tjäna syftet att klarlägga den engelska nationalkaraktären. Resultatet blir,

att han finner de av de konservativa försvarade institutionerna vara uttryck för denna karaktär; likaledes finner han just den antiteoretiska, konservativa uppfattning, från vilken han utgår i sin historiska undersökning, vara en integrerande del av den engelska nationalkaraktären. Han talar om förfädernas "vörndnad för traditionen, som de satte högre än lagen och ansåg överlägsen förståndet". "Vi kan konstatera, att under hela vår historia har de män, som lett vårt lands öden i tider av stora svårigheter och faror, oföränderligt följt en politisk linje — nämligen att undvika abstraktioner. Detta är det utmärkande draget i engelsk statsmannaskicklighet, den viktigaste orsaken till den engelska statens bestånd." Disraeli och torypartiet överhuvud representerar sålunda den engelska nationalkaraktären, whigpartiet är oengelskt.

Disraeli grundar alltså, liksom flera av de i föregående avdelning behandlade kontrarevolutionära tänkarna, sin åskådning på vörndnad för principer, som kan utläsas ur folkets egen historia. Mot medvetet fattade principer för handlandet ställer han sig i princip skeptisk: han anser det emellertid här vara fråga om principer, som inte varit formulerade av de handlande utan först efteråt kan deduceras ur handlandet; principernas så att säga irrationella ursprung är en garanti för deras riktighet, dvs. deras lämplighet i det föreliggande fallet. Det icke genomtänkta anses på ett särskilt sätt naturligt och äkta. Denna uppfattning framförs här — i motsats till vad fallet är hos flera av kontinentens konservativer — utan religiös eller filosofisk apparat och i huvudsak utan mystiska talesätt; Disraeli resonerar på ungefär samma sätt som Burke.

Ur folkets historia utläser Disraeli dess karaktär. Hans tankegång lider här av alldeles samma svaghet som de av honom kritiserade utilitaristernas. Nationalkaraktären är ett mystiskt något, en yttersta orsak, ur vilken folkens institutioner och handlande härflyter; den motsvarar "det egna intresset" hos utilitaristerna. Men på samma gång anses endast vissa företeelser vara representativa för nationalkaraktären, i det att Disraeli avskiljer "det karakteristiska" från "det tillfälliga". Strax förut har utilitaristerna anklagats för att bygga upp sitt system genom att ur "det egna intresset" avsöndra och därefter absolutifiera vissa ur deras speciella synpunkt användbara motiv.

Framställningen av Englands historia utmärks sålunda av att under vissa skeden sägs nationalkaraktären klart träda i dagen, medan under andra tider detta inte är fallet utan folket till och med är falskt mot sin egen karaktär. Liksom ofta i skildringar av denna typ synes den förutsättningen vara grundläggande, att folket på ett tidigare, inte närmare analyserat stadium skulle ha varit helt troget sin karaktär och att först jämförelsevis sent motsättningar mellan handlingar och karaktär uppstått. Såväl i *Vindication* som i än högre grad i vissa politiska romaner betraktar Disraeli händelser, som anses förbereda eller inleda whigsystemets seger, som avsteg från den sant engelska utvecklingslinjen; detta gäller framför allt 1600-talets revolutioner. Stundom framträder Karl I som en symbol för den nationella linjen, som den för folkets väl ivrande monark, vars principer fullföljs i Disraelis "torydemokrati". Överhuvud sättes den folkliga monarkien som toryideal i kontrast till den venetianska aristokratrepubliken, som whigarna sägs önska. Det påstås dock inte, att de makter eller institutioner Disraeli vill skydda — monarkien, aristokratien, kyrkan — alltid representerat den riktiga eller sanna linjen; tvärtom antyds, vad den närvarande situationen beträffar, att såväl adeln som prästerskapet illa fyller sin historiska uppgift och måste få ny kraft och ny ansvarskänsla.

För att visa faran av att handla på grund av "abstrakta principer" utan hänsyn till ett folks nationella egenart jämför Disraeli den engelska författningsutvecklingen — som dock i stort sett anses vara "naturlig" — med utvecklingen i vissa andra länder. I Frankrike fanns, skriver han, före den stora revolutionen förutsättningar för att skapa en fri författning på grundval av traditionella institutioner — såsom stånden, parlamenten, corporationerna och de gamla provinserna. I stället har man sökt påtrycka nationens liv från främmande erfarenheter och filosofiska teorier hämtade mönster. Ett exempel härpå är Ludvig XVIII:s efter den engelska författningen utformade konstitution. "Ludvig XVIII lyckades på en morgon åstadkomma vad det mindre begåvade England behövt bortåt tusen år för att frambringe. Denna oskuldsfulla monark tycks ha trott att den engelska författningen bara består av två rum fyllda av herrar, som diskuterar politiska frågor och beslutar lagar i huvudstaden under en bestämd tid på året.

Konungen av Frankrike hade ingen aning om att politiska institutioner för att bli effektiva måste grundas på det folks vanor och meningar, som de är avsedda att styra, att medlemmarna av en representativ församling måste tillhöra en klass, som folket länge sett upp till med respekt och förtroende, och att dessa representeranter måste sköta nationens affärer på ett sätt och i en anda som svarar mot och överensstämmer med samhällets traditioner." Än absurdare resultat har försöken att inplantera en viss konstitutionell ordning i en helt främmande miljö lett till i Spanien och Portugal. I Preussen har däremot monarken, utan att låta sig lockas av det engelska mönstret, byggt sina reformer på den givna historiska miljön. Disraeli fruktar, att den nordamerikanska unionens författning — som framväxt ur folkets erfarenhet — skall utöva ett lika ödesdigert inflytande i den nya världen som Englands författning gjort i Europa.

En efter en nation anpassad författning ter sig alltså som endast det formella yttre uttrycket för de traditioner och föreställningar, de maktförhållanden och sociala institutioner, som faktiskt föreligger inom en stat. "Englands politiska institutioner... har sitt ursprung i våra lagar och sedvänjor. Dessa är de djupa och eviga källorna till institutionernas ojämförliga kraft och goda verkningssätt; och om vårt berömda parlament inte hade närts av dessa rena och hälsobringande källor, skulle det, liksom så många av sina konstmässiga likar, ha skrumpit ihop och förtorkat och liksom en väldig kanal, fylld blott med smittobärande smuts, ha betraktats enbart som bevis på ett folks ödesdiga dårskap." Från denna tanke drar Disraeli slutsatsen, att de statsorgan, som uttrycker väsentliga drag i nationens liv, är representativa, oberoende av om de direkt utgår ur folket eller inte. I England är monarken, överhuvudet och kyrkan representativa för folket, och representerar sålunda folket likaväl som en med allmän rösträtt vald församling. Särskilt betonas det vid denna tid angripna överhusets representativa karaktär. "Lordernas hus är det mest lysande exempel, som nu finns, på representation utan val... Huset representerar kyrkan genom lordbiskoparna, lagen genom lordkanslern och i många fall lordöverdomaren, grevskapen genom lordlöjtnanterna, städerna genom adliga magistratpersoner. Detta hus är också, på grund av arten av dess medlemmars egendom, i eminent grad

den för landet representativa kammaren, detta också därför att det omfattar nationens och särskilt den jordbrukande befolkningens ärftliga ledare och sålunda företräder Englands verkliga och stadigvarande befolkning, dess bönder." Underhuset, som vid denna tid valdes enligt en mycket inskränkt rösträtt, hade också enligt Disraeli en representativ karaktär, men inte i samma grad som — det i huvudsak av ärftliga eller eljest självskrivna medlemmar bestående — överhuset. Då det för demokratin utmärkande är representation, kan Disraeli karakterisera England som en genomförd demokrati. (I andra sammanhang används dock ordet demokrati i den mera brukliga meningen och Disraeli ställer sig då kritisk eller tveksam mot vissa demokratiska krav.)

I slutkapitlet av *Vindication*, som innefattar en panegyrik över den engelska författningen som demokratisk, betonas även andra drag i engelskt statsliv såsom utmärkande för en fri nation: de medborgerliga friheterna, likheten inför lagen, den principiellt öppna möjligheten till socialt avancemang. Här berörs också den sociala frågan. Grundvalen för det engelska samhället sägs vara jämlikhet. Men jämlikhet är ett tvetydigt begrepp. "Det finns två slag av jämlikhet: den jämlikhet, som nivellerar och förstör, och den jämlikhet, som upphöjer och nyskapar. Det är denna senare, denna sublima, den himmelska jämlikhet, som livar Englands lagar. Grundtanken i det förstnämnda jämlikhetsbegreppet, som är lågt, jordiskt, galliskt och materialistiskt, är att ingen skall vara privilegierad; grundtanken i det engelska jämlikhetsbegreppet är att alla skall vara privilegierade. Sålunda är vår konungs lägsta undersåte född till stora och betydande privilegier; en engelsman — av hur ringa ursprung han än är, vare sig han är dömd till plogen eller bestämd för vävstolen — förvärvar genom födseln det ädlaste av alla arv, likhet i fråga om borgerliga rättigheter; han föddes till frihet, till rättvisa och till egendom. Det finns ingen ställning, som han inte kan sträva efter; det finns ingen herre, som han är skyldig att tjäna; ingen domare får sätta honom i fängelse utan lagens stöd; och den mark, på vilken han arbetar, måste förse honom med ett hederligt och anständigt uppehälle... Så är engelsmännen i fråga om politik liksom de gamla hebreerna i fråga om religion 'ett gynnat och säreget folk'. Liksom jämlikhet är grunden, är social gradering överbyggnaden, och det eng-

elska folket är väsentligen ett folk av klasser, men icke av kaster... Vår jämlikhet är en säkerhetsventil för oroliga andar; vår klassdelning bjuder säkerhet för den anspråkslöse och saktmodige. Den senare söker tillflykt i sin egen klass; den förre söker befrielse genom att höja sig ur sin ursprungliga klass."

Jämlikhetsbegreppet får alltså hos Disraeli — liksom begreppet demokrati — en speciell betydelse, som möjliggör dess infogande i en konservativ ideologi; läromästaren har här varit Burke. En grundtanke i det refererade resonemanget är att en viss formell likställighet bör finnas och att denna i England realiserats; här anknyter faktiskt Disraeli till den naturrättsliga doktrinen, och vissa av hans satser erinrar om 1789 års rättighetsförklaring. Men jämte denna likställighet krävs en social differentiering, en uppdelning i skilda samhällsklasser. Frågan, huruvida inte klasställningen väsentligen är beroende på de genom arv förvärvade möjligheterna, förbigår Disraeli i detta sammanhang, men det är tydligt, att han ställer sig positiv till den på arvsprincipen grundade sociala hierarkien.

I *The Spirit of Whiggism* kompletteras på vissa punkter försvaret för den engelska samhällsordningen. Beträffande författningens förhållande till den sociala miljön anføres här, att egendomsfördelningen i England med nödvändighet lägger styrelsen i händerna på landets "naturliga aristokrati". Ingen reform av rösträtt eller valsätt skulle kunna åstadkomma en förskjutning av det verkliga maktläget, ty detta beror på den ekonomiska och sociala situationen; det är till och med sannolikt att en utsträckning av rösträtten ytterligare skulle stärka aristokratiens makt. Vill man utveckla England i riktning mot en demokrati — här synes Disraeli med detta ord avse ett folkstyre i vanlig mening — uppstår frågan om möjlighet finns att åstadkomma en genomgripande förändring i egendomsförhållandena. Denna fråga kan i sin tur lösas blott genom en undersökning av den engelska nationalkaraktären, "den engelska nationens genius". Det mest kännetecknande för denna är emellertid arbetsamheten. Om man överblickar Englands utveckling sedan reformationen, övertygas man om "att den springande punkten i vår nationella psykologi är begäret att samla rikedom och att arbetsamheten framstår som medlet härtill". Och en nation, som i rikedom ser "tillvarons stora mål", underkastar sig

inte lagar, som hindrar människor att njuta av sin rikedom. "Men vi berövar rikedomens dess största källa till njutning, likaväl som den säkraste garantien, om vi berövar den dess makt. Det engelska folket kräver därför, att egendom skall utgöra villkor för makt, och alla dess lagar och sedvänjor avser att främja samlande av rikedom och förevigande av den vunna äganderätten. Vi kan därför ej ändra egendomsfördelningen i detta land utan att ändra nationalkaraktären... Då jag alltså tror, att egendomsfördelningen i landet ej kommer att ändras, kan jag ej förstå, hur vårt styrelsesätt skulle bli mer demokratiskt. Följden av vår rikedom är en aristokratisk författning; följderna av vår frihetskärlek är en aristokratisk författning grundad på jämlikhet i den medborgerliga ställningen. Och vem kan förneka, att en aristokratisk författning, som vilar på en sådan grund, under vilken varje undersåte i riket kan komma in i representationen och till och med i regeringen, i realiteten är en upphöjd demokrati?" På detta sätt leder Disraeli i bevis att det engelska folket "egentligen" önskade en egendomsfördelning med mycket stora olikheter, samt ett statsskick, som avstängde det stora flertalet från varje direkt politiskt inflytande; de massrörelser för löneförbättringar och allmän rösträtt, som under denna period hotade den engelska regimen, beaktas inte i framställningen av nationens karaktär. Det är de högre klasserna, som bildar grundvalen för hans karakteristik.

I nu nämnda och andra samtida skrifter är det främst den rent konservativa linjen i Disraelis ideologi som framträder. Här och var återfinns dock i dessa arbeten uttalanden, som tyder på socialreformatoriska tendenser, likaså framskymtar den imperialism, som fyrtio år senare blev ett ledmotiv i premiärministern Disraelis politik. I den lilla skriften *What is he?* (1833) talar den unge politikern om de framtidens män, "vilkas stolta öde det kan bli att på samma gång bevara rikets ära och trygga folkets lycka".

Med större målmedvetenhet utformade Disraeli sin socialreformatoriska åskådning under 1840-talet, då han blev den drivande kraften inom den "torydemokratiska" grupp, som betecknades som "det unga England". I politiska tal under denna tid och framför allt i romanerna *Coningsby* (1845) och *Sybil* (1846) är den torydemokratiska uppfattningen i hela dess bredd framställd. Här återfinns i huvudsak samma tankegångar som i de nyss refererade

skrifterna, men socialreformismen framförs med ojämförligt större pregnans.

Den ekonomiska liberalismens resultat har blivit en klassuppdelning så djup, att nationens enhet hotar. För de rika har denna doktrin varit behaglig, man har känt sig fri från alla hämmande band och allt ansvar för massorna; njutandet av den egna rikedommen har kunnat ske utan samvetsqual, och självuppooffringen har syntts strida mot de ekonomiska lagarna. Men folket har, heter det i *Sybil*, söndrats i "två nationer, de rika och de fattiga, mellan vilka icke finns någon förbindelse eller någon sympati; vilka är lika okunniga om varandras vanor, tankar och känslor som om de vore bosatta i skilda områden, eller invånare på olika planeter; vilka formas genom olika uppfostran, närs med olika föda och behärskas av olika konventioner och som icke styrs av samma lagar". Det gäller att återuppliva folkets samhörighetskänsla; de rika måste känna sig ansvariga gentemot de lägre klasserna, och staten måste inskrida till dessas hjälp genom socialpolitiska reformer.

Hur detta skall ske utreds inte närmare, någon socialt reformprogram framlägges ej. Överhuvud visar inte Disraeli något intresse för speciella ekonomiska och sociala frågor, och det finns inte anledning att anta, att han i någon punkt drivit mera djupgående studier. Hans socialreformism har därför onekligen, jämförd exempelvis med Sismondis, ett drag av sentimental dilettantism. Känslan för engelska traditioner och minnen uttryckes av Disraeli, vars familj inflyttat till England i mitten av 1700-talet, med utomordentlig styrka; i hans tal om social gemenskap och aristokratiens ansvar är det samma romantiska, något abstrakta lidelse, med vilken han erinrar om klosterruiner eller medeltida ädlingar. Det patriarkaliska draget i hans socialreformism är påfallande: de härskande klasserna skall skydda och hjälpa de svaga på samma sätt som en nobel godsägare drar försorg om sjuka och åldriga underhavande. Tiden före industrialismen får gärna ett drag av idyll i dessa skildringar, och bondeklassen framställs som den sunda och lyckliga del av nationen, som framför andra måste bevaras och stärkas. Härtill knyter sig dock ingen principiell fientlighet mot den nya ekonomiska ordningen; det gäller bara att på denna tillämpa samma ansvarets och solidaritetens grundsatser,

som antas ha varit förhärskande under den gamla. Överhuvud ställs problemet konservativt: det är fråga om att återuppväcka eller ge större kraft åt värdefulla traditioner under förändrade sociala förhållanden. I ett år 1870 skrivet förord till en ny upplaga av sina romaner förklarade Disraeli, att torydemokratiens syfte varit "att ånyo bilda en ädel aristokrati kring en verklig tron av den bestående oligarkien, att ingjuta liv och kraft i kyrkan såsom folkets uppfostrare... att styra Irland i överensstämmelse med Karl I:s och icke med Cromwells politik, att frigöra den 1832 upprättade valmanskåren från dess beroende av sekterna och dess trångbröstade inriktning, att höja såväl folkets fysiska som moraliska tillstånd genom att fastslå principen att arbetet behöver regleras likaväl som äganderätten, och att göra allt detta hellre genom att bruka gamla metoder och återställa vad som funnits än genom politiska omvälvningar grundade på abstrakta idéer". Stundom synes Disraeli ha tänkt sig att monarken skulle förvandlas till den verkliga härskaren och representationen försvinna eller skjutas i bakgrunden; folkets behov skulle återspeglas av den fria pressen, inte av en vald församling. "Låt oss ta under övervägande", säger Coningsby i romanen med samma namn, "tanken på en fri monarki, omgärdad av vissa grundlagar, utgörande spetsen på en pyramid av kommunala styrelseorgan och härskande över ett bildat folk, representerat av en fri och intellektuellt högtstående press."

Den citerade satsen är belysande för ett väsentligt moment i Disraelis åskådning. Bakom densamma ligger tydligen tanken på att en av särintressen oberoende monark, upplyst av den fria allmänna debatten, skulle handla riktigt eller rationellt. Ur en synpunkt kan denna tankegång sägas vara typiskt liberal-demokratisk; Disraeli tror på diskussionens förmåga att skapa klarhet, att ligga till grund för rationella avgöranden. Men den innesluter även ett annat moment. Disraeli tror på en bakom de stridiga intressena dold harmoni, på möjligheten av att alltid finna en lösning, som gagnar helheten och som därför är riktig. I ett annat sammanhang skriver han i *Coningsby*, att den allmänna opinionen, som framträder i pressen, kan vara en opinion, "som icke bestäms av några klassintressen", och att i en verkligt upplyst tidsålder monarken, som står fri gentemot "undersåtarnas fördärvade in-

tressen, åter blir gudomlig". Bakom de stridiga gruppintressena ligger alltid ett gemensamt intresse, som med tjänliga medel kan fastställas och realiseras.

Disraelis idéer kan antas ha utövat ett utomordentligt inflytande på den engelska konservatismens utveckling. Ledande konservativa politiker från Randolph Churchill till Stanley Baldwin har i honom sett sin inspiratör; jämte Burke framstår han som riktingens ojämförligt främste idégivare. Då det konservativa partiet i England lyckats bevara en ledande ställning genom att ständigt assimilera nya folkgrupper och genom att försvara rikets traditionella institutioner, hävda imperietanken och utveckla aktivitet i fråga om det inre reformarbetet har det letts av principer, som klarast och mest auktoritativt utformats av Disraeli.

Utanför den praktiska politiken representerar Thomas Carlyle (1795—1881) mer än någon annan den icke-socialistiska reaktionen mot laissez-faire i engelsk diskussion. Han hör till de författare, som stimulerat skilda politiska riktningar, men ledmotivet i hans till samtidens frågor anknutna arbeten är antiliberalismen. Han kritiserar på sitt våldsamma och osystematiska sätt skilda liberala tankelinjer: rationalismen, laissez-faire, frihetstanken, de demokratiska tendenserna. Ur denna synpunkt bildar hans arbeten en ideologisk enhet (från *Chartism* 1839 och *Past and Present* 1843 till *Latter-day Pamphlets* 1850 och *Shooting Niagara and After?* 1867). Men i de tidigare arbetena står kritiken av den ekonomiska liberalismen, i de senare kritiken av liberalismens politiska idéer i förgrunden; utvecklingen syntes därför gå från en halvt socialistisk till en utpräglat konservativ uppfattning.

De filosofiska systemen är i allmänhet, skriver Carlyle vid ett tillfälle, endast ytliga rationaliseringar, med vilka människan "strävar att göra sina av en stum instinkt framkallade handlingar presentabla sedan de redan utförts". Denna antiideologiska attityd kommer ständigt fram hos denne sällsynt produktive och talföre författare. Den ligger till grund för hans förhållande av det engelska folket. Engelsmännen är av alla levande folk "de dumaste i tal och de klokaste i handling... De kan utföra stora handlingar, men inte beskriva dem." De stora folken är tysta, såsom romare, engelsmän och möjligen ryssar; fransmännen, "som alltid

pratar, alltid gestikulerar", visar därmed sin oförmåga. Till storheten hör också misstron mot nyheter. "Alla stora folk är konservativa; tröga när det gäller nyheter; tålmodiga i fråga om misstag och missförhållanden; djupt och evigt förvissade om den storhet som ligger i lagen och i sedvänjan, då den väl blivit djupt rotad..." I sin samhällskritik söker Carlyle inte stöd i utformade politiska eller ekonomiska doktriner; det är religionens bud och de traditionella värdena som han predikar.

Den liberala ekonomin, "den hemiska vetenskapen", för i praktiken till rikedom hos några få och nöd hos de många; man talar om överproduktion samtidigt som massorna svälter och bor uselt. Industrierbetarnas läge är i verkligheten sämre än de livnegnas under medeltiden. "Jag vågar tro", skriver Carlyle 1843 i *Past and Present*, "att aldrig sedan samhällslivets början har dessa stumma miljoner av arbetare haft ett så fullständigt olidligt öde som just i de dagar vi nu upplever. Det är inte att dö, eller ens att dö av hunger, som gör en människa olycklig; många människor har dött, alla människor måste dö — slutet för oss alla blir en färd genom lidandets eld. Men det är att leva i elände utan att veta varför; att arbeta ut sig och ändå inte förvärva; att vara förtvivlad och trött och ändå ensam, utan samhörighet med andra, omgiven av ett kallt, oändligt laissez-faire: det är att dö sakta hela livet igenom, fången i en dov, död, ändlös orättvisa..." Carlyle går inte i detalj in på vad som skall göras och hur något skall göras, men i hans skrifter är dock en rad socialpolitiska reformer antydda: högre löner och kortare arbetstid, fabriksinspektion, bostadsförbättringar. I *Past and Present* ifrågasätts till och med, att arbetarna på något skall göras medintresserade i företagen. Carlyle eftersträvar en höjning av arbetarnas materiella ställning och en lindring av nöden; han räknar inte, såsom Sismondi och andra, på en avveckling av storföretag till förmån för småföretagare och hantverkare.

Med denna socialreformism förenas ingen politisk demokrati. Det är genom eliten, inte genom massorna, som räddningen skall komma. Demokrati i form av allmän rösträtt och parlamentarism ter sig för Carlyle snarast såsom en utbyggnad på laissez-faire-systemet; av demokratien kan man inte vänta sig en handlingskraftig politik, utan eviga debatter och små resultat. Redan i

Chartism, som i mycket ansluter sig till kartiströrelsens krav, behandlas tanken på allmän rösträtt med ringaktning; "demokratiens resultat i det långa loppet är noll... den är fullbordan av bristen på styrelse och laissez-faire". "Demokrati innebär", står det i *Past and Present*, "misströstan om att finna hjältar att styra oss och ett belåtet konstaterande av att de saknas." I *Latter-day Pamphlets* likställes den allmänna rösträttens utslag med tärningens. "Allmän rösträtt: vilket system att ersätta Guds eviga och uppenbarade lag med en officiell uppgift om räkning av huvuden! Det är som om människorna hade av sagt sig rätten att söka följa denna lag, och i dyster resignation beslutat att uppge den för att finna en ersättning i tillfälligt lugn och gott samförstånd." I sin sista politiska skrift, *Shooting Niagara*, betecknar Carlyle 1867 års rösträtsreform som "ett hopp i Niagara". Till misstron mot och föraktet för demokratin anknyter den i olika sammanhang och på olika sätt framställda elittanken. Det talas stundom om en "talangens aristokrati", som är kallad att styra; i andra fall krävs en styrelse av de stora männen, av hjältarna enligt Carlyles terminologi. "Aristokrati och prästerskap, en styrande klass och en uppfostrande klass, som söker harmoniskt samverka och som stundom sammanslås med kungen som tillika överstepräst — det har aldrig funnits ett samhälle utan dessa båda nödvändiga element, och det kommer aldrig att finnas något. Det ligger i människans egen natur..." (*Latter-day Pamphlets*). I andra sammanhang efterlyses den utvalda ledaren. "Märker man inte, trots all demokratisk oro", heter det i *Chartism*, "att detta i grunden är alla mänskliga hjärtans önskan och bön, överallt och under alla tider: 'giv mig en ledare; en sann ledare, icke en falsk skenledare; en sann ledare, på det att han må leda mig på den rätta vägen och jag vara honom trogen och svära honom lydnad och följa honom och känna att det går mig väl!'" Denna längtan efter en ledare, en människogud, uttryckes gång efter annan i nästan samma formuleringar i Carlyles arbeten. "Det finns i varje folk och samhälle en man, som är *lämpligast*, den klokaste, modigaste, bäste; kunde vi finna honom och göra honom till kung över oss, vore i sanning allt väl" (*Past and Present*). Det är en härskare, inte självstyrelse, som folket söker; kravet på demokrati är ett uttryck för bristen på verklig ledning.

I de tidigare arbetena har denna elit- och ledarkult ringa anknytning till de inom samhället faktiskt bestående maktförhållanden. I sina historiska överblickar utgår Carlyle från att under tidigare skeden har de faktiskt härskande varit verkliga ledare eller elitmänniskor; särskilt beundrar han Vilhelm Erövraren. Men han anser att här, liksom i andra hänseenden, har tiderna försämrats. I samtiden har inte tävlan mellan människorna en sådan karaktär, att de bästa segrar och blir folkets ledare. Den nya generationen av makthavare, industriherrarna, förhånas, och satiren riktas även mot den gamla aristokratien, som drivit bönderna från jorden och förvandlat den till jaktmarker. Efter hand inträder en förändring i perspektivet; det kan till och med sägas, att denna förändring väsentligen markerar Carlyles politiska utveckling. I sina historiska arbeten skildrar han olika härskare — Cromwell, Fredrik den store — som verkliga ledare, som "hjältar". I sina politiska skrifter blir han benägen att mindre starkt skilja mellan det faktiska och det ideella ledarskapet och att begära ledarskap till varje pris — även om det inte är idealiskt. I *Latter-day Pamphlets* förhärlicade han den hierarkiska principen och föreslog bland annat, att en verkligt styrande regering skulle genom en premiärminister — landets bäste man — utnämnas av monarken. Parlamentet borde, liksom pressen, främst vara ett medel till folkopinionens avlyssnande. I *Shooting Niagara* är utvecklingen fullbordad. Här särskiljs tre aristokratiska grupper: den betitlade aristokratien, den reflekterande och uppfostrande aristokratien (intelligensaristokratien) och den tysta, praktiskt arbetande industriaristokratien; tillsammans kan och bör dessa leda landet. Den ursprungliga "naturliga" eliten representeras nu alltså endast av intelligensaristokratien som nobiliseras genom att sättas i paritet med de traditionellt härskande klasserna. De eftersträfvade sociala reformerna insätts i ett system, som Ernest Barker betecknat som "en ny feodalism". Permanenta kontrakt bör avslutas mellan arbetsgivaren och de anställda ("tjänarna") och dessa tillsammans bildar ett slags social enhet. Godsägarna och företagarna skall leda och uppfostra sina underlydande. Framför allt anbefalls exercis och disciplin. Barnen skall tidigt börja med gemensamma kroppsövningar, och vid sexton års ålder skall den militära utbildningen börja. Exercisinstruktören (the drill-sergeant) tilldelas nu någon av "hjältens"

betydelse. "Att befalla och lyda... är det icke grunden till den mänskliga kulturen... Jag säger ofta, att den enda officiella person i våra dagar... som ännu alltigenom är en sanning och en realitet och inte till stor del en fiktion och utsliten humbug... är exercisledaren, som kan sitt arbete och utför det. Förstå då med exercisledaren inte bara mannen med tre ränder utan alla män av den typen, även Turenne och Fredrik av Preussen..." Under exercisövningarna skall alla känna "den tysta tjusningen av rytmiskt mänskligt kamratskap" och "att vi alla är gjorda efter samma mönster". Då "hjälten-aristokraten" utbildar sitt privata regemente vet han att han verkar för "anti-anarkien, för den av Gud instiftade *ordningen* i världen och nationen". Den armé, som sålunda bildas, skall kunna krossa strejkrörelserna ("Beales and his 50,000 roughs") likaväl som "det mest skräniga anarkistiska parlament".

Carlyles inställning till frihets- och jämlikhetsbegreppen kräver efter det givna referatet ingen utredning. Hans många definitioner på frihet går alla ut på samma sak: "En människas sanna frihet... består i att hon finner, eller tvingas att finna, den rätta vägen, och att hon sedan håller sig på den. Att lära, att läras vilket arbete hon duger till och att sedan tillåtas, övertalas eller till och med tvingas att gripa sig an med det" (*Past and Present*). Det är möjligt, skriver han i *Latter-day Pamphlets*, att förena despotism med frihet. "Det går genom att göra despotismen rättvis. Sträng såsom ödet, men också rättvis som ödet och dess lagar." Ur dessa synpunkter kunde Carlyle försvara eller åtminstone ursäkta slaveriet och fick därigenom en förgrundsställning i sydstatsideologien i Amerika före inbördesgrieket. Genom sin tro på engelsmännens överlägsenhet och rätt att behärska de lägre, primitiva folken blev han också en av imperialismens grundläggare.

Stahl

I Tyskland kan Friedrich Stahl (1802—1861) sägas vara den förste inflytelserike socialkonserverte teoretikern. I hans på 1830- och 1840-talen utgivna arbeten (främst *Die Philosophie des Rechts*) dominerar visserligen den allmänt konservativa tankegången, men till denna är fogad kritik av den ekonomiska liberalismen och ansatser till ett socialt reformprogram. Det senare 1800-talets praktiska konservatism i Tyskland — särskilt Bismarck — har starkt påverkats av Stahls lära.

I olikhet med Sismondi och Disraeli bygger Stahl — fullföljande den tyska traditionen — sin åskådning på ett genomfört filosofiskt system. En redogörelse för dettas principer kan här ej komma i fråga:¹ endast de grundläggande förutsättningarna skall anges. Hos Stahl sammanförs flera i den kontrarevolutionära litteraturen framträdande tankelinjer. Den religiösa linjen är den primära. En personlig Gud leder den historiska utvecklingen: utan denna tro är det enligt Stahl omöjligt att bygga upp ett normsystem; på rent rationalistisk grund kan ej ett sådant upprättas. Staterna, som i den organiska teoriens anda betecknas som sedligt intellektuella riken eller personligheter, har att förverkliga gudomliga avsikter; på ett ställe sägs de vara skyldiga att upprätthålla de tio budorden. Härav drar dock icke Stahl slutsatsen, att Gud har uppdragit åt vissa bestämda organ att styra i sitt ställe; skilda författningsinstitutioner kan vara lämpliga för olika stater. Ej heller gör Stahl gällande, att Gud i allt skulle leda det mänskliga handlandet; han förutsätter en viss, om också begränsad frihet för detta handlande. Vidare utgår Stahl från att staterna har att fullfölja olika av Gud anvisade uppgifter och att statsfolken i enlighet härmed har skilda

¹ Jfr särskilt Rexius *Stahls lära om den konstitutionella staten*.

nationalkaraktärer. Därmed övergår han till för den historiska skolan utmärkande tankar. För att förstå en nations karaktär måste man undersöka dess historia. Nationalkaraktären är i väsentlig grad bestämmande för de skilda generationernas och individernas handlande. Men även här finns en viss frihet: man kan handla i strid med de bud, som kan härledas ur nationalkaraktären, men man bör inte göra det. Ehuru Stahl med mycken skärpa kritiserar Hegel, ingår också i hans system speciellt hegelianska tangeångar och uttryckssätt.

Redan dessa antydningar borde vara tillräckliga för förståendet av den problematik, som utmärker Stahls ideologi och som skarpt framträder i hans mera konkreta politiska uttalanden. I likhet med andra teleologiskt inriktade författare antar han, att handlandet utifrån en viss grund är determinerat: Gud eller nationalkaraktären är i stort sett bestämmande. För att kunna uppställa ett pliktbud måste han likväl förutsätta en frihet; gränsen mellan det determinerade och det fria området blir inte bestämd och det är alltså möjligt att karakterisera den ena historiska tilldragelsen såsom "riktig" med hänsyn till Guds vilja eller nationalkaraktären, den andra däremot som "oriktig" eller t. o. m. "syndig". Stahl ger emellertid — liksom andra konservativa teoretiker — ett visst företräde åt determinationstanken så till vida som han presumerar att en förefintlig institution eller ordning är riktig. Men härtill kommer att Stahl genom sin kombination av den religiösa hypotesen och den historiska skolans teori om nationalkaraktärer skapar dubbla svårigheter. Än hänvisas vid förklaringen eller försvaret av en företeelse till Guds vilja, än till nationalkaraktären; i vissa fall stöds en åsikt på Guds, i andra på nationens vilja. Slutligen bör betonas, att Stahl i den mera konkreta diskussionen inte alltid söker legitimera sin uppfattning genom att återföra den på en över-individuell vilja; rena common-sense-resonemang intar en bred plats i hans arbete.

Betecknande för Stahls politiska inriktning är att han förklarar såväl de kontrarevolutionära som de revolutionära teorierna innehålla vissa sanningsmoment. De förra, skriver han, har proklamerat vissa evigt riktiga idéer: "*Legitimiteten*, dvs. den på sitt eget anseende (djupare sett på gudomlig sanktion) grundade makten i motsats till folksuveräniteten — *statens ursprungliga enhet* i mot-

sats till dess upprättande genom de enskildas sammankomst och fördrag — *den organiska författningen*, som består av naturliga element och delar i motsats till den abstrakta demokratien och dess konstitutionella mekanisering — *de korporativa förbanden* i motsats till medborgarnas absoluta isolering — *den traditionella ordningen* i motsats till omvälvningen och uppbyggandet med stöd av det egna förnuftet." Dessa sanningar är "statsorganisationens grundvalar". Men kontrarevolutionärerna — de Maistre, Burke, Haller, Adam Müller, av vilka Burke sägs vara den ojämförligt främste — har likväl det gemensamma felet, att de inte kan se något berättigat i den revolutionära riktningen; "de måste därför med nödvändighet godtaga det förutvarande tillståndet såsom fullt tillfredsställande, vilket det i själva verket icke kan ha varit ty i detta fall hade icke någon revolution brutit ut." De revolutionära författarna har uppställt vissa riktiga principer, såsom individernas personliga värde och kravet på viss politisk frihet.

Staten är "det sedligt-intellektuella rike, som människorna har att bilda på jorden". Deras mål är att tillgodose människornas jordiska mål; "staten är därför till sitt innersta väsen en personifikation av den mänskliga gemenskapen". Staten måste bygga på andlig individualitet, "så att dess makt utgår från en enhetlig, sedligt intellektuell livsåskådning". Denna individualitet kan inte vara hela mänskligheten utan är folket; hos detta består "på grund av enheten i härstamning eller historia, och på grund av den organiska utvecklingen av och harmonien i dess verksamhet" den erforderliga enhetligheten i medvetande och åskådning. Stahl snuddar här vid nationalitetsprincipen, men han utgår tydligen från att ett redan bestående statsfolk, oberoende av om det ur nationalitetssynpunkt är homogent, i regel måste antas besitta den nödvändiga samhörigheten. Ehuru en gemenskap föreligger mellan de olika folken genom "kristendomens förlösning av mänskligheten" förklarar Stahl en överstatlig organisation, en världsstat vara omöjlig. Alla stater har visserligen vissa gemensamma mål, men de har också efter de enskilda folkens karaktärer anpassade uppgifter.

Ett ord bör i detta sammanhang sägas om Stahls ställning till frihetsbegreppet. Detta användes i olika betydelser. Då t. ex. Stahl talar om näringsfrihet eller pressfrihet avser han helt enkelt

obundenhet av statliga regler, i andra fall åter används frihet i metafysisk mening. Frihet blir då (såsom Rexius framhåller) bundenheten av en ordning, som motsvarar "vårt sanna innersta jag, och som alltså förhjälper människan att fylla sin egen sedliga bestämmelse". Med andra ord: frihet blir handlande i överensstämmelse med Guds allmänna syften och nationalkaraktärens speciella krav. På ungefär samma sätt som Hegel kommer därför Stahl till slutsatsen, att tvång att handla i viss riktning kan innebära sann eller reell frihet; i sådana fall kallas frihet (i mera populär mening) godtycke. I princip går Stahl ut ifrån, att frivilligt sedligt handlande är ett värde; staten måste därför lämna en viss ram för godtycket. Men denna ram skall — schematiskt uttryckt — inte vara större än att en viss sannolikhet för sedligt handlande kan antas föreligga.

Stahls författningspolitiska ideal är den konstitutionella monarkien. Det säges vara en konsekvens av statens egenskap av "sedligt rike" att i densamma skall finnas en sedlig makt över folket och att denna makt skall vara av personlig karaktär. Då konungens makt inte får vara härledd (utom i viss mening från Gud) är arvsmonarkien den riktiga. Konungen har sin makt av Gud. Detta gäller visserligen om all statsmakt — även i republiken — men i fråga om den ärftlige monarken på ett alldeles särskilt sätt, ty i arvsmonarkien har "innehavaren av statsmakten erhållit denna utan mänsklig medverkan genom Guds förfogande, som människorna i vördnad måste underkasta sig". På detta sätt formuleras legitimitetsprincipen, statens kristliga princip. Härigenom får staten "den särskilda fasthet och upphöjdhet och den överjordiska helgd, som blott kännetecknar monarkien". Om en härskarsläkt regerar länge, blir den, hur den än kommit till makten, legitim, "ty vad Gud tillåtit och uppehållit genom tiderna, tillkommer det icke den nu levande generationen... att sätta sig till doms över...". Stahl motiverar dock icke det ärftliga konungadömet blott med dess gudomliga karaktär. I sitt arbete *Das monarchische Prinzip* skriver han: "Den monarkiska principen är visserligen icke alltid den absolut bättre och högre, men den är det normala, dvs. det i regel och under vanliga förhållanden rätta och lämpliga... I allmänhet är centralmaktens styrka i staten det väsentliga, oumbärliga, värdefulla i jämförelse med styrkan i periferien...". Vid

monarkens sida bör visserligen stå en på stånden byggd, starkt aristokratiskt färgad representation, men den monarkiska principen kräver, att furstemakten väger över; konungen ensam skall ha laginitiativ och i fråga om nödvändiga utgifter skall han vara oberoende av representationen. Från det parlamentariska systemet tar Stahl bestämt avstånd i *Das monarchische Prinzip*. I det hela representerar han den tendens till konstitutionalism utan demokrati, som vid denna tid framträdde i flertalet tyska stater. Han vänder sig mot både absolutism och parlamentarisk demokrati, monarken är enligt hans system det aktiva elementet i statslivet, representationens huvuduppgift är att bevara den historiska kontinuiteten.

Medborgarnas politiska och sociala rättigheter diskuterar Stahl i olika sammanhang i *Die Philosophie des Rechts*. I avsnittet om privaträtten går han in på jämlikhetsprincipen. Jämlikheten är, framhåller han, inte någon naturlig rättighet hos människorna. Tanken härpå utgår från att människan som person bildar ett självständigt helt. "Men så till vida som människan också är en del i och en del av organiska förband, gäller — för stat och kyrka likaväl som för familjen — olikhetens princip, och denna anknyter icke blott till skillnaden i andlig begåvning, såsom till och med franska revolutionen erkände, utan också till skillnaden i fråga om varje annan egenskap, som för det offentliga livets tillfredsställande utveckling är av betydelse." Stahl menar, som av hans framställning i det följande framgår, att de medborgerliga rättigheterna skall anpassas efter statsnyttans krav; exempelvis privilegier för vissa grupper eller generella begränsningar av rösträtten kan på detta sätt motiveras. Stahl uttrycker här den för en rad konservativa program grundläggande tanken, att politiska rättigheter, t. ex. rösträtt, inte har — såsom enligt äldre demokratisk ideologi — en absolut karaktär utan skall förlänas bara i den mån detta ur statens, det allmännas synpunkt, är gagneligt. Tanken är naturligtvis inte ny, men den blir av Stahl konkret preciserad. Olikheterna mellan människorna emellan får dock inte vara alltför stora; det måste finnas en väsentlig likhet, "som ligger i personlighetens väsen och därför bildar det mänskliga samhällslivets allmänna grundval". Slaveriet är slaveriet förkastligt, "eftersom det frantog en människoklass alla personliga rättigheter". Detsamma gäller livegenska-

pen, "ty den livegne saknar en nödvändig frihet, nämligen möjligheten till yrkesval, och tjänar med hela sitt personliga liv huvudsakligen en annans ekonomiska syften". Inte heller får strafflagen innehålla skilda bestämmelser för olika stånd. Sin principiella tankegång formulerar Stahl på följande sätt: "Tidsålderns uppgift är icke att avskaffa olikheterna och att nivellera de politiska förhållandena, som revolutionen kräver, utan att återställa den väsentliga likheten under upprätthållande av de motiverade skillnaderna." Stahl motiverar alltså de av lagen fixerade skillnaderna mellan olika samhällsklasser med samma tankar och nästan samma uttryckssätt som Disraeli.

Stahls sociala åskådning kommer klarast fram i redogörelsen för stånd och klasser. Med stånd menas en samhällsgrupp, som utövar en ur samhällets synpunkt nödvändig verksamhet, som bestämmer vederbörandes ställning i livet. Stånden har alltså att utöva de för samhällslivet behövliga funktionerna. Stahl skiljer mellan de offentliga stånden, som mera omedelbart verkar i det allmännas tjänst (ämbetsmän, präster, militärer) och de privata stånden, som bildar samhället till skillnad från staten. För uppdelningen av de senare är förhållandet till de naturprodukter, deras arbete gäller, bestämmande: jordägare och andra i jorden arbetande sysslar direkt med naturprodukternas framskaffande, hantverkare och de i industrien arbetande bearbetar dessa produkter, de i handeln verksamma ombesörjer de färdiga produkternas fördelning. Till dessa tre huvudstånd sluter sig andra, som ägnar sig åt andlig verksamhet (läkare, lärare osv.). Stånden eller yrkena skall sammanslutas till särskilda rättsligt reglerade förbund (Genossenschaften) eller korporationer, vilkas uppgift är att representera "ståndsrättigheterna, ståndsintressena och ståndsäran". Det betonas, att dessa korporationer inte får erhålla en sådan ställning som yrkesförbanden eller skråna tidigare haft. I princip står Stahl på näringsfrihetens grund.

Ett särskilt, för Stahls konservativa grundsyn betecknande kapitel ägnas åt adeln, som säges vara "ett stånd med politiska förtägen på grund av egen och ärftlig rätt". Främst avser Stahl likväl den adliga godsägarklassen. Ett aristokratiskt element är behöfligt, skriver han; "därmed förstår jag, att en klass storgodsägare har en bestämd rättslig ställning, genom vilken den blir en

samlingspunkt för folkkrafterna gentemot undertryckning från statsmaktens och ämbetsmännens sida och tillika ett skydd för staten och regeringen mot från folkets massa hotande upplösnings-tendenser"; denna klass företräder nationen på ett eminent sätt "genom att den identifierar sitt eget intresse med den bestående ordningens upprätthållande och med nationens ära". Framför allt bör adeln äga särskilda rättigheter i fråga om representationens bildande. Vidare skall man genom skilda institut (fideikommiss och dylikt) sörja för bevarandet av dess egendom. Det är just den ekonomiska trygghet, det ärftliga innehavet av en egendom ger, som garanterar adelns känsla för den historiska kontinuiteten och gör det möjligt för denna klass att utan tanke på ekonomisk vinning ägna sig åt offentligt arbete: "Det arbetande ståndet förlorar sig i det närvarande och dess omsorger, det stånd, som ägnar sig åt högre verksamhet och utför folkets bragder, vårdar förfädernas minne och rykte, i dess medvetande ingår historien."

Samhället indelas jämväl i två klasser, "den ena som vänder sig mot det högre, andliga, och den andra, som är hänvisad till att med kroppsarbete uppehålla sin existens". Den förra klassen har alltid ansetts stå över den senare. Denna skillnad mellan klasserna kan inte, såsom man på revolutionärt håll föreställt sig, upphävas under människornas jordiska tillvaro. Även om t. ex. adelns företrädesrättigheter avskaffades, "skulle skillnaden mellan kapital och arbete alltid innebära en oöverstiglig klyfta mellan klasserna". Det är naturligt att den klass anses högre, som inte är hänvisad till kroppsligt arbete; "detta beror på den djupa sanningen, att människans ursprungliga och eviga bestämmelse inte är arbete av denna art, utan fri andlig tillvaro och verksamhet". Då man på vissa håll sätter produktionen av varor över andra former av mänsklig verksamhet visar detta en materialistisk inriktning, som anser förnödenheter för de materiella behovens tillfredsställelse och därför också dessa förnödenheters produktion vara det högsta värdet. Ur kristen synpunkt kan visserligen förhållandet i fråga om enskilda personers värde vara ett helt annat än det socialt giltiga; "den människa, som ägnar sig åt ett lägre arbete, kan i sin ödmjukhet stå mycket högre än den, som har en ädlare verksamhet, och Gud har just behag till de ringa; men detta är i själva verket ett bevis för att det i och för sig är fråga om

ringare människor”.

Emellertid framhåller Stahl tillika, att skillnaderna klasserna emellan bör minskas. För stora grupper innebär arbetet inte en glädje och en ära, ty dess resultat är alltför torftigt och det leder till begränsning och andlig förkrympning. De lägre stånden bör höjas ”såväl personligen med hänsyn till seder och bildning som ståndsmässigt genom medvetande om den helgd, som omger varje yrke och som sedligt adlar den som utövar det i rätt sinne”.

I det följande diskuteras den sociala frågan även ur andra, mera materiella synpunkter. Under hänvisning till Sismondi betonas, att den ekonomiska liberalismen inriktar sig endast på möjligheten av högsta möjliga produktion och inte tillräckligt beaktar betydelsen av en rimlig fördelning. Det önskvärda är att massan av folket bildar en medelklass. Ett självständigt bondestånd bör ur denna synpunkt eftersträvas i motsats till stora ”jordföretagare”¹ och daglönare, likaså ett stånd av hantverkare med små företag i motsats till fabriksägare och fabriksarbetare. För att nå detta mål kan även lagstiftning tillgripas; äganderätten får dock aldrig trädas för nära. Större trygghet, större stabilitet måste åstadkommas.

Av särskilt intresse är Stahls framställning av förhållandena inom industrien. Det ökade bruket av maskiner inom denna har hitintills, skriver han, varit en nackdel ur synpunkten av inkomstfördelningen och värdet av medelklassens bevarande. Då Gud tillåtit industrialiseringen måste dock antas, att de faror, den medfört, kan avvärjas. Maskinerna kräver ett slaviskt, andefattigt arbete, de möjliggör för fabriksägaren att spara arbete och arbetslön. Att varorna blir billigare är för det lägre folket av ringa värde, då den fattige endast i ringa grad köper fabriksvaror. Stahl anser därför, att hantverket — i den mån det ännu med framgång bedrivs — bör med alla ”icke naturvidriga” medel skyddas mot fabriksindustrien. Han antyder till och med att hantverkarna korporativt kan anskaffa och begagna maskiner för att hålla stånd i konkurrensen mot den egentliga fabriksindustrien. I den mån en fabriksindustri redan finns eller naturnödvändigt uppstår, måste syftet vara ”att försäkra fabriksarbetarna om en dräglig existens”.

¹ Stahl använder det ovanliga ordet ”Güterbewirtschaftern”. Helt naturligt talar han i detta sammanhang inte om godsägare — en klass, för vilken han ju har speciell respekt.

De medel, som för detta ändamål anbefallas, är två: "för det första lagar, som skyddar mot fabriksägarens tryck, om arbetslön och arbetstid samt till förbättrande av barnens ställning; för det andra solidariskt utnyttjande av arbetarnas ekonomiska möjligheter (för försörjning av änkor, sjuka och arbetslösa samt för anskaffande av förnödenheter, som kan erhållas billigare vid massinköp, och deras distribution bland de enskilda, sparkassor)." Med dessa satser, som inte närmare utförs, kan Stahl sägas ha företecknat den bismarckska socialpolitiken. Det antydes slutligen, att fabriksföretagen möjligen skulle regleras på sådant sätt, att fabriksägare och fabriksarbetare binds närmare samman och att de senare härigenom erhöill "en garanti för sin försörjning". Denna fråga sägs likväl vara den tekniska sakkunskapens sak. Stahl fastslår uttryckligen, att de arbetarföreningar, han rekommenderar, inte får bli politiska; "föreningar för politisk självständighet är onaturliga inom en klass, som ännu icke är försäkrad om sitt livsuppehälle och som icke heller kan uppnå detta på rättslig väg".

Ett särskilt kapitel ägnar Stahl åt kritik av vad han kallar de nya socialteorierna. Han skiljer härvid på tre olika radikala riktningar: socialismen, som sägs vilja ha samhällelig produktion under bevarande av egendom och arvsrätt (tydligt tänker Stahl närmast på Fourier), kommunismen, som förklaras syfta till privategendomens avskaffande och lika fördelning av inkomsterna, samt distributismen (Saint Simon och Bazard), som önskar bevara privategendomen men avskaffa arvsrätten. Alla dessa läror vill sätta den enskilde individen "som tingens högsta orsak och mål... utan en högre ordning och nödvändighet över honom"; de bygger på jämlikhetstanken och är av revolutionär natur. Traditionens värde erkänns ej, man vill lösa upp mänskligheten "i blotta atomer av generationer". Teorierna bygger ytterst på en rent materialistisk, sensuell värdering; de utgår från "att den sinnliga njutningen är det högsta goda, målet för det mänskliga livet".

Mot dessa åskådningar invändes först, att de inte kan omsättas i praktiken, ty de tar inte hänsyn till människans "syndiga natur". Ett försök att praktisera läroarna skulle leda till att människorna bleve lättjefulla och att fördelningen bleve orättfärdig. Men det går inte heller att beräkna och förutsäga på det sätt som vore erforderligt. "Industrien regleras genom sina egna lagar i enlighet

med naturen, genom arbetets resultat, genom avsättningen och dess inverkan." Människorna är både till karaktär och förstånd alltför bristfulla för att kunna organisera ett samhälle av socialistisk typ. De nya socialteorierna är emellertid också sedligt förkastliga. Äganderätt och arvsrätt "är mänskliga grundrättigheter... de är heliga av Gud reglerade institutioner". Människan måste ha frihet att använda sin förmåga och härför krävs egendom. Det finnes "en sedlig helgd över egendomen", ty den tjänar till familjens uppehållande och till "uppenbarande av individualiteten". Om äganderätten upphävdes försvunne den individualiserade personligheten. "Ty hur visar sig en människas individualitet klarare än i hennes bruk av egendomen? Hur man äter, hur man bor, hur man klär sig, hur man roar sig, gästfrihet, välgörenhet — allt detta, som vilar på äganderättens grund, ger en människas karaktär." Som det avgörandet skälet mot social radikalism framstår dock Guds vilja. "Gud har skapat rika och fattiga, liksom han skapar friska och sjuka, starka och svaga, begåvade och obegåvade, och människan kan och bör icke utjämna dessa olikheter i gåvor och lycka — blott det högsta goda fastställer och erbjuder Gud i lika mått, ty här finns ingen begränsning." (Med orden "det högsta goda" avser Stahl tydligen de religiösa värdena.) Sedermera förklarar Stahl, att nöd ofta, kanske i regel, beror på lättja och slöseri.

Stahl anser likväl dessa sociala teorier innehåller en riktig grundtanke, nämligen "att varje individ är ett absolut mål och att därför den krets av förmögna, som innehar makten, den faktiska likaväl som den rättsliga, icke får överlämna de egendomslösa åt deras öde". Laissez-faire-principen, den extrema ekonomiska liberalismen är oriktig, ty om den tillämpas blir de fattiga undertryckta av de rika. En fri konkurrens är till de fattigas fördärv; arbetarens frihet, då han förhandlar om sin lön, är illusorisk. Man måste, skriver Stahl i detta kapitel, för att förebygga de fattigas fullständiga undertryckande dels öva välgörenhet, dels ordna de nödlidande gruppernas förhållanden, dels överhuvud reglera näringslivet, så att bestämmelser och institutioner motverkar den naturliga vanmakt, i vilken de egendomslösa är prisgivna åt de rika.

Andra socialkonservativa författare

Idéer, nära erinrande om de i det föregående refererade, utformades i mitten av 1800-talet av ett stort antal författare. Ofta framfördes de socialkonservativa tankarna med delvis religiös motivering. I England representerades denna linje främst av de s. k. kristna socialisterna, såsom Kingsley (1819—1875) och Ludlow. Kingsley, som var präst i den engelska statskyrkan, kom med utgångspunkt i en undersökning av skrädderiarbetarnas villkor till ett fördömande av laissez-faire-principen. Liksom man förut frigjort de svarta slaverna i kolonierna, måste man nu frigöra de vita i hemlandet. Om intet gjordes skulle arbetarna tryckas ned "till en punkt då livet blir fullständigt olidligt och en förbättrad uppfostran tjänar blott att göra dem mera medvetna om sitt elände"; resultatet bleve en social revolution. Prästerna hade hitintills inte förstått sitt sociala ansvar, de hade använt bibeln som "en handbok för frivillig polistjänst, som en dosis opium för att hålla lastdjuren lugna..." I själva verket kunde sann kristendom inte finnas utan verksamhet för de nödlidande och sann socialism inte utan kristen idealism. Samarbete mellan klasser och personer borde träda i stället för konkurrens och profitjakt. De kristna socialisterna utövade ett inte ringa inflytande på opinionsbildningen i allmänt antiliberal riktning men deras positiva förslag var föga precisa och långtgående. Främst rekommenderade man bildandet av arbetarföreningar, som dels skulle tjäna till inbördes hjälp, dels i lämpliga fall själva driva produktionen och sålunda genom konkurrens krossa de hänsynslösa arbetsgivarna. Medel till sådana kooperativa producentföreningar skulle anskaffas genom besparingar av arbetarna och genom gåvor eller lån av förmögna personer. En sådan reformlinje kunde väl förenas med allmänt försvar av den bestående sociala differentieringen och Englands politiska institu-

tioner. Kingsley visade likaväl som Disraeli en aristokratisk tendens i sin socialreformism; striden skulle utkämpas mellan "kyrkan, gentlemännen och arbetarna å ena sidan och affärsmännen och Manchesterskolan å den andra".

I Frankrike kan det andra kejsardömet sägas ideologiskt företräda en socialkonserverativ linje. I sina av socialistiska författare såsom Saint Simon och Fourier påverkade ungdomsskrifter gjorde den blivande Napoleon III av vag socialism färgade uttalanden. "Arbetarklassen äger intet, det gäller att skaffa den egendom. Den äger blott sina arbetskrafter och dessa måste erhålla en för alla nyttig användning. Arbetarna lever som heloter mitt i ett folk av sybariter. Man måste bereda dem plats i samhället och förbinda deras intressen med jorden... Men för att leda folket till dess önskingars mål krävs en man, som själv personifierar demokratin, som förverkligar det goda i socialismen och därmed leder bort denna från revolutionen och inforgar den i samhällsordningen." Genom att understödja arbetarnas hjälpföreningar, motverka arbetslöshet med offentliga arbeten och en del andra socialpolitiska åtgärder sökte Napoleon realisera dessa syften samtidigt som han strängt undertryckte all revolutionär och socialistisk agitation. Även inom den katolsk-monarkistiska riktningen i Frankrike gjorde sig ett socialpolitiskt intresse gällande; särskilt rekommenderades arbetarföreningar för frivillig hjälpverksamhet. En socialkonserverativ rörelse, som under det andra kejsardömet och i början av den tredje republiken spelade en viss roll, inspirerades av industriteknikern och sociologen Le Play (1806—1882). Denna ansåg sig genom sociala undersökningar ha uppdagat vissa för all mänsklig samvaro grundläggande normer och sökte fixera och motivera dessa i flera arbeten, såsom *La réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens*, 1864 (Den sociala reformen i Frankrike framställd på grund av jämförande undersökning av de europeiska folken) och *La constitution essentielle de l'humanité*, 1881 (Den för mänskligheten nödvändiga samhällsordningen). Le Play fastställde sju principer, vilkas upprätthållande krävdes för allt samhällsliv: de tio budorden, fadersauktoriteten, religionen, suveräniteten (en makt, som svarade för den inre freden och försvaret utåt) samt äganderätten (av vilken tre huvudformer urskiljdes). Enligt Le Play följde de primitiva folken omedvetet dessa

naturliga principer, under det att de ofta åsidosattes i de moderna samhällena. Le Play önskade i likhet med andra socialkonservativa en ökning av antalet självständiga jordbrukare och hantverkare och betonade den tendens till kapitalkoncentration och proletarisering som följde med industrialiseringen. De sociala olikheterna borde man inte söka avveckla, de "grundar sig på människans natur likaväl som meteorerna beror på atmosfärens sammansättning"; olikheten "är en värdefull kraft för de folk, som förstår att förebygga dess olägenheter och draga nytta av dess fördelar". Vad arbetarklassen i mera egentlig mening beträffar, ansåg Le Play sig ha bevisat, att den i huvudsak bestod av mindre värdefulla personer, som trots konkurrensfriheten inte kunnat göra sig gällande. "De skickliga... har alltid utan hinder i lagen eller sedvänjan kunnat nå fram till bourgeoisiens främsta led. Därför innesluter arbetarklassen enligt människans egen natur och de rådande förhållandena knappast annat än individer, vilka saknar de egenskaper, som leder till berättigad framgång." Emellertid borde arbetarklassens läge i möjligaste mån höjas. Detta kunde blott ske under överklassens ledning; "det är i fåvitsko som falska vänner söker övertyga arbetarna om möjligheten att höja sig utan de ledande klassernas hjälp". Ett medel av mindre väsentlig natur såg Le Play i bildandet av understöds- och uppfostringsorganisationer av olika slag (korporationer). Det viktigaste vore att fostra arbetsgivare, som satte stabilitet och permanens före de tillfälliga höga vinsterna och som därför kunde tillförsäkra arbetarna varaktig anställning och trygghet. I ett slags patriarkaliska institutioner, patronat, där arbetsgivarna kände ansvar och arbetarna vore tillgivna och trogna, såg sålunda Le Play lösningen av den sociala frågan. Statens ingripande skulle i huvudsak begränsas till utdelning av belöningar åt förtjänta företagare och arbetare. I anslutning till detta förslag bildades i Frankrike en del arbetsgivareföreningar, som ville tillämpa Le Plays principer.

En konservativ uppfattning som under senare år blivit livligt uppmärksammas (främst genom Carl Schmitts arbeten) utformades vid århundrades mitt av spanjoren Donoso Cortés (1809—1853) främst i en skrift om *Katolicism, liberalism och socialism*, 1851, (på tyska "Der Staat Gottes"). Donoso Cortés företrädde på visst sätt en social tendens. Han förklarade, att det gällde "att

åstadkomma en riktig fördelning av den illa fördelade egendomen" och att, om de styrande inte löste detta problem, "kommer socialismen att göra det genom att utplundra folken". Men den lösning han föreslår går bara ut på ökad välgörenhet: "Den genom en gigantisk egoism hopade rikedomerna måste spridas genom väldiga allmosor." Att han väckt intresse i nutidens diskussioner beror på andra tankelinjer. Den katolska religionen och den legitimistiska idén står för honom som de enda stödjepunkterna för mänsklig verksamhet. Under senare tid och framför allt sedan den stora revolutionen har tron på förnuftet ställts emot tron på Gud. Men det mänskliga förnuftet måste, på grund av människans svaghet och syndfullhet, leda till förstörande av alla sociala institutioner. Liberalismen betecknas som en riktning, som i sin tro på förnuftet vill undvika alla bestämda ställningstaganden och uppställer den ändlösa diskussionen som princip. "Diskussionen är en andlig dolk, som människoanden med förbundna ögon svänger i luften... Människan är ju född till handling. Den eviga debatten, som hindrar varje handling, är ett slag i ansiktet på den mänskliga naturen." Liberalismen, som i styrelsen genom debatt ser det väsentliga, är likaväl mindre farlig än socialismen, som företräder en religiös och social grundprincip, motsatt den katolska. Under det att katolicismen ser det onda i människan, ser socialismen det i samhället och upphöjer människan till gud: samhället blir för socialismen sitt eget ändamål. Mot dessa läror sätter Donoso en på religiös grund vilande mänsklig solidaritet.

I Tyskland gjorde sig vid tiden för kejsardömet upprättande socialkonservativa läror gällande såväl bland katoliker som protestanter. En framstående föregångare till den katolska centerns samtidigt konservativa och socialt inriktade politik var biskop Ketteler (1811—1877), vars bok *Die Arbeiterfrage und das Christentum*, 1864 (Arbetarfrågan och kristendomen), utgör ett slags konservativt motstycke till Lassalles några år tidigare utgivna socialistiska skrifter. Liksom Lassalle utgick Ketteler från "den järnhårda lönelagen": under föreliggande förhållanden fastställes arbetarlönen till existensminimum, till det för livets uppehållande absolut nödvändiga. I vissa fall ledde den fria konkurrensen till och med till reellt tvång för arbetarna att anta en lön under existensminimum. Ketteler talade om "vårt liberala Europas slavmarknad,

organiserad enligt den av vår humana, upplysta, kristendomsfientliga liberalism uppgjorda modellen . . ." Ett bättre tillstånd måste komma till stånd genom enskilt och samhälleligt ingripande, varvid dock inte äganderättens av kyrkan stadfästa princip finge trädas för nära. Kyrkan borde upprätta och stödja institutioner och föreningar, som syftade till att hjälpa arbetslösa, sjuka och åldringar. Konsumtionsföreningar och sparkassar bland arbetarna borde också bildas under kyrkans ledning som ersättning för de före liberalismens seger existerande organisationerna. Särskilt ingående diskuterade Ketteler Lassalles förslag om bildande av produktionsföreningar genom statsanslag åt arbetarna. I och för sig vore dylika föreningar att anbefalla. Tanken härpå innefattar "den mest direkta och fullständiga lösningen av föreliggande frågor, ty den erbjuder arbetaren en ny inkomstkälla jämte den lön han nu erhåller och som genom den rika arbetsmarknaden sänkts till lägsta möjliga nivå". Men Lassalles mål kunde inte godtas, ty en beskattning av de rika för att skaffa de fattiga kapital innebure ett otillåtligt intrång i äganderätten. Å andra sidan syntes det tvivelaktigt, om arbetarna själva skulle spara ihop summor, tillräckliga för att bilda konkurrenskraftiga konsumtionsföreningar. "De stora affärsföretagen ägs av rika kapitalister eller av bolag som äger millioner. Dessa rika bolag eller kapitalister omöjliggör konkurrens av liknande bolag om dessa ej har tillräckligt kapital. Företag startade av fattiga arbetare med litet eller intet kapital trampas därför ned och krossas av de väldiga företag, som överallt uppstår . . ." I detta dilemma uttrycker Ketteler förhoppningar att småningom tanken på produktionsföreningar skall kunna förverkligas, även om det för närvarande är omöjligt. Möjligen skall de rika affärsmännen och företagarna i framtiden bli mera tillgängliga för kristet inflytande och därmed villiga att satsa pengar. "Hur och när kristendomen skall komma att hjälpa arbetarklassen i detta hänseende kan vi ej veta. Men utan tvivel kommer det som är sant, gott och praktiskt i idén om produktionsföreningar att genomföras av kristendomen."

Till den socialkonservativa riktningen kan också räknas flera av de s. k. katedersocialisterna, en grupp vetenskapsmän, som i början av 1870-talet framträdde som förfäktare av socialpolitiska reformer i strid med såväl extremt liberala som i mera egentlig

mening socialistiska idéer. Till gruppens främsta män hörde Adolph Wagner (1835—1917), som var medlem av det på 1880-talet uppträdande kristligt sociala partiet men även under en tid tillhörde det s. k. frikonservativa partiet; hans år 1871 hållna tal över den sociala frågan innehåller i koncentrerad form de socialpolitiska grundsatser, för vilka katedersocialisterna verkade och som utövade ett väsentligt inflytande såväl på Bismarcks som på kejsar Wilhelms politik. Wagner förklarade sig på flera punkter vara ense med den marxistiska socialismen; så t. ex. framhöll han, att under den liberala ekonomin tenderade de ekonomiska skillnaderna mellan klasserna att växa, även om arbetarklassens läge absolut sett förbättrades. Men den socialistiska internationalens krav på det bestående ekonomiska systemets ersättande av en socialistisk produktionsordning stämplades som brottsliga och orimliga. Även den reaktionära tanken på återgång till skråsystemet avvisades. En lösning borde kunna nås genom under samverkan mellan klasserna genomförda moderata reformer. Två grupper av förslag kunde härvid komma i fråga. På vissa håll tänkte man sig, att lönesystemet helt eller delvis skulle kunna avskaffas genom att arbetarna bildade produktionsföreningar. Detta vore knappast möjligt i större utsträckning, då kapitalanskaffningen erbjöd stora svårigheter och — även om staten hjälpte till härmed — problemen om företagets ledning, om sättet för statlig kontroll och om arbetarnas ansvarighet vid förluster vore olösta. Möjligen skulle arbetarna genom insättning av sparkapital kunna få andel i företagets vinst. Mest praktisk vore likväl den andra, socialpolitiska reformlinjen. Denna borde enligt Wagner innefatta reglering av arbetstiden, bestämmelser eller överenskommelser om försäkring för sjukdom, ålderdom, olycksfall osv. samt om anordningarna och arbetssättet i fabrikena, bostadsreform, införande av kooperativa konsumtionsföreningar, förbättring av skolundervisningen, omläggning av skattesystemet, innefattande progressiv inkomstskatt och skärpning av arvsskatten.

Det bör betonas, att det antydda reformprogrammet inte kan anses representativt för något konservativt parti eller ens någon mera betydelsefull riktning inom konservatismen. Snarare torde detta program kunna karakteriseras som ett socialkonservativt maximiprogram. Av intresse är att man dock på vissa håll, under

principiellt försvar av det bestående systemet och skarpt avståndstagande från socialismen, var beredd att gå så långt på den social-reformatoriska linjen.

Socialkonservatism i slaveriets ideologi

Vid tiden för den nordamerikanska unionens bildande torde nigerslaveriet i sydstaterna tämligen allmänt ha betraktats som ett nödvändigt ont. Institutionen stod i uppenbar strid med de grundsatser, som proklamerats i oavhängighetsförklaringen och vid det nya statsskickets upprättande och ägde under de bestående förhållandena inom näringslivet relativt begränsat ekonomiskt värde. Då slaveriet genom införandet av nya maskiner och arbetsmetoder fått större ekonomisk betydelse och då inom den fria norden en häftig kritik framfördes mot detsamma blev situationen en annan. Från 1830-talet växer en hel litteratur fram till slaveriets försvar. Till systemets första teoretiker hörde Thomas Dew, som under statsvetenskapliga studier i Tyskland inhämtat en genomförd konservativ uppfattning; han blev sedermera rektor för söderns främsta universitet. Dews första broschyr i ämnet utkom 1832, hans främsta arbete, *An Essay on Slavery* (En studie över slaveriet), publicerades 1849. Till hans efterföljare hörde politiker och vetenskapsmän såsom Bledose, Hammond, Harper och Simms. Söderns förnämste statsman vid århundrades mitt, John Calhoun, utvecklade slaveriets idéer inför förbundssenaten Med utomordentlig klarhet och skärpa fulländade Georg Fitzhugh söderns försvarsposition i sina på 1850-talet utgivna arbeten, såsom *Sociology for the South*, 1854 (Sociologi för södern).¹ Dessa författare framställde slaveriet såsom ett positivt gott, stundom som en unversuell nödvändighet. De ansågo sig fullfölja den konservativa traditionen; de europeiska författare, som aftast åberopas; är Burke och Carlyle. "I södern betraktade en gång många slaveriet som ett moraliskt och politiskt

¹ De berörda arbetena har det inte varit möjligt att anskaffa. Utförliga utdrag ur dem finns i de i litteraturförteckningen angivna skrifterna.

ont", yttrade Calhoun i senaten. "Denna dårskap och förblindelse är nu försvunnen. Vi ser det nu i dess riktiga belysning, och anser det som den säkraste och stabilaste grunden för fria institutioner i världen." Och Fitzhugh förklarade, att "försvaret av söderns slaveri innefattar med nödvändighet försvaret av varje existerande mänsklig institution"; slaveriprincipen vore "det enda bindemedel, som håller ihop samhället och avvärjer anarkien".

Vissa moment i försvaret för slaveriet är av ringa eller intet intresse ur synpunkten av konservativ idéutveckling. I andra punkter anknyter systemets ideologier till allmänt konservativa grundsatser och deras teorier formar sig till en tillspetsning av dessa grundsatser, som, om också karikatyrmässig, är belysande; vissa tendenser framträder med en skärpa, vissa satser utformas med ett slags intellektuell abandon, vartill motsvarighet på andra håll inte finns. Betonas bör också, att slaveriideologien i eminent grad hör hemma i socialkonservatismens idésfär. Det är slaveriet som kontrast till det på ekonomisk liberalism grundade samhället, som man främst försvarar och upphöjer.

De naturrättsliga principer, med vilka man motiverat upproret mot England och utformandet av en ny författning, hade tidigare omfattats med särskild styrka i södern, som stött Jefferson mot Hamilton och uppburit den jacksonska demokratin. Nu blev revolutionsperiodens teorier om människans naturliga rättigheter, om medfödd frihet och jämlikhet av många slaveriets försvarare betecknade som ohistoriska konstruktioner, vilkas falskhet och farlighet vore uppenbara. "Är det inte påtagligt närmare sanningen att säga, att ingen någonsin föddes fri och att två människor aldrig föddes jämlika?" skrev Harper. "Människan födes i ett tillstånd av det mest hjälplösa beroende av andra... Sedan utvecklas olikheten ytterligare och blir omätlig i varje samhälle och under varje styrelseform. Rikedom och fattigdom, ryktbarhet och obemärkthet, styrka och svaghet, bildning och okunnighet, ledighet och arbete, makt och underkastelse utmärker den oändliga växlingen i människornas villkor... Den naturliga människans benägenhet är att antingen härska eller bli behärskad." Dew förklarade, att "det är naturens och Guds ordning, att den varelse, som har större förmåga och kunskap och därför större makt, skall här-

ska och bestämma över den, som är underlägsen". Personlig frihet och rätt att öva inflytande på statsstyrelsen vore ej naturligt givna rättigheter för alla utan belöningar för intellektuella och moraliska kvalifikationer. Endast ur synpunkten av det allmännas intresse borde sådana rättigheter förlänas; om personlig frihet eller politiskt inflytande gäves åt alla, skulle det vara till skada både för samhället och för dem, som med orätt erhöles dessa rättigheter. Oavhängighetsförklaringens ord, att statsstyrelsen härledde sin makt från de styrdas samtycke, betecknade Fitzhugh som orimliga. I själva begreppet styrelse låge den motsatta tanken, nämligen på styrkans välde. De fria likaväl som slaverna bestämdes i själva verket i sina handlingar av fruktan för de straff, som makten kunde ålägga dem. "Negern ser uppsyningsmannens piska och vänjer sig vid ödmjuk och glättig flit utan att förstå, att piskan är den makt som driver honom. Den frie medborgaren går belåtet sin rond av sociala, politiska och husliga plikter och drömmer aldrig om att det är lagen, med dess böter och fängelser . . . och den allmänna meningen, med dess ostracism . . . som kommer honom att rotera i sin bana. Och likaväl, tag bort dessa fysiska maktmedel, och hur många goda medborgare skulle inte likt hetsiga kometer lämna sin bana och oroa samhället med sina excentriciteter och sina brott!"

En rasbiologisk synpunkt anläggs i regel av sydstaternas biologer. Negrerna ansågs av naturen otillgängliga för högre kultur och lämpade endast för enklare kroppsarbete. Denna rasteori, som erbjuder föga intresse, var emellertid, som av det följande framgår, inte grundvalen för hela slaveriideologien; man hävdade oberoende härav slaveriets värde.

Det ofrånkomliga och värdefulla i en genomförd social differentiering utgör utgångspunkten för det positiva försvaret av slaveriet. Arbetsfördelningen nödvändiggör uppdelning i olika klasser med skilda uppgifter; i samhället likaväl som i naturen följer ökad omväxling, ökade olikheter med en högre utveckling. Det är skillnaden i sociala villkor, som eggas människorna till ansträngningar och därigenom skapar framsteg. Samhällets högsta uppgift är att frambringa moraliskt och intellektuellt överlägsna personer. Detta kan inte ske utan att de lägre göromålen ombesörjs av andra. Det är för detta ändamål, som slaverna finns. Denna "jordgrundsteori"

preciserades av Hammond: "I alla samhällssystem måste det finnas en klass, som utför de låga sysslorna, trälgörat. Denna klass behöver endast ringa begåvning och skicklighet. Dess erforderliga egenskaper är styrka, lydighet och trohet. En sådan klass måste finnas, eljest kan det inte finnas en klass, som leder framsteget, civilisationen och kulturen. Den utgör själva jordgrunden för samhället och statsstyrelsen, och ni kan likaväl försöka bygga ett hus i luften som vare sig ett samhälle eller ett hus på något annat än denna jordgrund. Lyckligtvis har södern funnit en ras, som är anpassad för detta ändamål... Vi använder dem för detta ändamål och kallar dem slavar." Även om större jämlikhet vore möjlig att uppnå, skriver Harper, vore den inte eftersträfvansvärd. Härmed skulle följa en nivellering även i fråga om mänskliga känslor och handlingar. "Om det finns obetydliga brister, finns det också ringa plats för de stora egenskaper, som krävs för att trygga ordningen och hjälpa upp samhällets svagheter... Om det finns föga elände, finns det föga rum för välvilja... Kort sagt, det är klart att i ett sådant samhälle kan de moraliska och intellektuella egenskaperna inte bringas till högsta fulländning."

Politiker såsom Calhoun och Hammond hävdade, i anslutning till Aristoteles och andra antika författare, att slaveri var en förutsättning för ett lugnt arbetande demokratiskt system. Om alla medborgare åtnjöt samma politiska och sociala rättigheter skulle den egendomslösa massan förr eller senare revoltera mot det högtstående flertalet och samhället skulle brytas sönder. Under slavsystemet kunde verklig jämlikhet, verklig demokrati råda bland de fria medborgarna, och dessa ägde den ro, den ekonomiska säkerhet, som gjorde det möjligt att uppgöra vittutseende och genomtänkta planer. "Den vita klassen", yttrade Calhoun, "kan utan oro tänka ut de åtgärder, som är bäst ägnade att förbättra dess egen ställning. Slaveri är nödvändigt under ett republikanskt styrelsesätt. Utan slaveri är ett varaktigt republikanskt styrelsesätt otänkbart."

Man hävdade alltså, att ett slavsamhälle skulle vara fritt från skarpa motsättningar de fria medborgarna emellan; den sociala frågan skulle lösas genom att de presumtivt missnöjda — den lägsta klassen — hölls i slaveri. Ehuru det stora flertalet vita inte var slavägare, skulle motsättningen i förhållande till slaverna be-

stämma deras hållning. "Då massan av kroppsarbete inte erkännes som medborgare", skriver en författare, "känner varje medborgare att han hör till en högre klass . . . Det uppstår därför ingen klasskamp. Inom den styrande klassen finns verklig republikansk jämlikhet." Och om den fattige vite arbetaren yttrade en annan av slaveriets apologeter, "att han, hur fattig, okunnig och eländig han än må vara, dock äger det trösterika medvetandet om att det finnes ett ännu lägre tillstånd, i vilket han aldrig kan försättas".

Harmoniföreställningen vidgades emellertid även till slaverna. Genom slaveriet finge negrerna den ledning, underkastades det tvång, som kunde göra dem till samhällsnyttiga varelser. De blev inte olyckliga härigenom, tvärtom vore de i sin frihet från bekymmer, sin oreflekterade animala belåtenhet, lyckligare än andra människor; deras ägare däremot, som måste förutse och ordna allt och ägna sig åt uppsplitande andligt arbete, underkastades en tyngande och ansvarsfull uppgift. Liksom i senare imperialistisk ideologi talades om väldet över de färgade som ett för deras skull påtaget uppfostrar- och förmyndarskap, som en "den vite mannens börda". Slavplantagen beskrevs som det perfekta samhället, i vilket intressegemenskapen medförde fullständig harmoni. Calhoun klarlade denna synpunkt i ett tal inför senaten: "Det är hos oss omöjligt, att en sådan konflikt skulle kunna uppstå mellan arbete och kapital, som gör det så svårt att upprätta och bevara fria institutioner inom alla rika och högt civiliserade folk, där de hos oss rådande förhållandena inte föreligger. Sydstaterna är i själva verket en grupp av samhällen, inte av individer. Varje plantage är ett litet samhälle, med ägaren i sin spets, och denne samlar i sin person kapitalets och arbetets förenade intressen och är bådas representant . . . Härpå beror harmonien, enheten, stabiliteten hos denna del av landet . . . Den välsignelse, detta tillstånd medför, sträcker sig utöver söderns gränser. Den gör detta område till vårt systems stöd, till den stora konservativa makt som hindrar andra områden, som är mindre lyckligt organiserade, att invecklas i konflikter."

Då slaveriet innebär, att de svarta fick åtnjuta de rättigheter, som enligt naturen tillkom dem, och att de tvingades att fylla de uppgifter, för vilka de var lämpade, kunde sydstatsteoretikerna också göra gällande, att slaveriet för negrerna innebar en frihet i

högre mening, en "sann" frihet. "Fattar man ordet frihet i dess sanna mening", skrev Bledose, "är slaveri inte dess motsats. Dess motsats . . . är tygellöshet. Genom slaveriinstitutionen för de svartas räkning utesluts tygellöshet och frihet införs. Den införs för slaverna själva. Ty de har en naturlig rätt till detta styrelsesätt, till den uppsikt och kontroll, som i det hela är bäst för dem . . . Därför tryggar slaveriet dem i deras naturliga rättigheter och förlänar dem verklig frihet i den utsträckning de är skickade att erhålla den. Om slaveriinstitutionen avskaffas, får de inte längre njuta av sina naturliga rättigheter." Man citerade Carlyles ord, att den viktigaste av alla människans rättigheter var "den okunniges rätt att ledas av den kunnige, att milt men fast tvingas till riktigt handlande" och att "om ordet frihet har någon mening, innebär det åtnjutande av denna rätt". Under det att en del av slaveriets teoretiker förkastade tanken på naturliga rättigheter, sökte alltså andra visa, att dessa rättigheter stadfästes just genom slaveriet.

På denna punkt kommer vi till den speciellt socialkonservativa linjen i slaveriets ideologi. Slaveriets försvar kompletteras och utbyggs med kritik av förhållandena i de stater, där stor ojämnhet i inkomstfördelningen och en långt driven industrialisering kombineras med ett utpräglat liberalt ekonomiskt system. Framför allt är det nordstaterna och England, som tjänar som exempel härpå. Den skildring, som ges av tillståndet i dessa länder, erinrar i sin skärpa och bitterhet om den marxistiska socialismens stridsskrifter. Näringsfriheten förklaras ha lett till en väldig anhopning av kapital hos ett fåtal, medan massans läge förvärras. De skenbart fria industriarbetarna måste i själva verket sälja sin arbetskraft till vilket pris som helst; företagarna känner intet ansvar mot sina anställda och vid sjukdom, hög ålder och arbetslöshet försjunker dessa i ett elände, som endast föga mildras genom den offentliga fattigvårdens ingripande. De egendomslösa är, skriver Harper, tvungna att sälja sin kraft till företagarna "och ökar härigenom dessas kapital och därmed den ekonomiska olikheten. Processen fortsätter. Antalet arbetare växer tills det blir svårt att erhålla arbete. Konkurrensen sätter in. Arbetarens lön blir småningom lägre och lägre; en allt större del av hans arbetsprodukt går till ökning av kapitalismens förmögenhet; den ekonomiska olikheten blir allt större och allmera förhatlig . . ." Detta tillstånd ledde dels till en

motsättning mellan kapital och arbete, som hotade det moderna samhällets bestånd, dels innebar det i och för sig, att en stor del av befolkningen levde ett ovärdigt liv. Emot laissez-faire-principen, som är roten till det onda, sattes den solidaritets- och skyddsprincip, som utmärker slavstaterna. En klass av slavar funnes i realiteten i norden likaväl som i södern; skillnaden var att de i södern kallades slavar och att man där sörjde för dem med den omtanke man visar sin egendom. "Vi kallar dem slavar. Vi är gammalmodiga i södern . . . Skillnaden mellan oss (södern och norden) är att våra slavar lejs för livet och får fullgod ersättning; det finns ingen svält, intet tiggeri, ingen arbetslöshet hos oss och inte för mycket arbete heller. Edra slavar lejs för dagen, de är eländigt avlönade och ni visar dem ingen omsorg . . . Våra slavar röstar inte. Vi ger dem ingen politisk makt. Edra slavar röstar och eftersom de utgör majoriteten, är de i grunden innehavare av den politiska makten. Om de kände till den fruktansvärda hemligheten att röstsedeln är starkare än någon armé med dess bajonetter, och om de kunde sluta sig samman, var skulle ni då hamna? Ert samhälle skulle göras om, er egendom skulle delas upp." En annan författare sökte visa att samförstånd mellan kapital och arbete var möjligt blott i en slavstat. Ty endast i en sådan utgjorde själva arbetskraften, slaverna, en del av kapitalet, och kapitalisterna hade alltså intresse av arbetskraftens förkovring; i de fria staterna hade arbetsgivaren inte något ekonomiskt intresse av arbetarnas välfärd. Även rent ekonomiskt utgjorde därför södern en harmonisk enhet. Från nordstatshåll gjordes det ofta gällande, att slaveriet i själva verket var ett oekonomiskt system och att söderns näringar skulle vinna på dess avskaffande. Alldeles riktigt, svarade vissa av söderns teoretiker: vi förtjänar inte så mycket på slaverna, som ni på era arbetare, ty vi utnyttjar dem inte lika hänsynslöst.

I regel vände sig sydstatsmännen mot socialismen som en mot Guds och naturens ordning fientlig lära och det var vanligt att beteckna rörelsen för slaveriets avskaffande som en form av socialism. Men när det gällde kritiken av laissez-faire och nordstaternas system instämde man ofta med socialistiska och kommunistiska skildrare. Många gick än längre. Plantagerna i södern jämfördes med Fouriers falangstärer, slaveriet sades vara en konsekvens av socialismen, den enda genomförbara formen av socia-

lism. "I slaveriinstitutionen och endast i den", heter det i en skrift, "är den socialistiska filantropiskolans drömmar och optimistiska förhoppningar fullständigt förverkligade."

De yttersta konsekvenserna av denna egenartade socialkonserverativa tankegång drogs av Fitzhugh. Ett av hans arbeten heter *Cannibals all* (Vi är alla kannibaler); han söker här — liksom tidigare i *Sociology of the South* — visa att all mänsklig sammanlevnad grundas på undertryckande, på utsugning och att slaveriet är den jämförelsevis anständigaste formen härför. I sin blandning av realism och fantasteri hör boken till de främsta uttrycken för den härskande åskådningen. Typisk är framställningen av klassdelningen (frånsett slaverna). Fyra klasser urskiljs. "De rika, dvs. oberoende och fint folk, som lever i välmåga och inte arbetar alls; de för ett särskilt yrke utrustade fina människorna, som utför en smula lätt arbete för väldiga löner; det fattiga, hårt arbetande folket, som underhåller alla och självt svälter; de fattiga tjuvarna, svindlarna och yrkestiggarna, som lever som herrskap, utan att arbeta och på andras arbete. Fint folk utsuger andra, vilket, om det görs i stor skala och gäller ett stort antal offer, är i högsta grad respektabelt — under det att skoarna och tiggarna tar så litet från andra att de knappast har det bättre än de, som arbetar." En ordning som denna eller nära motsvarande denna är ofrånkomlig. All styrelse har uppkommit genom att ett fåtal tagit makten och bevarat den i strid mot flertalets önsknings; om massan styrde, skulle ständiga omvälvningar inträda, de ekonomiska förhållandena skulle omkastas, så snart en majoritet ansåg sig ha intresse därav. Varje person med arbetsfri inkomst är i realiteten en slavägare, ty vad innebär inkomst annat än rätt att använda andra människors arbetskraft? En samhällsorganisation växer fram enligt "naturen, tiden och omständigheterna" och det är i allmänhet löslöst att spekulera över styrelsesättets utformning. Det väsentliga är att söka bevara den ordning, som man genom tiderna lyckats bygga upp. I slavstaterna kan alla fria män ges rösträtt, ty här är de alla konservativt inställda; i fria stater bör endast jordägarna, som kunna väntas försvara det bestående, tillerkännas rätt att medverka vid statsstyrelsen.

Enligt Fitzhugh är emellertid den sociala ordningen i sydstaterna att föredra. "Söderns negerslavar är det lyckligaste och i viss

mening det friaste folket i världen... Den fria arbetaren måste arbeta eller svälta. Han är mera slav än negern, ty han arbetar längre och hårdare för mindre ersättning än slaven... han har ingen frihet och ingen rättighet." Den liberala ekonomin ledde till rikedom för ett fåtal och utarmning för massorna. För att åstadkomma en stabilisering i huvudsak av det existerande läget men samtidigt större ordning och större trygghet för arbetarna föreslog Fitzhugh införande av ett slags slaveri i andra länder, närmast i nordstaterna och England. Industrierbetarna borde förlora all rörelsefrihet och helt fästas vid sina herrar fabriksägarna; vårdnaden om barnen liksom om åldringar och sjuka skulle vila på företagen. Jorden borde överallt fördelas i ett fåtal stora egendomar, vid vilka de egendomslösa skulle fästas som ett slags livegna. En väldig ökning av produktionen och samhällslyckan skulle bli följden härav. Det vore, anförde Fitzhugh, en illusion att tro, att slaveri endast var möjligt i fråga om underlägsen ras. Sannolikt var tvärtom den aktiva och flitiga vita rasen den bästa slavrasen. "Slaveriet måste överallt avskaffas eller överallt återinföras", skrev Fitzhugh, men han tvivlade inte på att det senare alternativet skulle segra. Hela världen måste komma att likna sydstaterna, men dessa blev på en väsentlig punkt privilegierade; här skulle alla vita förbli fria och endast negrerna skulle höra till slavklassen.

EXTREM OCH DEMOKRATISK KONSERVATISM UNDER SENARE TID

Huvuddrag i senare tids konservatism

En undersökning av den politik, som under det senaste halvsekleet förts av de riktningar, som kallats konservativa, visar åtskilliga gemensamma drag. Dessa riktningar har överallt med utomordentlig styrka hävdad det statliga eller nationella enheternas centrala betydelse och i de länder, som fört en mera aggressiv utrikespolitik, identifierats med eller åtminstone främst uppburit imperialistiska och nationalistiska strömmningar. De har försvarat traditionella värden och institutioner, såsom religionen, kyrkan, den härdvunna moralen, olikheter i könens ställning, familjen. De har i regel bekämpat och i övrigt stått skeptiska mot den demokratiseringsprocess, som kännetecknat den författningspolitiska utvecklingen; ofta har konservativa partier på denna punkt stridit mot såväl liberalism som socialism. I ekonomiskt-sociala frågor har däremot den viktigaste skiljelinjen gått mellan vad man brukar kalla de borgerliga riktningarna och socialismen. Den extrema ekonomiska liberalismen har försvagats eller försvunnit; konservatism och liberalism har båda i princip godtagit socialreformatiska principer, men de har velat bevara den privata äganderätten till produktionsmedlen och den sociala differentieringen. I förhållande till socialismen, vars makt i stort sett vuxit, har de framstått som försvarare av den bestående sociala ordningen, som anhängare av en, om också mycket förtunnad ekonomisk liberalism. Den tidigare väsentliga motsättningen mellan en samtidigt aristokratisk och patriarkalisk socialkonservatism och en för affärsvärlden och industriens expansionstendenser representativ liberalism har sålunda mist det mesta av sin betydelse; konservatismen personifieras inte längre, som för hundra år sedan, av den adlige godsägaren. Sin starka värdering av jordbruket har konservatismen emellertid bevarat och denna har uppenbarligt präglats inte bara av vissa

ekonomiska överväganden utan också av etiska och traditionalistiska synpunkter. Härigenom och genom en delvis av autarkiska strävanden betingad tullvänlighet har konservatismen även på det ekonomiska området bevarat skillnaden gentemot liberalismen, som av sin tidigare ekonomiska frihetslära väsentligen fasthållit endast frihandelsdoktrinen. De värdebetonade ord, som återfinns i konservativa skrifter och program, är t. ex. tradition, ordning, enhet, stabilitet, auktoritet, fasthet, statens överhöghet, nationell gemenskap, hävdvunnen tro. Vad som krävs i de konservativa programmen är aktiv utrikespolitik, starkt försvar, stark regeringsmakt, stöd för religiösa och kyrkliga institutioner, en socialpolitik, som inte är farlig för sparandet och produktion, skyddstullar.

Fastän man sålunda kan faställa för de konservativa riktningarna gemensamma drag, är jämväl olikheterna mycket betydande. I vissa länder har det eller de konservativa partierna företrätt en extrem ståndpunkt: konservatismen har varit aggressivt nationalistisk, den har försvarat ståndsskillnaderna och en sträng social hierarki och med ytterlig skärpa vänt sig mot demokratiska och parlamentariska tendenser. Det främsta exemplet på en sådan inställning är utan tvivel den tyska konservatismen under den wilhelmska perioden, vars syften i något modererad form fullföljts av de tysknationella under Weimarregimen. För att belysa denna konservatism skall vi i ett följande avsnitt av detta kapitel lämna en redogörelse för Treitschkes politiska åskådning. Att denna, ehuru Treitschke under en period var nationalliberal orienterad, i stort sett kan betraktas som representativ, lär inte kunna bestridas; en detaljundersökning av de konservativa partiernas program och principer visar detta (jfr Stillichs i litteraturförteckningen upptagna arbete). På andra håll har konservativa ideologier av extrem och genomförd karaktär utarbetats, utan att de blivit underlag för någon politiskt mera betydelsefull riktning. Här observeras särskilt den franska monarkismen, sådan den under de senaste årtiondena fulländats av Maurras. Denna ideologi, som hör till samtidens mest utformade, skall likaledes mera utförligt behandlas. Ehuru Maurras inte blivit erkänd inspiratör av något stort parti vare sig inom eller utom Frankrike, har hans idéer, och kanske främst hans kritik av demokratin, övat stort inflytande på konservativt tänkande; de återger, om också ofta i ytterligt till-

spetsad form, spridda uppfattningar.

Å andra sidan har i flera länder en moderat konservatism blivit såväl praktiskt-politiskt som ideologiskt helt tongivande. Som exempel kan nämnas England och Sverige. Det mest påfallande draget i de konservativa partiernas utveckling i dessa länder är att man visserligen länge och energiskt motstått den totala demokratiseringen (t. ex. striden om överhuset i England 1909—1911, författningskampen i Sverige 1906—1918), men att, sedan demokratin segrat, den helt godtagits som politisk verksamhetsform. Även i andra avseenden har dessa konservativa riktningar fört en moderat politik; särskilt i England har den socialreformatoriska aktiviteten varit betydande. Det stöter på stora svårigheter att ge en framställning av dessa partiers ideologi. I den svala common-sense-atmosfär, som kännetecknar den väl integrerade demokratin, ersätts de ideologiska konstruktionerna av konkreta program. De tankar, som utmärker den extrema konservatismen, återfinns visserligen till stor del även här, men i en vagare, rimligare, försiktigare form. Att framställa dessa föreställningar som ett slutet system, blir lätt att ge dem en vilseledande tillspetsning. Någon erkänd ideologisk auktoritet finns inte; Burke och Disraeli åberopas visserligen i England, men att känneteckna den engelska konservatismen med ledning enbart av dessa författare, vore lika oriktigt som att karakterisera det engelska arbetarpartiets ideologi med stöd av Marx. En redogörelse skall emellertid i ett senare avsnitt givas för vissa arbeten, som kan anses representativa för engelsk konservatism. Och vi skall i den följande översikten söka fastställa de grundläggande motiv, som är av betydelse för samtida konservatism överhuvud.

Det bör dessförinnan betonas, att de ideologier, som utbildats i de efter kriget upprättade nationella diktaturerna, i väsentliga punkter anknyter till åskådningar, som tidigare allmänt benämnts konservativa (jfr mitt arbete *Den nationella diktaturen*¹). Då dessa ideologier framträder med revolutionära anspråk, är deras företrädare helt naturligt benägna att förneka detta förhållande eller i varje fall att underskatta dess betydelse; av lika naturliga skäl är den moderata konservatism, som godtagit demokratin och

¹ Utgiven som Aldusbok 1965 under titeln *Nazismens och fascismens idéer*.

försvaret mot av diktaturidéerna uppburna rörelser, angelägen att avvisa ett sammanhang, vars konstaterande uppfattas som en kritik. På samma sätt strävar den socialreformatiskt inriktade socialdemokratien och den revolutionära kommunismen att så långt möjligt bestrida existensen av ett gemensamt ideologiskt arv.

De fascistiska riktningarnas anknytning till konservatismen ligger främst i det principiella avståndstagandet från 1789 års idéer, i den dominerande plats, som tillerkännes den nationella enheten, i känslan för vissa traditionella institutioners värde. Från den extrema konservatismen avviker fascismen genom att vissa bestämda åsikter, inte en viss social ställning, anses berättiga till politisk makt; dess antidemokratism vill inte ge det avgörande inflytandet åt en monark eller åt traditionellt härskande klasser utan åt den moraliska elit, som antas företräda de nationella värdena. Härmed sammanhänger, att fascismen framträtt som en massrörelse inom demokratien och att den gör anspråk på demokratisk legitimation även sedan den avskaffat de för demokratien kännetecknande politiska formerna. Från den moderata konservatismen skiljer sig fascismen genom sin skarpa kritik av de demokratiska formerna, sin lära om den "totala" staten och sin genomförda antiliberalism. Här föreligger — liksom mellan extrem och moderat konservatism — ett klart samband men tillika en stark motsättning: å ena sidan en ideologisk extremism, för vars totalitära anspråk omstörtningen och partidiktaturen framstår som naturliga medel, å andra sidan en åskådning, som modererats under demokratisk kompromiss- och samförståndspolitik. — I den följande redogörelsen lämnas de nationella diktaturernas ideologier helt å sido.¹

Vad vi kallat traditionalism eller konservatism i egentlig mening utgör fortfarande ett betydelsefullt moment i den konservativa idékretsen. Härmed förmäles, såsom alltid, en viss tendens till an-

¹ Bland de i detta arbete berörda författare, som företer de största likheterna med nationalsocialismen, är Adam Müller, Fichte, Carlyle och Treitschke. De tre förstnämnda jämte Burke, den historiska skolan och Hegel blir ofta återopade, vilket inte är fallet med Treitschke, som i egenskap av kejsardömet teoretiker inte erkäns som ideologisk inspiratör. För den italienska fascismen har Maurras, förmedlad av den redan före världskriget framträdande nationalistiska riktningen i Italien (Corradini, Rocco), varit av stor betydelse.

tirationalism eller antiintellektualism. Man misstror teorier och system. Mot de radikala ideologier, som uppträder som förnuftsmässiga lösningar, sätts det under tidernas lopp utbildade och särpräglade. Det bestående eller det, som bestått under lång tid, ses gärna som resultatet av under halvt omedvetna strävanden mot ett bättre tillstånd vunnen erfarenhet. Maurras säger sig vara rationalist men han presumerar det traditionellas lämplighet. Samma presumption gör lord Robert Cecil, då han förklarar konservatismen vara den naturliga ståndpunkten. Pobedonostsev, den ryska konservatismens mest representativa målsman, talar om att den politiska "sanningen" måste stå i överensstämmelse med ett folks förhållanden; "denna sanning är emellertid icke för handen, då abstrakta teorier och doktriner, som står fjärran från livet med dess speciella mångskiftande villkor och fordringar, tjänar makten till ledande princip". Konservatismen är benägen att framträda som en antiideologisk, efter erfarenhetens, livets egna krav anpassad åskådning. Det sunda förnuftet sägs ofta karakterisera det intuitivt riktiga, erfarenhetsmässiga handlande, som blir möjligt endast om intellektualism och logik inte får fritt spelrum. På detta sätt skapas en försvarsposition på ett annat plan än det, som motståndaren angriper på. Extrema traditionalister drömmer om en medvetet organiserad återgång till en förlorad omedvetenhet och kräver, att instinkten, som en gång antas ha lett människorna rätt, skall återinsättas som ledare.

En variant av traditionalismen är det starka betonandet av folkens egenart, tanken på bestämda nationalkaraktärer, vilka i det väsentliga är avgörande för folkens utveckling och betingar deras institutioner. Ofta ser man i denna folkkaraktär en orsak till allt, en källa, ur vilken folkets historia flödar. Allmänna teorier avvisas under hänvisning till varje folks individualitet; de faktiskt förefintliga skillnaderna mellan folken betraktas som nödvändiga konsekvenser av ursprungliga, naturligt givna olikheter. I många fall har likväl åberopandet av traditionen inte varit tillräckligt; det har gällt att bland olika traditionsmoment utvälja det riktiga, det för folkets karaktär verkligen betecknande. Maurras bortser från de senaste 150 åren, då han fastställer den franska traditionen. I Sverige har det bland moderat konservativa författare varit vanligt att i enväldet och frihetstiden se icke typiska skeden; med 1809

års författning sägs svenskarna ha återgått till det karakteristiska. Vid dylika konstruktioner utgår man ofta ifrån, att en äldre, föga känd och mycket lång tid stått i överensstämmelse med den egna teorien.

Traditionalismen strävar att betona det väldiga, som redan vunnits, och att härigenom reducera betydelsen av vad som står att vinna. Taine omtalar i förordet till en del av verket *Les origines de la France contemporaine*, att han länge tänkt över de politiska slutsatser, som kunde dras av hans undersökning, men till sist stannat vid en enda sats: "une société humaine, surtout une société moderne, est une chose vaste et compliquée."¹ Denna tanke, som Taine själv säger vara "så enkel, att den verkar barnslig", framställes med rätta av Bourget såsom en grundläggande konservativ princip: "hela reaktionen mot åttionio års misstag utgår likväl härifrån." Den moderna staten, med dess ordning och dess fasta institutioner, är resultatet av många seklers ansträngningar och tur. Dess komplicerade maskineri och de härmed förknippade idéerna är det lätt att förstöra men svårt att bygga upp. De radikala doktrinerna (såsom socialism och syndikalism) kan inte genomföras utan att denna ordning förstörs och hela civilisationen hotas; även reformer av mindre räckvidd medför faror, om man inte går fram med den yttersta varsamhet. Överhuvud har den franska "antiromantiken" med ojämförlig styrka hävdad denna synpunkt. Den ordnade och fredliga samlevnaden i traditionella former kontrasteras mot den osäkerhet, som följer med omvälvningen, och man ser i den oreflekterade och halvt omedvetna moraliska och intellektuella disciplin, som åtföljer gamla och fasta institutioner, ett starkare bindemedel än den rationella övertygelse om gemensamma fördelar, som skulle uppbära en ny samhällstyp. Härtill knyter sig ofta en pessimistisk, av religiösa föreställningar färgad uppfattning om människornas möjligheter. Människan är av naturen ond eller svag, hon uppehålls på en viss nivå genom den långsamt utbildade vanan, kulturen är betingad av bräckliga traditioner. I de stora politiska utopierna ser man naiva uttryck för tron på människans kraft och godhet, hennes förmåga att börja på nytt med fria händer utan att åter sjunka i barbari.

¹ Ett mänskligt samhälle, och framför allt ett modernt samhälle, är en stor och invecklad sak.

I fråga om ställningen till religionen har konservativ ideologi — om man bortser från den katolska samhällsläran — väsentligt förändrats sedan den kontrarevolutionära perioden. Under denna sökte man i Guds vilja ett stöd för traditionalismen och för de konservativa principerna överhuvud. En dylik religiös motivering har under det senaste halvseket framförts endast i undantagsfall. Även konservativa riktningar, som betonar sitt fasthållande vid den religiösa tron, söker sitt rättfärdigande i rent världsliga resonemang: människornas natur, strävandet till högsta möjliga kultur, utilitaristiskt färgade satser anges som utgångspunkter. Påfallande är, att försvaret för religion och kyrka ofta får en halvt pragmatisk utformning. Det betonas, att religiösa föreställningar ingår i ett folks historiska arv; under det att tidigare traditionalismen stöddes av religionen, är man nu benägen att hävda religionens värde genom att inställa den i ett traditionalistiskt sammanhang. Likaledes framhålles religionens betydelse för moralen och för samhörighetskänslan; inte sällan förklaras den religiösa tron vara ett värn mot samhällsomstörtande och överhuvud radikala tendenser. Bismarck uttalade, att om staten inte grundas på religionen, blir det svårt att avvisa kommunisternas kritik av äganderätten. "Om dygden är ett värde", skriver en engelsk konservativ, James Stephen, "synes det mig klart att det också är av värde att främja tron på de grundläggande religiösa läroarna, ty jag är övertygad om att åtminstone i Europa dygd och religion måste stå eller falla tillsammans."

Hävdandet av den statliga eller nationella enhetens allt över-skuggande betydelse har förblivit det centrala i konservativ tankegång. Hos många författare under senare tid har denna uppfattning — liksom under tidigare skeden — kulminerat i organismteorien; staten eller nationen har betraktats som en överindividuell organism eller personlighet med egen vilja och egna syften. Även då organismteorien förklarats vara en fiktion eller helt förkastats, har den för teorien utmärkande föreställningen om en absolut enhet, om ett statsintresse eller ett det allmännas intresse, som skall hävdas mot alla särintressen, tjänat som grund för ideologiska konstruktioner och politiska program. Konservatismen har ansett sig vara bärare av denna enhets intresse; alla politiska riktningar säger sig visserligen eftersträva det helas väl, men då själva

enhetstanken varit grundläggande för konservativ syn, har riktningen på ett speciellt sätt kunnat identifiera sig med de syften, som framstått som för enheten naturliga eller nödvändiga. Därför har konservatismen ofta uppträtt som ett parti över eller mot partierna; den har förklarat sig representera enhetstanken mot splittringen, statsintresset mot särintressena. I föreställningen om ett statsintresse, som tillika är det allmänna intresset, har man sammansmält äldre, särskilt för 1600-talets monarkism, utmärkande teorier om statens absoluta överhöghet med den främst av Rousseau hävdade tanken på ett allmänt intresse och en allmän vilja.

Denna inställning har i vissa stater förbundits med aggressivt imperialistiska och nationalistiska tendenser; den egna statens expansion i tävlan eller kamp med andra stater har blivit ett öppet uttalat mål för det politiska handlandet. Med den största skärpan har detta mål framförts av de konservativa riktningarna i det tyska kejsardömet, men det har också färgat fransk nationalism och monarkism och engelsk högerideologi. I andra fall har den nationella åskådningen haft en utpräglad defensiv och principiellt pacifistisk karaktär; här har snarast misstron mot försök att säkra freden, den ständiga oron för yttre konflikter, varit kännetecknande. Men överallt har konservatismen, som känt sig som de nationella värdenas målsman, hävdad den yttre politikens centrala betydelse och varit benägen att se även den inre politiken ur denna synvinkel. Den inre sammanhållningen har förklarats nödvändig för att staten utåt skall kunna hävda sin ställning, och krav på genomgripande reformer har avvisats såsom ägnade att splittra folket och försvaga dess kraft. En stark och av skiftningar i den politiska opinionen oberoende regeringsmakt har på samma sätt betraktats som ett villkor för värnandet av landets intresse. En viss grad av självhushållning har ansetts vara ett villkor för en självständig utrikespolitik och alldeles särskilt för ett framgångsrikt krig, och på detta sätt har skyddsåtgärder för jordbruksnäringen kunnat motiveras. En fransk författare, Alain, har sagt, att de konservativa älskar kriget, därför att detta nödvändiggör en maktkoncentration hos exekutiven. Uttalandet är orimligt så till vida, som de konservativa riktningarnas fredsvilja i många länder står utom tvivel. Men det pekar på det viktiga förhållandet, att konservatismens ställning till utrikespolitiken betingar dess politik

överbud, och att de utrikespolitiska motiven tjäna som motiv för krav, som även ur andra synpunkter omhuldas av konservativa riktningar.

Med hävdandet av den nationella principen följer kritik av de universalistiska idéer, som framförts av radikala riktningar. Även då man ansluter sig till tanken på en överstatlig rättsordning, sker det under framhållande av att den nationella egenarten konstituerar en bestämd avgränsning, och att dess bevarande måste garanteras. Ofta spårar man i mångfalden av nationer en högre harmoni, ett slags internationell organism, i vilken helhetens blomstring betingas av delarnas fria utveckling i överensstämmelse med särpräglade anlag. I fråga om själva begreppet nation — den enhet, som tänkes bilda det riktiga underlaget för en statsbildning — förefinns däremot helt naturligt ingen allmänt godtagen ståndpunkt i konservativ ideologi. Nationalitetstanken, som i regel utgått från en språklig eller föreställt etnisk gemenskap, har godtagits särskilt i stater, där en viss homogenitet på dessa punkter förelegat eller antagits föreligga eller där man räknat med dess realiserande. I andra fall har den långvariga kulturella samhörigheten ansetts avgörande. Stundom har helt enkelt den givna statliga bindningen ställts i förgrunden, och värdet av kongruens mellan stat och folk har förnekats eller ansetts ringa i förhållande till andra, traditionella, civilisatoriska, geopolitiska och rent maktpolitiska hänsyn. De extrema rasidéer, som sedan mitten av 1800-talet propagerats med ständigt ökad styrka, har ur den nu anlagda synpunkten spelat en undanskjuten roll i konservativt tänkande.

I den på utrikespolitik och överbud internationella förhållanden inriktade debatten har begreppet nationalkaraktär uppträtt i en annan variant än den förut berörda. I den inre politiken har detta begrepp sin betydelse främst som täckning för vissa bestående förhållanden och institutioner, vilka förklaras härflyta ur nationalkaraktären och därmed tillerkänns naturlighet och obetingad giltighet. I den yttre politiken har begreppet ofta använts som ett stöd för nationella strävanden. Dels påstås den egna nationen vara utmärkt av överlägsna egenskaper överbud, dels säges den äga en universell läggning, i sig uppta och intensifiera andra nationers egenskaper (jfr särskilt Michels arbete *Patriotis-*

mus). Denna tankegång, som erinrar om Fichtes förhärlikande av tyskheten i *Tal till tyska nationen*, kompletteras med uppfattningen, att den egna nationen är starkt individualistisk och därjämte benägen att underskatta sig själv och överskatta andra nationer samt att uppträda alltför milt, alltför osjälviskt i den internationella konkurrensen. Ståndpunkten, som uppenbarligen är ett idealiskt stöd för en energisk maktpolitik, kommer, som vi skall visa, till typiska uttryck hos Treitschke och Maurras. Exempel på densamma överflödar emellertid i alla de stora staternas nationalistiska litteratur och saknas inte heller i motsvarande aktstycken från mindre stater utan allmänna expansionstendenser.

Den av Burke, de tyska romantikerna och den historiska skolan utbildade tanken på folket som en enhet genom tiderna, en oöverskådlig serie av på varandra följande generationer, har bevarat sin plats i konservativ diskussion. Dess betydelse såsom argument mot demokratin är uppenbar: folkets vilja kan inte klarläggas genom att det vid en viss tidpunkt levande folket tillfrågas. Men tanken har också smält samman med traditionalismen och förstärkt denna. De förgångna generationerna bildar folkets massa, deras institutioner, vanor, föreställningar åberopas mot den oändligt ringa del av folket, som för ögonblicket uppträder på scenen.

I den författningspolitiska debatten har de konservativa riktningar, som inte godtagit demokratin, utgått från att vissa personer eller grupper ägt särskild förmåga att fatta statsintresset eller det allmänna intresset. Tidigare rättfärdigade man på detta sätt framför allt monarkens och adelns maktställning. Arvet, den oberoende ställningen, som tänktes skydda mot inflytelser från klass- och privatintressen, uppfostran i en på traditionens bevarande och det nationella intressets hävdande inriktad miljö ansågs predestinera till makt. Även i den moderata och demokratiska konservatismen spåras en rest av denna uppfattning. Då det parlamentariska systemet erkännes, sker det i regel med den reservationen, att monarken i kritiska lägen kan tänkas såsom statsintressets representant eller helt enkelt såsom en av partierna oberoende högsta ämbetsman göra självständiga insatser. I striden mot demokratin har också ett speciellt inflytande för vissa socialt högtstående grupper försvarats ur synpunkten, att dessa grupper genom bildning och genom det särskilda intresse, som de på grund av sin

ställning kunde antas känna för staten, vore skickade att förstå det allmänna intresset. Andra tankegångar har lett till samma resultat. Lord Salisbury liknade staten vid ett aktiebolag, i vilket de, som gjorde större insatser, borde ha större andel i makten, och andra politiker har givit uttryck åt ungefär samma tankegång. De högre klassernas politiska särställning har också direkt motiverats med deras konservatism; av demokratien har man befarat angrepp mot konservatismens ekonomiska och sociala grundsatser. Även då den allmänna rösträtten i princip accepterats som ofrånkomlig, har ofta tanken på klass- eller korporationsval, utformade i syfte att ge vissa socialgrupper ett med hänsyn till deras kvantitativa styrka oproportionerligt inflytande, framförts som ett medel att undvika den fullständiga demokratien.

För den demokratiska konservatismen har en inflytelserik, av partierna oberoende förvaltning tätt sig som en viktig garanti, som ett slags ersättning för de genom demokratiseringen förlorade statsrättsliga privilegierna. Kravet på en fast och oavhängig förvaltning anknyter emellertid också till en rent traditionalistisk tankegång. Man framhåller statens förvaltningsverksamhet på politikens bekostnad. Tanken kommer till uttryck i kända slagord: "men, not measures"; "on forms of government let fools contest, whatever is best administered is best."¹ Då förvaltningen förutsätter ett handlande efter fasta principer, innebär dess framhävande ett avståndstagande från större reformer, från politiken, som ses som en strid mellan åskådningar. Ju mera statiskt man föreställer sig ett samhälle, desto naturligare är det att ställa förvaltning, rutin och teknisk kompetens i förgrunden. För partier, som vill genomföra en omdaning, blir däremot allt färgat av politik och den viktigaste kompetensgrunden blir den "riktiga" åsikten.

Då den samtida konservatismen vänder sig mot socialistiska krav på samhällelig produktion och ekonomisk utjämning, utgår den till stor del från den av liberalismen utbildade uppfattningen, att produktionen och därmed det allmänna välståndet bäst främjas genom ett på enskild äganderätt och privat initiativ byggt näringsliv. Men den hävdar med särskild styrka synpunkter, som nära sammanhänger med den nationella grundtanken. Även här

¹ Män, inte åtgärder (är viktiga); dåvararna må strida om den bästa statsformen, den som har den bästa förvaltningen är bäst.

har organismteorin eller med denna nära besläktade föreställningar spelat en utomordentlig roll. I klasser och yrken ser man delar av helheten, som har att fylla bestämda och nödvändiga arbetsuppgifter. Man framhäver samverkan, gemenskapen mellan de olika grupperna och ser bakom de stridiga och tävlande intressena en djupare harmoni. Tidigare försvarades på detta sätt ståndsuppdelningen, numera den från legala skiljemurar frigjorda sociala differentieringen. Härmed följer också en benägenhet att bortse från eller söka reducera de sociala skillnadernas betydelse såsom motiv för politiska motsättningar, och att i riktningar, som säger sig företräda sociala särintressen, se angripare av den nationella enheten. Som en fara för denna enhet framstår främst en på de sociala klasserna grundad politisk uppdelning, och ordet klassparti har därför i konservativ debatt inneburit en nedgörande kritik. Visserligen har i skilda sammanhang klassval, dvs. val av representation inom de olika socialklasserna var för sig, förordats, men man har då tänkt sig att härigenom skulle striden mellan klasserna, som inte längre skulle tävla vid valen, mildras; för övrigt har dessa förslag, som redan antytts, utgått från, att vid fixeringen av klassernas representation skulle en gradering av deras "sociala värde" tillämpas. De inre sociala bindningar, som ansetts värdefulla, har varit sådana, som sammanhänger med en för staten väsentlig funktion och som i själva verket kan sägas i smått avspegla staten, framför allt yrkesgruppen och familjen. Här har man, liksom i staten, bakom påfallande olikheter och motsättningar kunnat spåra ett ur det helas synpunkt gemensamt syfte och därför också en djupare harmoni. Tanken på att organisera de till ett visst yrke eller en viss näringsgren hörande under legala former framträder gång på gång i konservativ debatt. Genom att till sådana korporationer överlämna en del uppgifter — såsom socialpolitiska funktioner, yrkesutbildning, rätt att välja medlemmar i representationen eller någon av dess kamrar — har man velat skapa en professionell samhörighetskänsla, som dels skulle utgöra en kraftkälla för de enskilda individerna, dels motverka den på klassläget beroende bindningen; den vertikala uppdelningen skulle ersätta den horisontella. Yrkeskorporationen och familjen, som anknyter till arbetet, respektive till födandet och fostrandet av nya generationer, har framställts som de naturliga samhällena inom staten, un-

der det att klassbindningen, som främst bygger på likartade levnadsvillkor och gemensamma krav gentemot staten, betraktas som för statens syften främmande eller farlig.

Det kan sammanfattningsvis sägas, att konservatismen i sin mest utpräglade — inte därför mest extrema — form får sin särprägel i förhållande till andra åskådningar därigenom, att den söker sitt rättfärdigande direkt i ett såsom naturligt och nödvändigt betraktat sammanhang, inte i en rationalistisk doktrin. Saken kan naturligtvis också uttryckas så att konservatismen i hävdandet av sådana sammanhang ser en djupare förnuftsenslighet. Mera paradoxalt kan konservatismen karakteriseras som en antipolitisk riktning, vilken av motståndarna tvingas till rationalisering och precisering. Traditionen och nationen är de två utgångspunkter, som ömsesidigt betingar varandra; det gäller inte att dra konsekvenserna av desamma, utan att bevara och befästa ur desamma härflytande institutioner och förhållanden, att stödja livets naturliga växt. I överensstämmelse med sin utgångspunkt har konservatismen i regel ansett en viss social ställning, en viss kompetens, vara förutsättning för maktutövningen (monark, adel, byråkrati, bildning och besuttenhet); utbildningen, ställningen, kompetensen ha antagits ge förmåga att förstå, upptäcka, identifiera sig med den nationella traditionen.

På konservativt håll beskyller man gärna sina motståndare för materiellt betonade särintressen och bristande känsla för den nationella enhet, som upphöjs som en över de stridande intressena stående ideell kategori. Motståndarna gör i sin tur gällande, att konservatismen likaväl som andra riktningar representerar bestämda klasser och intressen och att det ständiga talet om nationens överhöghet endast tjänar till att maskera detta förhållande. Varför, säger man, kan icke konservatismen öppet framträda som en försvarsposition för de härskande klasserna i stället för att identifiera dessa klassers intresse med statsintresset?

Utom diskussion står, att det finnes en stark korrelation mellan konservatism samt högre social ställning och besuttenhet; med detta konstaterande förnekas naturligtvis inte, att konservatismen, likaväl som andra riktningar, vinner anhängare inom skilda folklager, och att den i vissa länder samlat en mycket stor del av de lägre socialklasserna. Det är även lätt att, såsom på radikalt håll

sker, visa upp, att de konservativa idéerna är ägnade att befästa de "högre" (för att använda ett schematiskt ord) socialklassernas ställning. Beträffande traditionalismen är detta uppenbart; den innebär ju helt enkelt ett försvar för det bestående eller långvariga. Om, såsom de konservativa fordrar, känslan för den nationella enheten blir helt dominerande, minskas känslan för de sociala olikheterna, och kraven på sociala förändringar förlorar sin skärpa; den nationella gemenskapen ställer klassgemenskapen i bakgrunden. Då staten eller folket enligt den extrema organismteorien uppfattas som en överindividuell personlighet, blir olikheterna mellan delarna bara uttryck för helhetens harmoniska gestaltning. Då man hävdar utrikespolitikens primat, är detta det samma som att reducera inrikespolitikens, dvs. främst reformkravens betydelse. Då konservatismen förklarar vissa personer eller grupper särskilt skickade att förstå statsintresset, är detta blott — liksom traditionalismen — en omväg för påståendet, att de konservativa elementen bör styra och att deras motståndare därför inte kan tillerkännas samma andel i statsmakten. Religionen är, likaväl som den nationella känslan, ägnad att stärka enheten; den dämpar tillika missnöjet genom sin morallära, genom sin tendens att se de yttre villkoren såsom oväsentliga i förhållande till de etiska plikterna och det inre livet, genom tron på ett liv efter döden, där andra egenskaper än de, som bestämmer den jordiska hierarkien, skall bli avgörande. På punkt efter punkt kan det sålunda göras gällande, att de konservativa idéerna tjäna de sociala grupper, som främst uppbär dem. Men att på denna grund anklaga konservatismen för hyckleri är lika orimligt som att i liberalism och marxism se bedrägliga försök att främja vissa borgerliga mellanklassers, respektive industriarbetarklassens intressen. Vad som föreligger är uppenbarligen, att den sociala ställningen till stor del bestämt den politiska synpunkten. För de tillfredsställda är det lika naturligt att se helhet och harmoni som för de missnöjda att se olikheter och splittring; för de förra blir den yttre, för de senare den inre politiken central. Då konservatismen anklagar sina politiska motståndare för krass intressepolitik och bristande idealitet gör den sig skyldig till samma absurditet; de ekonomiskt och socialt härskande folkgrupperna beskyller de sämre lottade för att eftersträva fördelar, som de själva äger och ener-

giskt försvarar. Idealitet i betydelsen av personlig självupppoffring är lika möjlig i den nationella enhetens och i klasskampens tecken.

Den moderna konservatismen har, likaväl som andra politiska åskådningar, erhållit impulser, lämpade för ideologiens utbyggnad och befästande, från skilda vetenskaper och filosofiska åskådningar. Detta gäller naturligtvis i sin mån även äldre konservatism. Men med vetenskapens utvidgning till nya områden och den ökade rikedom av hypoteser och system har anknytningspunkterna växt i antal. Det kan här inte komma i fråga att gå in närmare på de otaliga förbindelser, som sålunda föreligger mellan senare tids vetenskapliga teorier och forskningsresultat å ena sidan och en bestämd politisk åskådning å den andra. Vi måste inskränka oss till att betona betydelsen av dessa sammanhang och att erinra om några av dem. Biologien och rasforskningen, sociologien och ekonomin, psykologien och filosofien har alla på skilda punkter påverkat konservativa ideologer. Med stöd av darwinismen har man velat visa, att såväl den sociala som den internationella hierarkien är naturligt motiverad, ett resultat av kampen för tillvaron, och krigen mellan staterna har förklarats som medel att främja urvalet. Sociologiska riktningar har givit stöd åt uppfattningen, att en rad sociala institutioner är nödvändiga, grundade i "människans natur", och att auktoritetskänsla likaväl som traditionell moral och religion är uttryck för samhällsnyttan; man har förordat starkare bindningar och mäktigare illusioner för att bevara mänsklig lycka och kraft. Vid studiet av primitiva folk har man trott sig finna tanken på vissa samhällsformers ofrånkomlighet och universella karaktär bekräftad. I ärftlighets- och rasforskningens resultat har man funnit skäl till tron på de ledande klassernas biologiska överlägsenhet och på det meningslösa eller oriktiga i strävan till jämlikhet och klassutjämning. Nationalekonomin har i stor utsträckning framstått som ett värn mot socialismen; i dess hägn har närmandet mellan konservatism och liberalism, som på vissa håll kännetecknat utvecklingen under senare tid, försiggått. En rad filosofiska tankegångar och system har utnyttjats av konservativa tänkare. En generell skepticism har gjort framstegsivrarna löjliga och kommit en melankolisk överksamhet

att framstå som det intellektuellt anständiga. Nietzsches teorier har blivit ett inslag i vissa konservativa tankegångar; även om tallet om övermänniskor och hänsynslös självutveckling inte var adresserat till de styrande klasserna, har dessa gärna trott sig vara avsedda. Sägs det att eliten skall härska, anser sig lätt de härskande vara eliten. Pragmatismen har skapat en reträttposition, en andra försvarslinje, för hårt angripna teoretiker. Då sanningsbegreppet söndersmulats, har de gångbara och därmed de traditionella föreställningarna kunnat motiveras efter nya linjer. En modern irrationalism, sådan den hävdats av Bergson, har ansetts undergräva den rationalistiska inställningen hos radikala riktningar. En liknande roll har tilldelats vissa nyare teorier inom psykologien och naturvetenskapen; frapperande är den tillfredsställelse, med vilken man inom vissa grupper hälsat de senaste årens kritik av kausalitetsprincipen.

Påverkningar av detta slag är givetvis inte särskilt karakteristiska för konservatismen. I andra ideologier ingår på liknande sätt forskningsresultat och allmänna tankesystem. Som exempel kan erinras om att en av den marxistiska socialismens oftast citerade arbeten, Engels *Antidühring*, starkt anknyter till naturvetenskapen och, vad samhällsutvecklingen i äldre tider beträffar, stöder sig på antropologiska undersökningar som nu till stor del är föråldrade. Darwinismen och den moderna naturvetenskapen överhuvud har sannolikt mera stimulerat radikalt än konservativt tänkande. Skilda filosofiska åskådningar har använts som ferment i socialistiska skrifter. Inte sällan har olika politiska riktningar kunnat utnyttja en och samma utgångspunkt för att från densamma komma till motsatta resultat. Nietzsche, Bergson och pragmatismen har exempelvis färgat en rad politiska arbeten ur sinsemellan stridande läger, och detsamma är fallet med vissa nyare psykologiska teorier.

Det är knappast nödvändigt att betona vilket vidsträckt arbetsfält för den ideologiska analysen, som de antydda kombinationerna erbjuder. Inte ens en sammanfattning av de viktigaste undersökningarna inom detta område kan här komma i fråga. Vi skall bara stanna vid några få punkter, som för den konservativa idékretsen är eller varit av påtaglig och direkt betydelse.

I sociologiska och antropologiska arbeten har, såsom nämnts,

försök gjorts att visa, att vissa institutioner, såsom den sociala differentieringen, den privata äganderätten, familjen och mannens dominerande roll i denna, skulle vara utmärkande för alla folk på ett primitivt utvecklingsstadium. Även om inte vederbörande författare själva hävdade, att dessa institutioner därför kunde antas vara för all mänsklig samlevnad nödvändiga, har man gärna i den offentliga diskussionen dragit sådana slutsatser ur deras verk. Vi skall här blott framhålla, dels att den nyare forskningen övergivit tanken, att nu levande primitiva folk skulle representera ett slags primärt stadium, ett "naturtillstånd", dels och framför allt visat, att institutionerna starkt varierar i primitiva samhällen. I en rad arbeten (jfr t. ex. de i litteraturförteckningen angivna av Lowie, Benedict och Mead) har klarlagts, att olika folk, även då de är nära befryndade och lever under liknande yttre förhållanden, kan förete de mest genomgående skiljaktigheter i den sociala organisationen. För närvarande torde det därför kunna sägas, att hela det antydda sättet att resonera saknar stöd i den vetenskapliga forskningens resultat. Frånsett detta, är det uppenbart obefogat, att ur det förhållandet, att vissa institutioner finns på ett primitivt stadium, dra slutsatsen, att de alltid måste finnas. Här föreligger blott en förtäckt form av traditionalism.

Religiösa och överhuvud metafysiska föreställningar har ofta från pragmatisk utgångspunkt försvarats på ett liknande sätt. Durkheim sökte i ett arbete om primitiv religion visa, att de religiösa idéerna och riterna är uttryck för sociala behov, och att religionen i stort sett ger en överjordisk sanktion åt värdefulla levnadsregler. I sin undersökning över självmordet — som senare i huvudsak sönderkritiserats ur metodiska synpunkter — gjorde han gällande, att en tro på något högre, en känsla av sammanhang med en överindividuell enhet, vore nödvändig för människornas lycka och livskraft och att den intellektuella analysen och rationalismen genom att upplösa dylika föreställningar försvagade själva livsviljan. Senare framförde en av samtidens mest berömda antropologer, Malinowski, i ett arbete om trons och moralens grundläggning (*The Foundation of Faith and Morals*, 1936) samma tankegång. Arbetets huvuddel består av en redogörelse för vissa primitiva stammars religiösa idéer och riter och dessas samband med vildarnas liv och sociala förhållanden. I stort sett har, för-

klarar Malinowski, de i och för sig irrationella myterna varit nyttiga; så t. ex. innebär den invecklade ritual, som man vid vissa tillfällen genomgår, en ansamling av energi. Även i nutiden kan religionen ur inte närmare definierade värdesynpunkter anses nyttig; de kommunistiska och fascistiska läroarna betecknas som farliga försök att ersätta den av allt flera övergivna religiösa tron. Ehuru Malinowski är agnostiker kommer han därför till slutsatsen: "låt oss verka för bevarandet av de eviga sanningar, som fört människosläktet från barbari till kultur, och vilkas förlust synes hota oss med ett nytt barbari. Rationalisten och agnostikern måste erkänna, att även om han själv inte kan godta dessa sanningar, måste han åtminstone erkänna dem som outhärliga pragmatiska illusioner, utan vilka civilisationen inte kan existera." Andra författare har däremot i politiska och sociala föreställningar sett fullgoda ersättningar för religionen. Det gemensamma för denna tanke-riktning är, att s. k. illusioner eller irrationella föreställningar rekommenderas såsom nödvändiga, lyckobringande eller ur moralisk synpunkt lämpliga.

Här föreligger mycket oklara uppfattningar, vilkas utredande skulle kräva en mera ingående analys än den i detta sammanhang möjliga. Vad först beträffar tanken, att irrationella och särskilt religiösa föreställningar skulle anknyta till sociala funktioner och sålunda ur en viss synpunkt vara rationella samt att därför vederbörande föreställningar vore socialt nödvändiga, är denna uppenbart ologisk. Även om det kan visas, att irrationella idéer leder till ur en viss värderingssynpunkt förnuftiga handlingar, kan dessa handlingar tänkas företagna utan stöd av dylika idéer; varför skulle inte just det motiv, som man kallar rationellt, kunna bli bestämmande? I själva verket är det tydligt, att en stor mängd handlingar, som hos vissa primitiva folk motiveras med religiösa utsagor, hos andra folk motiveras med en redovisad värdering och här till knutna rationella omdömen. I det anförda exemplet av Malinowski visas blott, att samlandet av energi vid vissa kritiska tillfällen sker under religiösa riter, men samtidigt antas, utan spår av bevis, att detta samlande inte skulle ske, om inte religionen påkallade det; det är dock inte svårt att finna exempel på människor och folk, som kan utföra samma prestation utan någon religiös sanktion. Det felaktiga i bevisföringen ligger med andra ord däri,

att vissa orimliga idéer hos vildar antas göra vissa idéer — som förutsättas vara lika orimliga — nödvändiga överallt. En vilde sägs — för att ta ett exempel från Lévy-Bruhl — i en angripande krokodil se en övernaturlig kraft; notoriskt är att personer är rädda för krokodiler även sedan denna tanke övergivits. Om de åberopade författarna varit i stånd att bevisa sina teser, hade de inte behövt söka stöd hos vildarna; de hade då bort kunna använda allt mänskligt handlande som illustrationsmaterial. — Även själva utgångspunkten för resonemanget är tydligen tvivelaktigt. Om också en mängd religiösa föreställningar ur av vederbörande sociologer godtagna synpunkter varit ändamålsenliga, är det ostridigt, att andra inte varit det; i den mån sådana föreställningar varit i hög grad samhällsvådliga eller eljest obekväma har de omtolkats eller inte vunnit större utbredning eller tenderat att försvinna med det folk eller den grupp, som levat efter dem.

Vidare är man benägen att anta, att religionen befordrar dygden — varmed då avses något annat och mera än det socialt ändamålsenliga handlandet. Här föreligger i regel ett cirkelbevis; man utgår från en föreställning om dygden, som anknyter till religionen, och finner därför, att religionen befordrar dygden. Möjligen skulle ett slags bevis för religionens värde ur denna synpunkt kunna tänkas åvägabragt därigenom, att man inom en psykiskt likartad samling människor fastställde en korrelation mellan ett handlande, som ansåges dygdigt, och en viss kvalificerad grad av religiöst eller eljest irrationellt tänkande. Men en sådan undersökning är omöjlig, ty det går inte att uppfylla villkoret om en "psykiskt likartad samling människor"; det är t. ex. möjligt att disposition för religion och disposition för dygd sammanfaller (om det nu finns "dispositioner" av denna art). — Slutligen antar man, att de föreställningar, som betecknas som irrationella, är lyckobringande, dvs. religiösa människor skulle genomsnittligt vara lyckligare än andra. Denna tanke synes hos t. ex. Durkheim och Malinowski bottna i en känsla av att intellektualism och problematik medför rotlöshet och förtvivlan; människan behöver en fast punkt, en tro på något absolut, som kan ge mening och färg åt hennes tillvaro. Hos många författare synes längtan efter den problemfria tro, som man ägt eller tror sig ha ägt i barndomsåren, vara bestämmande. Både för och emot resonemanget kan vissa

banala synpunkter anföras. För den religiöse, som i stort sett känner sig stå i en sympatisk relation till något övernaturligt, är denna känsla en källa till tillfredsställelse; att i kritiska situationer kunna appellera till något högre, att äga en instans över världens dom, som sanktionerar den personliga uppfattningen, kan tänkas som en värdefull tillgång för den med "ett gott samvete" utrustade. Å andra sidan kan göras gällande, att känslor av syndfullhet, av självförakt stimuleras eller i varje fall intensifieras av religiösa föreställningar. Att göra något generellt uttalande på denna punkt synes uppenbart omöjligt; undersökningar, som skulle kunna vara vägledande, är åtminstone för närvarande inte tänkbara. Tydligt är, att de agnostiker, som längtar till religion eller överhuvud irrationalism, ser endast det åtråddas behagliga sidor; de erinrar om kulturpersonligheten som drömmer om lantlivets behag.

Med det sagda har vi naturligtvis inte velat fälla något omdöme rörande de irrationella föreställningarnas s. k. pragmatiska betydelse. För att grundligt diskutera denna fråga — om nu överhuvud en vettig diskussion av densamma är tänkbar — krävs en redovisning av utgångspunkterna, en utredning rörande filosofiska och psykologiska problem, med ett ord sagt en kritisk metod, som nämnda författare inte ens ifrågasatt till användning. Vad vi här velat betona, är endast, att tankar av antytt slag är fria spekulationer, uppbyggda kring självklarheten, att bevisligen oriktiga föreställningar eller föreställningar, vilkas sanningshalt inte kan fastställas, spelat en stor roll som motiv för värdering och handlande.

I framställningar rörande primitiva folk och överhuvud folk av en kultur, som starkt skiljer sig från vår egen, har konservativa karaktärsdrag ofta framhävts. Vederbörande folk förklaras ha utomordentligt stabila vanor och traditioner och vara föga mottagliga för inflytelser utifrån; härifrån sluter man sig till en psykologiskt betingad konservatism. I fråga om vissa folk — såsom hinduer och kineser, tidigare även ryssar och japaner — är sådana föreställningar allmänt omfattade. Såsom typiska kan nämnas Maines uttalanden i *Popular Government*; Maine kommer till slutsatsen, att endast under senare tid och blott i västerlandet en vilja till förändring gjort sig starkare gällande. Att utgångspunkten för dylika uppfattningar kan vara riktig är utan vidare klart. Hos vissa folk finner man under långa tider stabila förhållanden, hos andra

många och hastigt på varandra följande omvälvningar. Men att detta skulle bero främst på olikheter i den psykiska dispositionen är, särskilt med tanke på den senare rasforskningens resultat — till vilka vi återkommer i annat sammanhang — inte troligt. Även historiska överväganden gör detta osannolikt. Många exempel finnas på att ett folk, som under århundraden visar en betydande fasthet i traditionen, under inflytande från andra kulturer skridit mot genomgripande förändringar. Det har också med rätta framhållits (så t. ex. Ogburn i *Social Change*) att en iakttagare lätt överdriver främmande och alldeles särskilt primitiva folks ovilja mot förändringar. Reformers och nydaningar, som för iakttagaren på grund av hans kulturella tradition framstår som naturliga och lätt genomförda, kan för det främmande folket i dess miljö te sig egenartade och omvälvande.

Med stöd av iakttagelser av denna typ påstås — såsom i det nyss anförda exemplet av Maine — att en konservativ inställning överhuvud skulle vara den för människan naturliga; den kärlek till nydaningar, som man tror sig finna hos vissa folk, skulle innebära en andlig förvillelse. På denna tanke kan man — fränsett den i det nyss sagda implicerade kritiken — anlägga samma synpunkt som på alla uttalanden rörande "människans natur", grundade på studier av vissa bestämda folk. Västerlandets kultur är lika "naturlig" som kinesernas eller som australnegrernas primitivism; en förkärlek för någon av dessa former kan ej motiveras med tal om dess naturlighet.

I många konservativa skrifter går man än längre i sitt hävdande av den försvarade åskådningens naturenlighet. Det sägs, att människor överhuvud — inte bara vissa folk eller ett flertal folk — är konservativa, älskar det invanda och misstror det nya. Lord Cecil finner detta bestyrkt av våra vanliga ordspråk: "en fågel i handen är bättre än tio i skogen" osv. (ordspråken av rakt motsatt innebörd utelämnas, t. ex. "ombyte förnöjer"). "Den sunda människan är av naturen konservativ", skriver en tysk författare (Rohden), "då hon alltid är benägen att ägna sig åt de närmast till hands liggande uppgifterna(!)". Det elementära tankefel, som ligger bakom denna uppfattning, är uppenbart. Det är lika meningslöst att påstå människorna vara konservativa som att förklara dem vara långa eller korta eller glada eller ledsna; det finnes inget

jämförelseobjekt, eftersom djuren inte gärna kan åsyftas, och bedömning utifrån vissa ideala normer begagnas blott i fråga om moraliska egenskaper. Lika meningslösa uttryckssätt används för övrigt vid motiverandet av radikala åsikter.

Med det sagda har naturligtvis inte tillvaron av en psykologiskt betingad konservatism förnekats. Att vissa karaktärsegenskaper kan predisponera till en mera konservativ, andra till en mera radikal åskådning är givet. I vad mån detta förhållande har betydelse för de politiska grupperingarna inom folken ligger helt utom ramen för vår framställning att undersöka. Att i samtidens partipolitik den socialt betingade predispositionen är mera framträdande än den psykologiska, behöver knappast understrykas.

Till de sociologiska synpunkter, som stimulerat konservatismen, hör den av t. ex. Mosca, Pareto och Michels framförda uppfattningen, att varje samhälle, hur det än är organiserat, i realiteten behärskas av en begränsad styrande klass, som utnyttjar andra klasser och med alla medel strävar att befästa sitt välde. Denna s. k. elitteori, som uppenbarligen starkt influerats av den marxistiska klassläran — ehuru Marx härskande klass ersättes av en mera psykologiskt bestämd styrande grupp — leder i sina mera extrema varianter till slutsatsen, att alla styrelseformer ur den stora massans synpunkter är likvärdiga och att överhuvud inget väsentligt, utom privata fördelar för karriärister, står att vinna genom politisk verksamhet. Den har därför använts som argument mot demokratien och mot tron på att ekonomiska och sociala förändringar skulle kunna vinnas genom politiska omvälvningar. Även denna teori synes osäkert sväva mellan platthet och orimlighet. Att ett mindretal alltid handhar den politiska ledningen är självklart, men därmed följer ju inte, att den politiska kursen bestäms av en minoritet. Lika litet följer av påpekandet, att en social differentiering består under skilda regimer, slutsatsen, att denna differentiering skulle vara av konstant beskaffenhet.

Representanter för den biologiskt orienterade sociologiska forskningen har gjort gällande, att såväl den internationella som den inomstatliga hierarkien är betingad av ett urval, som gett makten och rikedom åt de dugligaste. Av betydelse är framför allt att man sökt visa, att de högre socialklasserna äger ur social synpunkt bättre arvsanlag; denna tanke har spelat en inte ringa roll i kon-

servativ diskussion. Olika metoder har använts. Stundom har man helt enkelt påvisat, att exempelvis kungliga eller adliga familjer företer ett större antal berömda och framstående personer än andra och härav slutit, att sådana familjer representerar goda anlag; hänsyn har då inte tagits till att den högre sociala miljön innebär bättre näring, bättre uppfostran och större möjligheter överhuvud, inte heller till att en kunglig person eller en medlem av en ryktbar släkt kan bli berömd på grund av egenskaper, som, exponerade i en mindre lysande position, inte skulle väcka uppteend. I regel har emellertid den sociala darwinismen utgått från resonemanget, att social framgång förutsätter en viss social duglighet och att de personer, som ägt framgång, i genomsnitt kan antas lämna sina efterkommande ur denna synpunkt bättre arvsanlag än andra. Ibland förutsätts, att socialklassernas olikhet i anlag är betingad av att vissa raselement är starkare företrädade inom vissa klasser. Ur dessa satser ha författare som Pearson, Vacher de Lapouge och Ammon dragit politiska slutsatser. Så t. ex. skriver Pearson: "Låt det finnas en steg från klass till klass och från yrke till yrke, men gör det inte för lätt att klättra upp för den; stor duglighet lyckas då göra sig gällande, och det är allt, som kan anses socialt fördelaktigt. Graderingen av samhällets medlemmar är inte en historisk anomali; den är till stor del resultatet av ett sedan länge fortgående urval, som på ett ekonomiskt lämpligt sätt uppdelat samhället i klasser, som i stort sett är lämpade för särskilda slag av arbeten."

Denna på en blandning av Darwins utvecklingsteori — eller riktigare en viss tolkning av denna — och hypoteser inom ärftlighetsforskningen grundade uppfattning har funnit sitt kanske fullödigaste uttryck i Ammons arbete *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürliche Grundlagen*, 1895 (Samhällsordningen och dess naturliga grundvalar). Ammon betonar först värdet av en genomförd social hierarki. Man når längst i fråga om försörjningsmöjligheter och kultur "genom verksamhetens differentiering och individernas anpassning till denna differentiering". I det ideala samhället finns en rad avgränsade grupper eller stånd med skilda uppgifter: statsmän, militärer, ämbetsmän, företagare, affärsmän, arbetare, bönder, folk med vetenskaplig och konstnärlig begåvning. Arbetarna skall i sin arbetsgivare "se sina naturliga överordnade

och ledare och med förtroende och hängivenhet underkasta sig deras chefskap". Bönderna är av särskild betydelse, då de skall nyrekrytera de andra klasserna, som efterhand dör ut under stadskulturens inflytande. Det väsentliga är emellertid, att Ammon finner denna klassuppdelning biologiskt motiverad. De högre klasserna utgör "ett naturligt urval". Detta framgår bland annat av, att om man uppdelar begåvningarna i olika klasser, blir enligt slumpens lag den högsta klassen mycket liten (detta beror givetvis på den uppdelningsmetod, som begagnas!); då de högre klasserna är mycket små, är det sannolikt, att de innesluter så gott som alla högre begåvade. Ammon bestrider inte lämpligheten av att begåvningar ur en lägre klass avancerar, men han förutsätter, att denna möjlighet är av ringa betydelse just på grund av att de högre begåvade är så få i förhållande till den stora massan. Då de högre klasserna representerar den bästa arvsmassan är giftermål utanför ståndet olämpliga. "Skulle vi avskaffa stånden eller skulle människorna upphöra att huvudsakligen gifta sig inom sitt eget stånd, skulle följderna bli en stark minskning av antalet individer med hög begåvning." Det påstås i detta sammanhang, att bland furstliga personer finns långt flera betydande män än gruppens antal betingar. Samtidigt hävdar likväl Ammon, att de högre ståndens överlägsenhet till stor del beror på bättre uppfostran och en bättre näring, genom vilka de goda anlagens utveckling möjliggörs — en tankegång, som inte stämmer med huvudresonemanget. De högre ståndens bättre levnadssätt ligger i samhällets intresse; för att ägna sig åt intellektuellt arbete måste man vara ekonomiskt sorgfri, ha bättre och rikligare föda samt mera förströelse. Den enhetliga folkskolan är ett brott mot naturen, då den utsätter barnen av högre stånd för farliga inflytelser och tvingar de andra till onaturliga ansträngningar. Även författningspolitiska konsekvenser dras från de biologiska premisserna. Parlamentarismen och allmän rösträtt är naturvidriga, då därmed den naturliga olikheten hindras att göra sig gällande och den sociala hierarkien blir föremål för angrepp. Det dåvarande preussiska treklasssystemet anses i huvudsak lämpligt. Kriget skapar ett urval både bland nationerna och de enskilda och är sålunda biologiskt motiverat; kriget får dock inte vara för långa och blodiga. Att ett socialt urval sker under krig, beror på att de svaga och oskickliga då dör

dels vid fronten, dels genom sjukdom.

Den biologiska motiveringen för en hierarkisk samhällsordning och fasta gränslinjer mellan klasserna har skarpt kritiserats (jfr t. ex. de i litteraturförteckningen angivna arbetena av Geiger och Haldane). Man har framhållit, att, även om de högre klasserna rymmer de socialt dugligaste elementen, bör detta inte utgöra något hinder för att bereda dugliga personer fria möjligheter oberoende av deras sociala utgångsställning. Begreppet social duglighet har granskats och det har anförts, att ett socialt avancemang inte behöver grunda sig på egenskaper, som i allmänhet anses värdefulla i mänskligt samliv. I fråga om tanken på en internationell selektion genom krig har det påpekats, att de fysiskt väl utrustade löper de största riskerna. Härpå har stundom under senare år svarats, att kriget, då det får en "total" karaktär och sålunda riktas mot hela befolkningen, ånyo kan bli av selektivt värde. — Framför allt har emellertid själva den biologiska grundvalen för de berörda åskådningarna angripits. Dels har man teoretiskt sökt visa, att de högre klasserna inte behöver antas besitta bättre arvsanlag — vare sig intelligens eller andra egenskaper avses — dels har vid försök att mäta egenskaperna, främst intelligensen, hos olika klasser inga mera betydande skillnader konstaterats. I den teoretiska kritiken förklaras först och främst, att de på undersökningar av framstående eller undermåliga släkter gjorda påståendena saknar varje bevisvärde. Härtill kommer, att spridningen av arvsanlag är av sådan art, att en person, som genom duglighet avancerat, inte behöver ha större möjlighet att få värdefulla avkomlingar än t. ex. hans syskon, som stannat på den sociala utgångspositionen. Vid undersökningar av denna art har man, betonas bland annat, huvudsakligen fäst sig vid männen, fastän kvinnorna i lika mån är bärare av arvsanlagen. Om man utgår från, att svårigheter av skilda slag medför en önskad selektion, borde snarast arvsanlagen försämrast inom de högre klasserna, där barnadödligheten är lägst och överhuvud det motstånd minst, som en person måste övervinna för att nå en privilegierad ställning. De talrika intelligensundersökningar, som under senare år verkställts i fråga om barn ur olika samhällsklasser — särskilt i Amerika — visar visserligen en skillnad till de högre klassernas förmån, men denna är inte större än att den, åtminstone i huvud-

sak, låter sig förklaras av olikheterna i miljö och uppfostran. Framför allt bör observeras, att en stor del av barnen inom en lägre socialklass uppnår en intelligenskvot, som är överlägsen den för en högre klass genomsnittliga. Det torde därför kunna påstås att någon intellektuell överlägsenhet av större betydelse inte är förknippad med det högre sociala ursprunget. I varje fall är teorier av Ammons typ därmed vederlagda.

Beträffande försöken att visa, att olika socialklasser i viss mån representerar skilda, ur social synpunkt olikvärdiga raser, kan dessa försök kritiseras med hänsyn till utgångspunkterna och den följde metoden. Tydligt är, att de nyss anförda erinringarna mot Ammons och andras social-darwinism även här är giltiga. Det bör också framhållas, att undersökningar av olika rasers kapacitet på skilda områden i stort sett gett till resultat, att mera väsentliga och genomgående olikheter inte finns. Så t. ex. är skillnaderna i intelligentkvot mellan under liknande förhållande levande raser små, ett stort antal medlemmar av den genomsnittligt underlägsna rasen visar högre kvot än den högre rasen; liknande resultat ger åtskilliga på andra egenskaper inriktade undersökningar (jfr särskilt Hankins, Garths och Klinebergs i litteraturförteckningen upptagna arbeten). Att vissa raser faktiskt uppnått en högre kulturell nivå än andra behöver inte, såsom särskilt Boas (*The Mind of Primitive Man*) uppvisat, bero på skillnader i de medfödda anlagen utan kan helt betingas av andra förhållanden, såsom vissa uppfinningar och upptäckter, det geografiska läget, mångsidiga kulturella inflytelser. Ättlingar av folk, som en gång representerade kulturen, hör nu till de lågtstående grupperna, medan germanerna¹, som nu uppvisar en hög kultur, för en — ur biologisk synpunkt — mycket kort tid sedan av de mest utvecklade folken betraktades som barbarer.

¹ Vi använder här denna populära beteckning, fastän den ur vetenskaplig synpunkt är inadekvat. I nu ifrågakvarande sammanhang saknar detta betydelse.

Treitschke och den tyska imperialismen

Till de mest auktoritativa med vetenskapliga anspråk framträdande ideologerna under det tyska kejsardömet hör Heinrich von Treitschke (1834—1896). Hans postumt publicerade, under en följd av år vid Berlins universitet hållna föreläsningar är en av senare tids mest utformade konservativa programskrifter. Detta innebär inte, att Treitschke i allt kan anses representativ för den tyska konservatismen, än mindre för konservatism överhuvud. Den kult av staten och av den statliga maktpolitiken, särskilt kriget, som han bedriver, har en extrem karaktär och har därför kritiserats även på konservativt tyskt håll; med rätta har emellertid hans namn blivit en symbol för den tyska imperialismen. I huvudsak torde hans framställning av statens väsen, av monarkismens principer och av den sociala differentieringens nödvändighet vara uttryck för inom den tyska konservatismen härskande tankegångar. Hans inflytande på generationer av tyska studenter anses ha varit utomordentligt stort.

Treitschke gör ofta reflexioner i allmänt konservativ anda, men han framför inte någon systematisk traditionalism, helt naturligt, då han som anhängare av Bismarcks politik försvarat den nya regimens bildande och de tyska småstaternas undertryckande. Inte heller görs den religiösa tron till bas för det ideologiska tänkandet. Treitschke talar visserligen, då sammanhanget gör det lämpligt, om Guds försyn eller vilja såsom förklaringsgrund, men hans teori utgår från världsliga föreställningar, som ter sig oberoende av varje religiös hypotes. Politikens system skall, skriver han i inledningen till sitt nyss nämnda verk, enligt det historiska tänkandets metod deduceras fram ur empiriska undersökningar. Det är härvid i regel inte möjligt att fastslå absoluta generella sanningar, man måste nöja sig med relativa sanningar, dvs. med omdömen av

endast begränsad giltighet. Det visar sig likaväl i det följande, att de få "absoluta" sanningar, Treitschke anser sig kunna fastställa, är tillräckliga för att i detalj lösa ett flertal politiska frågor. Den grundläggande relativismen blir, som hos många andra ideologer, knappast mer än en intellektuellt prydlig preliminär, som på intet sätt hindrar den följande dogmatiseringen.

Den "absoluta" sanning, från vilken Treitschkes hela politiska ideologi bygges upp, uttalas i första satsen (efter inledningen) av *Politik*: "staten är det som oavhängig makt rättsligt enade folket." På de tämligen uppenbara svårigheter denna definition erbjuder skall vi inte gå in. Anmärkas bör endast, att enligt definitionen skulle ett folk finnas före statsbildningen, vilket Treitschke enligt andra uttalanden inte kan mena. Vad Treitschke vill betona är framför allt, att staten inte byggts upp genom ett fördrag av ursprungligen fria individer utan existerat lika länge som människorna samt att staten alltid inneburit ett maktförhållande och därmed också ett herravälde av vissa personer över andra — vilken tanke likaväl inte hindrar, att staten också betraktas som en överindividuell personlighet. Staten uppkommer på grund av människornas politiska drift, deras "längtan till statsbildning". Betonas bör att det på Treitschkes tid inom psykologien var vanligt att förklara alla handlingar eller förhållanden såsom resultat av mänskliga drifter (en fortfarande inte ovanlig meningslöshet; jfr intresset hos utilitaristerna). Från dessa satser, som kan synas tvivelaktiga men inte förefalla tillräckliga för uppbyggandet av en ideologi, kommer Treitschke genom en rad snabba felslut över till en i detalj utformad politisk teori. Det första steget tas, då den i en viss stat bestående ordningen, inte blott statsordningen i och för sig, sägs vara betingad av folkets drift till statsbildning. "Statsordningens naturnödvändighet visar sig också däri, att ett folks politiska institutioner i stort sett framstår som de yttre former, som detta folks inre liv med nödvändighet iklätt sig. Liksom dess språk icke är resultatet av ett fritt val, utan det omedelbara uttrycket för dess innersta världsåskådning, så är också de politiska institutionerna och överhuvud folkets hela rättsutveckling uttrycket för dess statsbildande drift och det yttre öden, som inverkat på denna naturliga begåvning." Här anknyter alltså Treitschke till den historiska skolan. Den statsbildande driften förutsätts vara olika hos

olika folk och blir alltså ungefär detsamma som nationalkaraktär; tanken går igen i en rad resonemang om de skilda folkens egenart. Vad Treitschke menar med ordet folk är, såsom redan av det refererade stycket framgår, inte klart. Ibland anses folk uppenbarligen vara en rasligt bestämd grupp människor, ibland en genom skilda förhållanden formad, av en enhetlig uppfattning kännetecknad nationalitet, ibland helt enkelt de inom en viss stat bosatta människorna. En stor del av Treitschkes bevisning blir möjlig genom denna skiftande användning av ordet. Framför allt vilar statskulten på att "statsfolket" sammanblandas med nationalitet eller rasgemenskap och sålunda blir delaktigt av de sistnämnda föreställningarnas värdebetoning.

Då staten är ett "rättsligt enat folk" följer härav, att den måste eftersträva varaktig ordning, ty "ett folk omfattar inte blott de tillsammans levande människorna utan också de efter varandra levande generationerna av samma stam". Härav följer bland annat, att arvsrätten är ouplösligt förbunden med staten. Ty större delen av den förefintliga rikedomens har skapats av föregående generationer och dessas vilja bör vara bestämmande för fördelningen även i samtiden. Här överförs alltså folkföreställningen på de enskilda individer, vilkas arv frågan gäller; eftersom folket är evigt, bör också de enskilda personernas vilja respekteras.

Ur dessa premisser om staten och folkets skiftande generationer såsom statens bärare följer slutsatsen, att staten är en personlighet i både juridisk och moralisk-historisk mening. "Staterna är historiskt att uppfatta som historiens stora totalpersonligheter (Gesamtpersönlichkeiten), beträffande dem kan man mycket väl tala om tillräknelighet och skuld... Framför allt kan man tala om en stats karaktär." Däremot är det oriktigt att kalla staten en organism, ty det finns organismer, som inte har någon medveten vilja, och "viljan är statens väsen". Det väsentliga hos staten är makten och den fasta viljan, som måste gå ut på det egna jagets befastande och stärkande.

Då staterna är personligheter, är tanken på en världsstat en orimlighet. "Staten är makt just för att göra sig gällande gentemot andra lika oavhängiga makter. Krig och rättsvård är de främsta uppgifterna även i den primitivaste barbarstat. Men dessa uppgifter är tänkbara blott då en mångfald stater finns. Därför är idén

om ett världsrrike förhatlig . . . Alla folk är likaväl som de enskilda människorna ensidiga, men i samlingen av dessa ensidiga egenskaper består människosläktets rikedom. Det gudomliga ljusets strålar framträder blott oändligt sönderdelade hos de enskilda folken, vart och ett har sin bild av och sin tanke om gudomen." Någon utjämning av de nationella motsättningarna är inte tänkbar, då med stigande kultur följer stigande individualisering av folken likaväl som av de enskilda människorna. Dock är småstaterna underlägsna de stora staterna och kommer efter hand att försvinna. Inom de stora staterna är kulturlivet rikast och möjligheterna till ekonomisk självförsörjning störst. Men framför allt har den stora staten "det ädlare anlaget", då det gäller skötseln av statens hufvudfunktioner, försvar och rättsvård. "Den lilla staten kan inte föra krig med utsikt till framgång . . . Betraktar vi saken närmare, är det ju tydligt, att, om staten är makt, endast den stat, som verkligen är mäktig, motsvarar sin idé."

Från sin ursprungliga definition på staten kommer Treitschke till vissa principer rörande samhällslivet. Staten är det rättsligt enade folket; för att helt förstå denna sats krävs klarhet om begreppet "det borgerliga samhället". Detta samhälle är "samtliga de förhållanden av ömsesidigt beroende, som är givna genom människornas naturlika olikhet och med den ojämna fördelningen av förmögenhet och bildning". I denna definition inlägges alltså ett gillande av den bestående sociala differentieringen. Av naturen är varje samhälle en aristokrati. "På samma sätt som i statens väsen ligger en skillnad mellan överhet och undersäte, ligger i samhallets väsen olikhet mellan dess delar i fråga om livsläge och levnadsvillkor . . . Varje borgerligt samhälle är en klassordning." Detta förhållande ligger i den mänskliga naturen. Det måste finnas en fördelning av arbetet mellan de få, som uppbär kulturen, och den stora massan, som sköter den materiella produktionen. "Vi kommer till den insikten, att miljoner måste plöja, smida och hyvla för att några tusen skall kunna forska, måla och dikta." Då man klagat häröver beror det inte på människokärlek utan på materialism, ty lyckan är inte beroende av rikedom och bildning utan av inre egenskaper. "Just i olikheten mellan klasserna kan människosläktets sedliga rikedomar framträda. Det finns vid sidan av rikedomens dygder för fattigdomen utmärkande dygder, som vi inte

bör och kan avstå från... Och det finns också en innerlig livsglädje, som frodas endast under enkla villkor för den mänskliga samvaron. Häre ligger en egendomlig utjämning av samhällets skenbart så hårda klassordning. Begreppet nöd är ju relativt... Det måste finnas ett ömsesidigt givande och mottagande i förhållandet mellan samhällets högre och lägre klasser och i verkligheten är ju detta också för handen. Endast de högre klasserna gör det möjligt för hantverkaren att bedriva sitt hantverk, och det är företagarna, som leder det industriella arbetet." Samhället är emellertid, trots den i grunden bestående enheten, fullt av stridiga intressen; det är statens uppgift att här stå som skiljedomare.

Treitschke ser alltså bakom de stridiga nationella och sociala intressena en djupare harmoni. Nationerna tävlar och kämpar om makt och rikedom, men är alla — med undantag för småstaterna — nödvändiga delar av ett stort sammanhang, deras karaktär bildar tillsammans ett högre, gudomligt helt. Inom staterna står de skilda samhällsgrupperna i strid, men de är alla lika behövliga, de kompletterar varandra. En differentierad enhet kännetecknar världsordningen. Även i historiens gång ser Treitschke, liksom Hegel, ett ordnande förnuft; "det gäller att förstå, hur det gudomliga förnuftet småningom uppenbarat sig i denna det verkliga livets mångfald..."

Såväl ur den internationella som den inomstatliga synpunkten är likaväl kriget värdefullt. Kriget faller — i stort sett — den riktiga domen i den internationella tävlingskampen, det uppehåller folkens statskänsla och uppeldar deras bästa egenskaper. "Krigets rättfärdighet beror helt enkelt på medvetandet om dess sedliga nödvändighet. Då det inte kan och får finnas en tvångsmakt över de stora nationella personligheterna, då historien evigt måste flöda vidare, är även kriget rättfärdigat; man måste uppfatta det som en av Gud instiftad institution." Kriget är en staternas examen, här mäts inte bara de fysiska utan även de sedliga, ja i viss mån de intellektuella krafterna. Visserligen kan krigets resultat inte alltid uppfattas som en gudsdom, det förekommer att tillfälliga och oförtjänta framgångar vinnas, men på lång sikt segrar dock den överlägsne; "en stat som den preussiska, som med hänsyn till sitt folks karaktär var friare och förnuftigare än den franska staten, kunde genom en övergående förslappning en gång komma under-

gången nära, men den kunde sedan komma till klarhet över sitt inre väsen och visa sin överlägsenhet." Kriget lär också folken att känna och akta varandra. För folk, som blivit slöa av vällevnad eller som sönderslits av inre strider, är kriget det enda läkemedlet. Det måste finnas en viss jämvikt mellan den politiska, på statsmaktens stärkande inriktade verksamheten och det på samhällslivets utveckling siktande sociala arbetet. Folket självt brukar sörja för att de sociala frågorna inte blir dominerande "därigenom att det efter oberäkneliga pauser ånyo eggas upp sig genom kriget... Åter och åter bekräftas sanningen, att blott i kriget blir folket ett verkligt folk. Endast gemensamma stora bragder för fosterlandets idé håller ett folk samman i innerlig enhet."

Ehuru Treitschke principiellt erkänner de olika folkens egenart och värde kan ur hans arbete utläsas en rangordning för raser och nationer. Först och främst är de vita folken kallade att härska över de andra. Ur denna synpunkt betonas flottans betydelse. "Ty då målet för den mänskliga kulturen likväl är att göra den vita rasen till en jordens aristokrati, kommer ett folks betydelse till slut att bero på vilken andel det har i den transoceana världens behärskan." Bland de vita folken intar judarna en särställning genom sin brist på tapperhet och fosterlandskärlek, sin saknad av politisk begåvning; ehuru antisemit, anbefaller Treitschke dock ingen undantagslagstiftning mot judarna utan endast tillbakavisande av allt, "som är det germanska väsendet främmande". I fråga om de stora europeiska folken fälls lika kategoriska omdömen. Fransmännen utmärkas av politisk cynism, dvs. av obeslöjad egoism, men också av ett lättsinne, förklarligt på grund av de många revolutionerna. Deras starka nationalkänsla är likväl beundransvärd. Ryssarna saknar inte begåvning men väl sedlig kultur. Engelsmännen är ett aristokratiskt folk med en exceptionellt stark nationalkänsla. Tyskarna — som ibland betecknas som germanerna — är modiga, äger en utpräglad känsla för rätt och moral, är genom sin sociala fördragsamhet världens friaste folk men tillika dess mest monarkiska, har starkt sinne för familjelivet — idel utmärkta egenskaper. Likaväl saknar tyskarna självmedvetenhet och nationalkänsla, de är det universiella, förstående folket framför andra. Tyskarna är "till sitt stort flertal borna världsmedborgare, som alltid måste disciplinera sig själva för att minska sin eviga respekt

för det utländska därhän, att de också någon gång tänka på sig själva. Denna egendomlighet hos det tyska folket, borde man beteckna med ordet 'selbstlos' (osjälvisk) . . ." Då Treitschke ingår på konkreta internationella frågor — vilket sker flerstädes i arbetet — finner han också att tyskarna är benägna att ge vika trots att de nästan genomgående har rätten på sin sida.

Den monarkism Treitschke företräder saknar till skillnad från Stahls varje religiös legitimation. Det betonas uttryckligen, att monarkien i motsats till teokratien utgår från "all statsmakts timliga väsen". Ehuru det också i detta sammanhang stundom är tal om "Guds ledning" eller dylikt, är det i allt väsentligt världsliga rimlighetsmotiv som anföras. Även på denna punkt framträder starkt motsättningen mellan relativism i princip och kategoriska omdömen i det konkreta fallet. Å ena sidan sägs, att monarkien inte kan ställas över republiken "som en absolut statsform", å andra sidan betonas ständigt monarkiens förtjänster och republikens — särskilt den demokratiska i motsats till den aristokratiska — nackdelar. Regeringen bör stå över partierna. Här ligger den välordnade monarkiens sedliga överlägsenhet gentemot republikerna, ty i monarkierna grundas statsmakten på sin egen rätt och kan vara opartisk, även om den inte alltid är det. I republikerna för däremot alltid ett parti sina medlemmar till styret, och därför blir det vida svårare att få en rättvis statsmakt än i monarkierna. Genom att konungen står högt över alla klasser, kan han "se vidare än vanliga människor". "En konung, som verkligen är en konung, står så högt, så fjärran från alla privata förhållanden, att han ser stånd och partier djupt under sig." Därför blir monarkien även en demokratisk kraft; då konungen står över alla, känner han sig särskilt dragen till de svagare i samhället. Tillika anknyter den monarkiska principen till samhällets naturgivna aristokratiska ordning. Monarkien representerar på ett starkare sätt än republiken kan göra det traditionens makt. I monarken förkroppsligas idén om statens enhet på ett för varje medborgare förståeligt sätt, och härigenom eggas folkets samhörighetskänsla. I republiken fruktar man ständigt omvälvningar; varje segerrik härförare blir i Frankrike pretendent till diktaturen. "Så skiljer sig monarkien med säkrad arvsföljd från de flesta republiker genom hela statsutvecklingens lyckliga lugn och stabilitet, ty här finns dock en oöverstiglig gräns för

begåvade och handlingskraftiga mäns ärelystnad.”

Treitschke ger också en överblick över monarkiens faktiska roll i modern historia. Resultatet står knappast i överensstämmelse med de allmänna reflexionerna. De flesta furstesläkter befinns ha varit undermåliga. I England har stuartarna utmärkt sig genom sin nedrighet, konungarna av huset Hannover genom sin obetydlighet; hos habsburgarna finner man alltid samma drag av ”andlig slapphet”; de danska kungarna — med undantag av Kristian IV — kan särskiljas blott genom den olika kroppslängden; i Frankrike, Italien och Spanien har monarkerna i regel varit odugliga. Undantag från regeln är vasarna i Sverige, de oraniska kungarna i Holland och framför allt hohenzollarna i Preussen och Tyskland. Till stort del formar sig Treitschkes monarkism till en hyllning åt huset Hohenzollern och till ett försök att visa monarkiens speciella företräden i Tyskland och för det tyska folket.

Den monarki, vars företräden Treitschke hävdar, är den konstitutionella. Vid monarkens sida skall stå en representation, som medverkar vid lagstiftnings- och statsregleringsbeslut, men parlamentarismen förkastas såsom stridande mot den monarkiska principen. Konungen skall alltså självständigt utöva sina rättigheter och väljer fritt sina rådgivare. Hans ministrar skall inte vara politiskt ansvariga inför representationen; bestämmelser om juridisk ansvarighet är av ringa värde, men bör dock, anser Treitschke, införas i Preussen med hänsyn till den radikala oppositionens krav. Den falska folksuveränitetstaken får naturligtvis inte tillmätas någon betydelse då det gäller representationens sammansättning. Principiellt förordas ett tvåkammerssystem. Den ena kammaren skall företräda ”de regerande klasserna” och sammansättas med tanke härpå, den andra kammaren skall vara ”folkets egentliga representation”. Vid bestämmandet av rösträtten vid val till denna senare kammare måste man utgå från att det inte är fråga om en personlig rättighet utan om en medborgerlig plikt, som endast de ur statens synpunkt lämpliga är underkastade. Slutsatsen blir, att den allmänna rösträtten avvisas och en censusvalrätt anbefalls som den i princip riktiga. Genom den allmänna rösträtten ger man ett oberäkneligt inflytande i statslivet åt ”dumheten, vidskepelsens, illviljans och lögnens makter, åt de primitiva själviska intressena och det oklara känslösvallet”. Om allmän rösträtt väl en gång in-

förts, kan den dock knappast avskaffas. Treitschke försvarar också den i en rad tyska stater tillämpade öppna röstavgivningen mot "det lika oförnuftiga som omoraliska hemliga valet". Att man på vissa håll infört hemliga val beror på att man "utsträckt valrätten till klasser, som egentligen icke borde välja, då de icke är tillräckligt självständiga".

Treitschkes sociala åskådning framträder klarast i de båda kapitlen, som behandlar klasserna och näringslivet. Adeln är det företrädesvis politiskaståndet med stark stats- och traditionskänsla; främst gäller detta i Tyskland de preussiska junkrarna. Särskilt ur detta stånd bör de ledande inom statstjänsten rekryteras. "Våra regerande klasser bör komma från goda familjer, som genom uppfostran ger sina barn vissa föreställningar om ära och skam... Vid styrandet kommer det icke främst an på kunskapen utan på förmågan att härska, en förmåga, som måste förenas med självbehärskning och som genom uppfostran måste ha blivit en andra natur." Borgarna eller mellanklasserna är inriktade på ideell verksamhet och ledningen av den materiella produktionen. De är "en kostbar skatt för varje nation". Det fjärde ståndet, de lägsta klasserna, bär inom sig de sämsta folkelementen men också de element, som är kallade att föryngra nationen. Bland dessa primitiva människor finns en naiv kraft och en renhet i känslan som lätt går förlorad hos den mera bildade. De ideella känslorna koncentreras här till religion och krigiska dåd. De missnöjda massorna bör därför inte bara hjälpas materiellt utan också få dessa ideella behov tillfredsställda. "En sann välsignelse är därför den nationella armén; och för ingen är religionen outhärligare än för den enkle mannen." Att söka hjälpa de lägre klasserna genom folkbildningsverksamhet leder däremot blott till halvbildning och missnöje. Treitschke framhåller slutligen, att de kroppsarbetande måste indelas i två helt olika grupper, jordbrukarna och arbetarna. De förra är religiösa, traditionsbundna och konservativa. De senare är på grund av sitt läge oroliga och blir lätt missnöjda och bittra mot de högre klasserna; genom demagoger och ytlig beröring med bildade faller de offer för en farlig halvbildning.

Tankegångar av samma ideologiska typ framträder i det korta kapitlet om näringslivet. Den privata äganderätten hänger oupplösligt samman med individualiteten. De vanligaste mänskliga red-

skapens natur visar detta; så t. ex. "är hammaren en hårdnad hand, skeden en efterbildning av den till en grop formade handen". Egedomsbegreppet är därför inte godtyckligt "utan grundat i människornas natur, i jagets självutvidgning". Staten kan visserligen ändra egendomsfördelningen och på något principiellt, på förhandenvaron av mänskliga rättigheter grundat skäl häremot finns inte. Utvecklingen har emellertid gått från primitiv kommunism till friare former för privategendomen. Och de förhandenvarande materiella förnödenheterna är inte tillräckliga för "anspråkslöst välstånd" vid lika fördelning. Även teoretiskt vore en sådan fördelning olämplig. "För den allsidiga utbildningen av folkets materiella och moraliska krafter" är det nödvändigt att de mest olika ekonomiska villkor finns. "Det måste finnas mycket små tillgångar på vissa håll, eljest skulle arbetarna, som vi för tillfredsställandet av våra fysiska behov icke kan undvara, ej stå att erhålla i tillräckligt antal. Det måste finnas mellanklasser; de är folkets egentliga kärna, bildar statens väsentliga grundval. Men ej heller mellanstora tillgångar räcker för vår tids utvecklade kreditväsen och väldiga industriella företag, som kräver stora kapital på en hand. För näringslivet är stora kapital . . . alldeles lika nödvändiga som en arbetarklass, vilken nöden tvingar att arbeta." Tanken att egendomen borde fördelas efter förtjänst och dygd är jämväl orimlig. Denna skenbart idealistiska uppfattning är i grunden materialistisk, då den utgår från att det värdefulla ligger i de yttre tingen. Om dygden verkligen belönades på jorden, skulle det inte finnas någon dygd mer; staten skulle genom att verka för en dylik fördelning handla mot den sedliga världsordningen. "Det kommer tvärtom alltid att förbli därvid, att just i sällskapets lägsta skikt kan de renaste mänskliga dygderna utveckla sig; denna ordning bör dock icke upphävas på grund av en orimlig teori." Staten bör endast se till, att den skicklige kan bryta sig väg och bli rik likaväl som den genom arv förmögne. Som förhållandena är deklarerar de odugliga, som ärvt en förmögenhet, och andra arbetar sig fram i deras ställe. "Så är det arvsordningens skenbara orättfärdighet, som till sist ger talangen den plats, som tillkommer den." Det är en demagogisk fras, då man talar om arvlösa. "Vem har då gjort dem arvlösa, var hade de under tidigare skeden ett arv att hämta?"

I fråga om statens hållning till näringslivet står Treitschke, såsom redan av de refererade uttalandena framgår, i det stora hela på en liberal ståndpunkt. Staten skall låta lagen om tillgång och efterfrågan verka, såvida inte klyftorna inom samhället blir alltför hotande. Arbetarklassens problem påkallar dock ett visst ingripande; med gillande hänvisas till Bismarcks socialpolitik. Likaledes måste skyddstullar anlitas för att bevara "en kraftig bondeklass". Storkapitalets växt inger oro, och det är möjligt att staten här måste inskrida hämmande. Aktie- och börsväsendet kräver reglering. Däremot uttalar sig Treitschke med bestämdhet mot "Lasalles och Marx ideal (obs.!) att giva arbetaren en andel i företagets vinst"; lönesystemet är lämpligare, då arbetaren eljest — eftersom delaktighet i vinsten måste föra med sig delaktighet i förlusten — utsättes för stora risker. Treitschke kritiserar också tanken på produktionsföreningar; det behövs en personlighet i spetsen för ett företag.

Vad som intresserar hos Treitschke — vars tankegångar i regel inte påkallar närmare analys eller kritik — är framför allt kombinationen av en konservatism, som måste kallas extrem, och en viss liberaliserande tendens. Treitschke representerar bättre än kanske någon annan författare sammansmältningen av de gamla konservativa idéerna — monarkism, adelstro, organismteori, antidemokratism — med en liberalt färgad tro på kapitalismen och den ekonomiska expansionen överhuvud; han blir på det sättet en symbol för den wilhelmska eran. Här möts imperialism, maktpolitik, en patriarkalisk inställning till de sociala problemen, med evolutionism och liberal harmonilära. Även det naiva och brutala i utformningen ger Treitschkes verk en särprägel. Men jämväl på denna punkt torde han vara representativ för wilhelmsk imperialism (jfr t. ex. Hertz *Nationalgeist und Politik*). Då vi övergår till Maurras möter vi till stor del liknande tankegångar, men de är här präglade av intellektuell kultur.

Maurras och den franska monarkismen

I den tredje republikens Frankrike, där 1789 års idéer varit härskande, har en rad författare, som med få undantag stått utanför det praktiskt-politiska arbetet, byggt upp samtidens mest genomförda konservativa ideologi. I "Action française" och dess obestridda intellektuelle ledare, Charles Maurras (1868—1953) har detta ideologiska arbete nått sin fulländning. Den utbildande åskådningen är extrem: den är likaväl som de Maistres och Bonalds idéer, formad i medveten motsättning till den stora revolutionen, och den kulminerar i en monarkism utan väsentliga demokratiska och liberala reservationer. Men som de bärande i åskådningen står allmänt konservativa principer: känslan för traditionen, för de hävdvunna sociala institutionerna, för ordning, auktoritet, obetingad nationell samhörighet. Maurras rika och av utomordentlig intellektuell energi kännetecknade författarskap erinrar om Burkes; liksom sin föregångare anknyter han till vardagliga föreställningar, allmänt omfattade värderingar, och försöker inte insätta sitt system i en invecklad begreppsapparat, men samtidigt är hans framställning fastare, mindre rapsodisk och förenklad.

Till neomonarkismens föregångare räknas, utom de Maistre, Bonald och andra aktiva monarkister och kontrarevolutionärer, flera av den franska kulturens stora namn under 1800-talet. Auguste Comtes (1798—1857) betonande av ordningssynpunkten och av traditionens betydelse samt hans tro på möjligheten att genom sociologisk forskning fastställa lagar för politiken har övat inflytande. Taines (1828—1893) arbete, *Les origines de la France contemporaine* (Det moderna Frankrikes ursprung), har varit en viktig källa för kritiken av revolutionen och av demokratin överhuvud. Arbetet avsåg att ge en bild av den utveckling från det gamla konungadömet, som lett fram till den tredje republiken, och det

utmynnade, ehuru Taine ansåg sig representera den fullständiga objektiviteten, i ett utdömande av demokratin och ett förhållande av traditionen. "Ju mera allmänt och gammalt ett bruk är, på desto djupare motiv är det grundat... Den ärvda fördomen är, liksom instinkten, en blind form av förnuft...", hör till de ofta oberopade satser, som Taine anser utgöra historiska sanningar. Även Taines antistatliga inställning, hans värderingar av lokala och professionella sammanslutningar har varit av betydelse. Renan (1823—1892) har, ehuru i vissa hänseenden en typisk liberal, stimulerat den konservativa tankeriktningen. Han var utpräglat nationell; det nationsbegrepp, han hävdade, var den gemensamma kulturella traditionens. Mänsklighetens mål var, skriver han, att forma en intellektuell och moralisk elit. "Men denna doktrin kan inte tjäna som grund för en praktisk politik. Ett sådant mål bör tvärtom omsorgsfullt döljas. Människorna skulle göra uppror om de visste sig vara utnyttjade på detta sätt." Framför allt framträdde Renans konservativa tendens i "*La monarchie constitutionnelle en France*" (Den konstitutionella monarkien i Frankrike) i *La réforme intellectuelle et morale*, en kort före kejsardömet's fall publicerad politisk propagandaskrift. Jag skall ett ögonblick stanna vid detta arbete, som förtjänar att räknas till konservatismens klassiska dokument.

Den revolutionära och demokratiska teorien kan, skriver Renan, betecknas som "materialism i politiken, samhället är inte vare sig gudomligt eller heligt. Det är blott fråga om att tillfredsställa så många som möjligt, att för alla säkra en tarvlig lycka..." Den upplyste ser däremot i samhället "ett stort förutbestämt faktum: det har inte upprättats av människorna utan av naturen själv, på det att det intellektuella och moraliska livet skall uppstå på vår planets yta. Den isolerade människan har aldrig funnits. Det mänskliga har aldrig funnits. Det mänskliga samhället, fostrare av allt upphöjt, är den omedelbara skapelsen av den höga vilja, som vill att det goda, det sanna, det sköna skall finna dyrkare i världen... Samhället är en hierarki. Alla individer är ädla och heliga, alla varelser (till och med djuren) har rättigheter; men alla varelser är icke jämlika, alla är lemmar i en väldig kropp, delar i en stor organism, som utför ett gudomligt verk." Jämlikhet kan inte förenas med socialt liv, ty detta kräver uppmuntran åt den

förtjänste och framför allt fria möjligheter för eliten att ägna sig åt det konstnärliga och intellektuella arbete, som ensamt helgar samhället och tillvaron. "Det folk, som triumferar, är alltid det, i vilket familjen och egendomen är starkast organiserade... Man gör slut på mänskligheten, om man icke erkänner att hela klasser måste leva av andras ära och glädje." Den katolska kyrkans överlägsenhet består i att den förstår olikhetens nödvändighet — "att mångas svett tillåter ett fåtal att leva ädelt" — och samtidigt genom religionen erbjuder "överflödande tröst" åt de i detta liv offrade. "Tänker man endast på individernas rätt, är det orättvist att alla offras för det högre verk som mänskligheten fullbordar." — Konservatism i fråga om de politiska och sociala institutionerna är alltså för Renan basen för en allt mera förfinad kultur. Det är kulturen, inte lyckan eller framgången i förhållande till andra folk, som är målet. I sin kulturuppfattning, präglad av skepsis, diskussionslust, känsla för variation och problematik, och alltigenom kritisk mot nationella eller religiösa gränslinjer, kan däremot Renan betecknas som liberal. Betecknande är att han sade sig villig att lämna de lägre skolorna åt prästerna, om bara de fritt arbetande intellektuella fick behålla universitetsposterna.

Till sin omedelbara inspiratör räknar "Action française" Maurice Barrès¹ (1862—1924), som mer än någon annan utbildat den moderna franska nationalismens idéer. Barrès hörde aldrig till "Action française" men samverkade vid flera tillfällen med denna rörelse och förklarade sig kort före sin död benägen att övergå till monarkismen. Det i viss mån nya hos Barrès är hans blandning av skepsis och politisk aktivism. I sin ungdom skrev han romaner, som förhärligade den absoluta självhävdelsen. Sedermera förklarade han sig i nationalismen ha funnit sin determinism; att bedöma allt med tanke på Frankrike var, ansåg han, för en fransman den naturliga konsekvensen av en relativistisk uppfattning. Hans stora inflytande förklaras av att han med passion och innerlighet gav uttryck åt patriotiska stämningar och åsikter samtidigt som han genom en ironi, som kunde gå till cynism, markerade en viss intellektuell distans. Det är något av elegans, raffinemang och till och med dekadans i hans patos, som, utan att avskräcka den omedvet-

¹ En summarisk framställning av Barrès tankevärld finnes i mitt arbete *Demokratiens seger och kris*.

ne, var ägnat att locka den mera problematiske. I sammanhang härmed står att Barrès politiska och litterära aktioner ständigt synes teckna sig mot en bakgrund av personlig kris, som han mera antyder än klargör, men som ger hans skrifter en viss upphöjdhet, en air av att i grunden stå utanför och över politiken och de konkreta problem, som behandlas. Hans pragmatiska nationalism har satt sin prägel på neomonarkismen.

Den franska konservatismen ser det onda i reformationen, revolutionen och romantiken. Att de två förstnämnda begreppen är förhatliga förvånar inte: reformationen betecknar den obundna tanken, tvivlet, brottet mot traditionen, revolutionen därutöver moderna och demokratiska och liberala idéer. Att romantiken räknas till denna krets, kan däremot verka överraskande; i Tyskland, Sverige och en rad andra länder har ordet romantik, i den mån det medför politiska associationer, närmast en konservativ färg, det för tanken på nyromantikens förkärlek för ålderdomliga institutioner och dess allians med den politiska reaktionen. Att i Frankrike synpunkten på begreppet romantik blivit en annan sammanhänger dels med att ordet litterärt använts främst om Victor Hugo och hans skola, dels och huvudsakligen med att de romantiska och revolutionära idéerna återförs till samma upphovsman, Rousseau. Romantiken representerar individualismen, sentimentaliteten, tendensen att känna och tänka självständigt, kravet på personlig tillfredsställelse, frihets- och jämlikhetsprinciperna, den bristande respekten för traditionen. Även rationalismen betecknas stundom, eftersom den innefattar tro på det egna förnuftet, som en romantisk villfarelse. Vissa författare utvidgar ytterligare romantikbegreppet och sammanför härunder alla företeelser, mot vilka de ställer sig kritiska. Främst bland dessa märkes den utanför "Action française" stående Seillière, som i ett stort antal arbeten stämplat en rad olikartade åskådningar som romantiska, bl. a. socialismen, demokratismen och imperialismen. I olikhet med vissa andra författare betecknar dock Seillière romantiken som en form av anti-rationalism, "i grunden ett känslans eller snarare instinkts uppror mot förnuftet, en expansiv mysticism".

Främst har "romantiksynpunkten" på politiska företeelser tillämpats av Pierre Lasserre (1867—1931) i *Le romantisme français*, 1907 (Den franska romantiken), ett av den nyare franska

konserveratismens mest representativa arbeten. Lasserres metod är genomgående att fastställa vissa allmänna och obestridda principer och att mot dem ställa extrema tankegångar, som sägs vara romantiska och fantastiska; under arbetets gång blir de allmänna principerna alltmera preciserade och diskutabla och förvandlas småningom till ordinära konservativa programpunkter. En rikedom på spirituella reflexioner och en lysande stil gör arbetet suggestivt och stimulerande, oavsett det ideologiska resonemanget. Romantiken, som i allt hänföres till Rousseau, definieras som "sättet att känna, att tänka och att handla i överensstämmelse med mänsklighetens föreställda ursprungliga natur". Enligt denna uppfattning blir alltså romantiken ett negerande av civilisationen, en återgång till primitivism, men den blir också utgångspunkt för individualism, ty var och en kan i sina tankar, i sina känslor, se det för människan naturliga och ursprungliga. Om 1700-talets upplysningsmän varit allvarliga reformivrare, inte ett slags anarkister, skulle de ha sökt ersätta den mystiska vördnaden för det traditionellt bestående med kunskap "genom att uppvisa de fysiska och historiska orsaker, på vilka de sociala makterna grundar sin legitimitet. Denna metod, som ensam är uppfostrande... skulle sakta ha ersatt tron med förståndet hos dem, som var förmögna av ett sådant byte, utan att hos de andra ha omöjliggjort en rättmätig underkastelse." Friheten att tänka, som individualismen kräver, leder till missbruk, då den inte motsvaras av hög kultur, vilken med nödvändighet är sällsynt och uppstår blott i miljöer "med tillräckligt fast tradition för att ge individen det perspektivets vidd och den ålderns erfarenhet, utan vilka det väl kan finnas intellektuell upphetsning, men icke intellektuell frihet". Individualismen vänder sig mot religiösa institutioner, men "det finnes intet annat än en organiserad religion, prövad av tiden och formad av civilisationen, som kan diciplinera och utstaka vissa gränser... för den religiösa känslan. Individualismen ger ett premium åt fanatismen och åt liderliga mystiker." Individualismen vill jämlikhet, men olikheten är naturlig, "en nödvändig produkt av den mänskliga naturen och det sociala livet", och om man börjar skilja mellan nyttig och onyttig jämlikhet, "är man redan i full kontrarevolution". Individualismen vill omvandla den politiska ordningen, men "allt vad de under en viss tid levande individerna kan göra är i själva

verket bara att på några punkter ändra resultatet av förfädernas erfarenhet. Deras makt är obegränsad endast när det gäller att förstöra och bortslösa." Ur internationell synpunkt skulle de revolutionära principerna, om de verkligen tillämpades, leda till ständiga krig, ty Frankrike bleve tvunget till ett korståg för att förverkliga rättighetsförklaringens satser. Mot romantiken sätts klassicismen som traditionens, ordningens och det lugna framåtskridandets princip.

Till den år 1898 bildade och sedan år 1905 klart rojalistiska "Action française" hör eller har hört en rad ideologiskt verksamma författare. Bainville är riktningens historiker; han har framför allt i *Histoire de France* sökt visa, att de bourbonska monarkernas handlande genomgående överensstämde med det nationella intresset. Léon Daudet har främst ägnat sig åt kritik av den bestående regimen i pamflettartade skrifter. En allmän motivering för den monarkistiska ståndpunkten har givetvis av Charles Benoist i *Les lois de la politique française*, 1928 (Den franska politikens lagar). Paul Bourget har både i sina romaner och i politiska skrifter utvecklat neomonarkistiska tankar. Ojämförligt viktigast är likväl Maurras ideologiska insats och vi skall här stanna vid denna. Maurras ideologi har i koncentrerad form framlagts i arbetet *Mes idées politiques*, 1937 (Mina politiska idéer), som till största delen består av en sammanfattning av förut i olika sammanhang publicerade uttalanden; en mycket omfattande uppslagsbok över Maurras åskådning, vari hans skrifter och artiklar återges, har utgivits av Chardon (*Dictionnaire politique et critique*).

Maurras säger sig utgå från en relativistisk uppfattning — liksom Comte skriver han, att "allting är relativt, det är den enda absoluta principen" — men han förutsätter tillika, att man från en godtyckligt vald grundsats av mycket allmänt innehåll kan bygga upp ett logiskt oanfäktbart politiskt system. Han ger alltså inte uttryck åt en principiell antirationalism. "Man känner igen de dumma på deras förakt för slutledning och de i anden fattiga på deras missaktning för förnuftet", skriver han vid ett tillfälle och vid ett annat tar han avstånd från sina föregångares kritik av allmänna idéer; "vi har aldrig anslutit oss till de anklagelser, som några av våra mästare... riktat mot de allmänna idéerna, av det goda skälet, att man likväl för att tänka och till och med för att

tala behöver sådana idéer, även om man inskränker sig till att tala illa om de allmänna idéerna." Men samtidigt betonar Maurras ständigt det icke förståndsmässigas faktiska betydelse och värde ur den synpunkt han företräder. Det politiska livet måste till större delen, uttalar han i de Maistres anda, "vila på respekt för och dyrkan av den omedvetna vanan. Det är nästan gudlöst att bringa dessa känslor till medvetande." Och han är oftast benägen att i tron på det egna förnuftets förmåga att uppbygga giltiga politiska föreställningar se ett utslag av individualistisk och alltså revolutionär anda. Dessa motsägande tendenser torde förklaras av att han, liksom Lasserre, anser blott en elit, till vilken han själv hör, förmögen att rätt använda tankeförmågan; för massorna är den ett farligt verktyg.

Då Maurras utformar sitt system går han i själva verket fram på två linjer: dels uppställer han en tes om Frankrikes väl, ur vilken han deducerar fram mera speciella ståndpunkter, dels framställer han på vanligt konservativt sätt erfarenheten, traditionen såsom i och för sig rättfärdigande en viss institution, ett visst förhållande. Denna sistnämnda, allmänt konservativa linje blir oavbrutet ett stöd för den mera speciella politiska ideologien; den logiska deduktionens brister skyls gång på gång av appellen till det åldriga, det framvuxna, det genom hävd legitimerade. Erfarenheten sägs vara "vår härskarinna i politiken". Den väsentliga politiska sanningen är "att världen förändras med ytterlig långsamhet, om den överhuvud förändras. De föränderliga delarna är de minst betydelsefulla." De levande förklaras, i anslutning till Comte, i allt högre grad vara styrda av de döda, av traditionen. För att kunna använda traditionen som stöd för sitt med tanke på det bestående franska statsskicket revolutionära program måste Maurras likväl energiskt framhålla, att det är skillnad mellan den goda och den dåliga traditionen, och han talar ständigt om den "sanna" traditionen som den verkligt förpliktande. Härigenom kullkastats tydligen hela traditionssynpunkten. I vissa fall kan dock Maurras med framgång ställa traditionstanken i förgrunden; framför allt gäller detta den monarkistiska principen, som bygger på en längre tradition än republiken och alltså kan anses "traditionell" i motsats till eller i högre grad än denna.

Utgångspunkten för Maurras och "Action française" är satsen,

att varje fransman i sitt politiska handlande måste tänka uteslutande på Frankrikes väl. "Bland fransmän", heter det i manifest av 1899, "måste alla stridiga problem lösas med hänsyn till Frankrike." Nationen förklaras vara "den enda fullständiga, samtidigt som den är den fastaste och mest utbredda av alla sociala former"; en undertryckning av nationerna skulle innebära ett bakslag för civilisationen, och nationalismen är därför "en tvingande förnufts-sanning av matematisk nödvändighet". Nationen synes härvid alltid, eller åtminstone i regel, fattas som en kulturgemenskap; ras-föreställningar är inte bestämmande. Man kan emellertid, skriver Maurras, anlägga en mera allmän synpunkt än Frankrikes väl, nämligen civilisationens och hela mänsklighetens intressen. Men "identiteten är fullständig, överensstämmelsen fullkomlig mellan den sanning, som kallas fransk och den, som skulle kunna kallas mänsklig..." Då Maurras hävdar denna identitet utgår han tydligen från att nationerna är de för en hög civilisation mest lämpade enheterna, och att alltså nationalism överhuvud är ett civilisatoriskt intresse, men också från att fransmännen är det kulturbärande folket framför andra. Ständigt uttalar han som en självklarhet, att fransmännen är Europas adelsfolk, det mest intelligenta, det mest generösa, det mest kultiverade av alla folk. Dess väsentliga fel är vördnaden för det utländska, som bland annat lett till en förtyskning av franskt kulturliv, och en tendens till inre splitt-ring, som följer av alltför stor självständighet, av individualism.

Denna utgångspunkt — Frankrikes och i andra hand hela mänsklighetens väl — kan synas föga originell. Men den framhävs med så utomordentlig energi, som om här förelåg en märklig nyhet. Främst användes den metoden, att nationalismen (vilket ord i detta sammanhang endast betyder känsla för nationens intressen) ställs i motsats till individualismen, som förklaras känneteckna de revolutionära och demokratiska idéerna. Individualismen, som religiöst representeras av reformationen, politiskt av revolutionen och estetiskt av romantiken karakteriseras som om den överhuvud förnekade den sociala samhörighetens värde. På detta sätt blir nationalismen i den angivna meningen på en gång något, som av alla eller praktiskt taget alla i princip måste godtas, och något, som kan ställas i den skarpaste motsättning till de idéer, som förklaras känneteckna den bestående regimen. Man antyder inte

möjligheten av att stark nationalkänsla kan förenas med vad som enligt språkbruk betecknas som individualism. Och vidare: sedan man väl definierat nationalismen på det nämnda, ytterst allmänna sättet, sägs den med nödvändighet i sig innesluta en rad bestämda uppfattningar i skilda frågor och tar alltså gestalten av en särpräglad politisk ideologi.

Liberalism, demokrati och socialism är uttryck för den individualistiska tendensen, som utgår från en i ohållbara metafysiska föreställningar bottnande optimism och leder till sönderbrytande av sakta och mödosamt utbildade, efter en nations egenskaper och behov avpassade traditioner. Särskilt kritiseras det liberal-demokratiska systemet. Detta förutsätter för sin funktionering en delning av folket i partier. För dem, som ägnar sig åt politik, blir det ett livsintresse att befästa och fördjupa motsättningarna mellan olika grupper; demokratien befordrar alltså splittringen i stället för att framhäva enheten. "Republiken är den regim, som utmärks av diskussionen för diskussionens egen skull och av kritiken för kritikens egen skull. Den som upphör att diskutera, den som hejdar kritiken, försyndar sig mot frihetens gudar." Liberalismen är intet annat än en förtäckt anarkism, "liberalen, det är anarkisten, som vårdar sitt språk, umgås i societeten och kan knyta en halsduk". Den liberaldemokratiska staten är ingen stat i egentlig mening, ty den saknar ett organ för enheten. "En stat, där varje särintresse äger sina befullmäktigade, verksamma och stridande representanter, men där det allmänna och centrala intresset, ehuru angripet och belägrat av alla de andra intressena, inte har något organ, har i själva verket ingen egentlig existens, den existerar blott som ett fiktivt tillstånd eller en ren abstraktion." Demokratien betecknas också såsom plutokratiens statsform, det är storfinanserna som i realiteten styr. Och den franska demokratien anklagas för att ha fallit i händerna på främlingarna, "mestiserna", till vilka räknas judar och andra invandrare, med vilka även protestanterna likställs. Främlingarna har, anser Maurras, fått ett opropertionerligt inflytande, därför att de håller ihop mot de oorganiserade äkta fransmännen. På detta sätt likställs demokrati med främlingsvälde och de ledande franska politikerna påstås vara judiskt, utländskt, till och med tyskt färgade.

Kritiken av demokratien intar en utomordentligt bred plats i

Maurras skrifter. Liksom angreppen mot individualismen ger relief åt nationalismen, skapar denna kritik en bas för det stora positiva kravet: monarkiens återinförande. Demokratien är dålig, därför är monarkien bra, det är summan av den författningspolitiska linjen. Republiken har inget organ för det allmänna intresset; med detta begrepp menas det för alla gemensamma intresset, uppenbarligen i första rummet det nationella intresset i förhållande till utlandet, statsintresset. Detta intresse kan företräddas blott av en "historisk ledare, förmögen att i tiden och rummet representera nationens verkliga och fasta enhet"; mera sekundärt, vid monarkens sida, kan också en traditionell elit ha sinne för detta intresse. Endast en person, som genom arv blir härskare, "är fast knuten till och har direkt intresse av den suveräna maktens utövning, ty för honom blir statsstyrelsen en personlig angelägenhet på ett annat sätt än för andra"; "den regerande dynastien, eller om de finns i tillräckligt antal, de härskande familjerna är intimt förbundna genom sitt eget intresse med statens djupaste intresse; de söker utan tvivel, liksom allt mänskligt, sina speciella intressen, men då de finner dem, finner de också och på samman gång det allmänna intresset". Monarken blir genom uppfostran, vilja och erfarenhet dugligare än ur folkval framgångna ledare, hans självklara ställning hindrar avunden och maktlystnaden att göra sig gällande på samma sätt som i demokratien; i krig säkerställs den enhetliga ledningen genom monarken. Monarkiens överlägsenhet anses historiskt bevisad, Bourbonernas enda stora misstag var uppträdandet 1789, men vad betyder ett misstag "under en tidrymd av åtta sekler och trettio tre regeringsperioder"? Monarken kan i själva verket betecknas som "en institution, som icke vacklar och faller mer än vart åttahundra år och under var trettio tredje regeringsperiod". Att just bourbonerna bör härskas beror på den tradition, som föreligger; napoleonerna var revolutionens arvtagare och hann inte utbilda någon tradition. Maurras betonar, att han inte tror på någon i nedärvda anlag grundad särskild förmåga hos monarkerna, utan att det är uppfostran och främst kallet, som skapar identitet mellan det allmänna och det enskilda intresset. Hos andra författare finner man emellertid en vag föreställning om något slags samtidigt biologiskt och metafysiskt värde i arvsprincipen. Så förklarar Benoist, att den monarkiska statsformens överlägsenhet inte beror på att "den re-

gerande konungen är helgad av Guds nåd", men han uttalar omedelbart därefter, att "under seklernas lopp blir den kungliga familjen småningom 'predestinerad' " och "genom ett slags försynens beslut vigd åt den sociala plikten att härska".

Monarken skall inom det i egentlig mening politiska området (utrikespolitik och de viktigaste inre frågorna) vara självhärskare. Visserligen kan en representation finnas, men den bör då vara endast konsultativ, en barometer på folkviljan, som har sin betydelse som en av de faktorer, som påverkar monarkens ställningstagande. Men statens verksamhet bör inskränkas till detta "politiska" område; i övrigt skall skilda befogenheter överlämnas åt regionala, professionella och religiösa organisationer, och staten skall i så ringa omfattning som möjligt ha direkt att göra med individerna. Särskilt bör provinserna erhålla en ganska omfattande självstyrelse. Maurras talar till och med om upprättandet av fritt styrda "republiker" inom olika områden och yrkesgrenar. "Den från den centrala staten fördrivna parlamentarismen kan finna en tillflykt i dessa underordnade stater, på villkor att den centrala staten förblir herre över diplomaten, krigsmakten till lands och vatten, den högre ordningsmakten och rättskipningen, och att den övervakar all verksamhet av allmänt intresse." I "den centrala staten" skall monarken styra med hjälp av en elit, en ärftlig aristokrati, som ständigt erhåller friskt blod genom nyrekrytering inom landets bästa kretsar.

Maurras är själv agnostiker, men han försvarar lidelsefullt den katolska kyrkan, dels på grund av att han värderar auktoritetstron överhuvud, dels emedan katolicismen anses ingå i det franska folkets traditionsarv. "Utan att alltså innebära lydnad, är katolicismen ständigt en ordning. Det är den högsta föreställningen om ordning, som denna institution innebär för sina utanför densamma stående beundrare." Monarkismen måste innebära kravet på företräden för katolicismen såsom "nationens historiska religion". Det är väsentligen denna rent pragmatiska inställning till kyrkan och religionen, som den katolska hierarkien kritiserade i samband med det påvliga fördömandet av "Action française" år 1926.

Den "rena" nationalismens ställning till den sociala frågan präglas även av känslan för hierarki och ordning. Den privata äganderätten och de sociala olikheterna försvaras såsom "naturliga" och

av traditionen helgade. Jämlikhet är inte rättfärdig: "är det icke riktigare att säga, att den verkliga rättvisan utövas genom ytterlig olikhet i fråga om sociala villkor och mänskliga karaktärer." Med en i samband med arbetsfördelningen framvuxen social uppdelning följer eller tenderar åtminstone att följa, att varje funktion sköts av de för denna bäst lämpade. Om arvsrätten avskaffades skulle också de moraliska kapital, som samlas samtidigt som de materiella, skingras. "Möjligheterna till uppfostran försvinna, sedernas stadga, deras elegans, deras fulländning, deras förfining... Drömmer man om att drabba endast orättfärdiga personliga fördelar? ... Man plundrar samhället i dess helhet. En lycklig följd av till varandra fogade ekonomiska krafter har utövat ett välsignelserikt inflytande, av vilket även de mest vanlottade dragit fördel, har höjt landets allmänna nivå och i detsamma infört ett högt genomsnitt av kultur och belevnhet: allt detta låter man förlora sig i samma allmänna tarvlighet." En socialisering av egendomen skulle leda till dess snabba förslösande. Alltför stora anhopningar av rikedom hindras, skriver Maurras tillika, genom att de rikaste ofta blir lata och utsvävande och alltså inte kan bevara sin egendom; "men fattigdomen däremot är en energigivande och hälsosam sporre, som genom att egga människor sörjer för sitt eget snabba försvinnande". Den ekonomiska olikheten är för övrigt av ringa betydelse jämförd med skillnaden i begåvning och förmåga. "Att veta sig vara idiot vid sidan av Mistral, Barrès och Anatole France är vida bittrare än att som småborgare bo i samma kvarter som herr de Villars."

Denna konservativa ståndpunkt medför dock inte, att Maurras förklarar de sociala motsättningarna obefintliga eller onaturliga. På vissa ställen skildrar han proletarietets betryckta läge på ett sätt, som erinrar om socialistiska författares. Men han gör gällande, att trots allt samhällsklasserna är ojämförligt mindre väsentliga sociala enheter än nationerna. "Klasserna! Klasserna! Vilken obetydlighet i jämförelse med det stora, naturliga och historiska faktum, som aldrig uppstått utan en högre samstämmighet mellan klasserna...: nationerna!" Klassmotsättningarna stegras på ett konstlat sätt under den demokratiska regimen, ty för att vinna ett politiskt klientel blir det nödvändigt att egga grupperna till strid. Proletariatet utsugs måhända av kapitalisterna, säkert är att det

utnyttjas av politikerna, dess ledare består alltid av desertörer från den socialt härskande klassen. Även om de flesta demokratiska politiker inte önskar det kan man befara, att den ständiga hetsen leder till en öppen strid och att, sedan kapitalisterna besegrats, resultatet blir en all kulturtradition förintande proletariats diktatur. Och Maurras anser tillika, att det är möjligt för en stark politisk regim, för monarkien, att upplösa klassmotsättningarna och skapa social fred. Det är möjligt att "inkorporera proletariatet i samhället" utan en social omvälvning. Klassbindningen är inte den enda väsentliga bindningen inom samhället. Vid sidan av den horisontala uppdelningen finns en vertikal uppdelning, som kan erhålla allt större betydelse, om den uppmuntras och regleras av staten. "Bageriindustrien, byggnadsindustrien omfattar de mest anspråkslösa existenser på landet och i städerna likaväl som representanter för den högsta societeten; solidariteten mellan dem, som verkar för att skapa samma produkter, kan och bör vara lika livlig och djup som solidariteten inom en viss klass: den är på ett helt annat sätt socialt välgörande och fredsstiftande... Vi föredrar den. Utan att förneka klasserna, underordnar vi dem yrkesgrupperna, som förenar alla klasser och samlar nationens element i stället för att skilja på dem och stänga in dem i olika fållor." Det är nödvändigt", skriver Maurras i ett annat sammanhang, "att åstadkomma en uppdelning efter yrken, efter arbetets föremål, varvid varje kategori har sina fattiga och rika, sina proletärer och sina egendoms-herrar, som ömsesidigt hjälper och bistår varandra." Genom att arbetsgivare och arbetare inom samma yrkesgrupper bildar sociala "korporationer" med vissa under statens kontroll utövade befogenheter skall sålunda den sociala krisen avvecklas. Stundom uttalar också Maurras, att en monarkisk regim skulle genomföra en mera långtgående socialpolitisk lagstiftning än republiken, och att man under en sådan regim kunde ge de etablerade korporationerna, eventuellt också staten, äganderätt till vissa produktionsföretag.

Maurras har i sina skrifter betonat, att de tilltänkta korporationerna borde erhålla en betydande självständighet; de skulle höra till de organ, på vilka staten efter monarkiens återupprättande skulle avlasta vissa av sina funktioner. Han har också antytt, att uppdelningen i klasser skulle tillåtas på ett inte närmare angivet

sätt göra sig gällande även under en monarkisk regim. Under senare år visade emellertid Maurras allt större sympati för fascismens politiska och sociala program, och det kan därför ifrågasättas, om han inte tänker sig det korporativa systemet som en efter italienskt mönster utformad diktatur över de sociala grupperna. Det bör också erinras, att Maurras redan före fascismens framträdande visat en viss sympati för den syndikalistiska doktrinen, särskilt sådan denna framställts av Georges Sorel; framför allt torde den gemensamma antidemokratiska inriktningen här ha varit bestämmande.

Då Maurras diskuterar frihetsbegreppet, synes han medvetet undvika att ta klar ställning till frågan om de i vanlig mening medborgerliga friheterna, yttrandefrihet, organisationsfrihet osv. Då han hävdar behovet av auktoritet och betecknar liberalism och demokrati som liktydiga med anarki kan man utgå från, att han anser mera utsträckta friheter av denna art vara värdelösa eller farliga. Den frihet, vars värde han hävdar, sägs vara detsamma som auktoritet. Testamentsfriheten ger familjens ledare makt, den kommunala friheten ger makt åt de lokalt inflytelserika, den religiösa friheten innebär ett erkännande av de andliga lagarna och den religiösa hierarkien, den professionella friheten ger korporationerna en stark ställning mot sina medlemmar. Till denna linje i hans framställning sluter sig en annan, som på känt sätt förklarar friheten vara ett metafysiskt begrepp, som inte kan användas i politiska sammanhang. "Den vansinniges frihet kallas dårskap, den dummes dumhet, banditens brottslighet . . . Friheten uppfattad som regel eller som princip innebär kaos . . ." I andra sammanhang talar han om verklig andlig frihet som något blott för en elit uppnåeligt; den stora massan saknar alla förutsättningar för en sådan frihet, dvs, för intellektuell och moralisk fulländning.

I sin känsla för en social hierarki, inom vilken skilda grupper har att fullgöra olika för samhället nödvändiga uppgifter, och för en i grunden inom samhället—nationen bestående harmoni synes Maurras närma sig organismteorien. Stundom liknar han också, för att klargöra sin tankegång, samhället vid en organisk varelse. Häri, liksom på flera andra punkter, tar dock Maurras avstånd från tendensen att i ett löst analogitänkande se en bevisning, att från liknelsen sluta sig till identitet. En del "usla universitetspedanter" har,

skriver han, gått till orimliga överdrifter på denna punkt. "De har tagit bilderna för realiteter och på ord och liknelser byggt upp en pueril skolastik, inför vilken alla reflekterande sinnen känner en stor avsmak."

Det bör slutligen understrykas, att neomonarkismen trots sin utpräglade nationalism och sina långtgående utrikespolitiska fordringar — som bland annat efter världskriget innefattade kravet på Tysklands uppdelning i självständiga stater och annektion av stora områden väster om Rhen — inte ger uttryck åt någon principiell krigsvänlighet. Tvärtom beskrivs monarkien som inte bara den inre utan också den yttre fredens statsform, under det att det plebiscitära kejsardömet och demokratien sägs medföra krig. För att bevisa detta talar man särskilt om revolutionens och napoleonernas många krig och om den krigsiver, som vissa liberala kretsar visade under restaurationstiden och julimonarkien. Förhållandet att inga större krig fördes under de sistnämnda perioderna sägs visa monarkiens pacifistiska natur. Även de moderna masskrigens fruktansvärda karaktär i förhållande till äldre tiders fälttåg skylls delvis på demokratien, som till konsekvens haft den allmänna värnplikten (så t. ex. Daudet i *Le stupide XIX:e siècle*, 1922). Den franska demokratien anklagas speciellt för att genom bristande försvarsberedskap och svag utrikespolitik ha eggat den tyska expansionslusten och därmed ha möjliggjort världskrig.

Maurras ideologi — om vilken det givna referatet endast kunnat ge en antydan — hör till konservatismens bäst uppyggda. Endast i ringa grad grundas den på utnyttjande av ordens tvetydighet eller på metoden att använda vanliga ord i säregna betydelser. Utifrån vissa allmänna satser förs ett resonemang, som naturligtvis på varje punkt är diskutabelt utifrån andra värderingar eller andra uppfattningar av det politiska skeendet, men som är relativt sammanhängande och rikt på oavsett den politiska ståndpunkten stimulerande synpunkter. Endast den svaghet, som vidlåder motiveeringen för Maurras huvudtes, skall här påpekas. Först och främst frågar man sig, vad Maurras egentligen avser med "det allmänna intresset". Men även om ett sådant intresse förutsätts, är det oklart, varför det skulle företrädas av monarken. Det hävdas emellertid att monarkens personliga intresse måste sammanfalla med det allmänna intresset. Också detta kan för diskussionens skull er-

kännas. Men varför skulle monarken ständigt handla i sitt eget intresse? Antingen menas då med intresse helt enkelt ett motiv för handlandet av vad slag som helst och då blir satsen innehållslös. Eller också menas med handlande i enlighet med intresse ett handlande, som i stort sett medför ett plus, en fördel. Därmed faller satsen ned i den grövsta utilitarism; det förutsätts, att varje människa bara begår handlingar som på lång sikt är till fördel för henne. Maurras, som säkerligen aldrig skulle vilja tillämpa en så naiv tankegång på de enskilda människorna, har, till synes utan varje reflexion, tillämpat den på monarken.

Anglosachsisk konservatism

I samtidens ideologiska diskussion intar England, demokratiens och de fria debatternas förebild, en blygsam plats. I inget annat land finner vi så många dokumenterade och ingående biografer över statsmännen, men vi får föga veta om de allmänna politiska perspektiv, som bestämt dem. Alldeles särskilt gäller detta de konservativa och liberala politikerna. Söker man bland det konservativa partiets ledande män — Salisbury, Hartington, Balfour, Bonar Law, Curzon, Austen Chamberlain, Baldwin — påträffas knappast mer än ansatser till en allmän åskådning. I de vidlyftiga och värdefulla arbeten, som ägnats flertalet av dessa personer, får man reda på de överväganden, som i otaliga konkreta fall bestämde deras handlingssätt, men man inhämtar föga om den idévärld, från vilken dessa överväganden utgick. Balfours biograf omtalar sina fruktlösa försök att på denna punkt intervjuar den porträtterade politikern; Balfour, som inte utan skarpsinne skrev om skepticisms svårigheter, synes inte ha vetat varför han var konservativ. Baldwin har utgivit en rad tal och uppsatser, utmärkta av en älskvärd banalitet, av ovilja eller oförmåga att precisera en tankegång. Vad beror detta på? Det är inte svårt att tänka ut mer eller mindre rimliga orsaker. Sannolikt är den demokratiska traditionens makt av avgörande betydelse. De politiska nykomlingarna har införts i en miljö, där kompromissen, "den korta synpunkten", det goda, dvs. ur folkopinionens synpunkt rimliga omdömet blivit självklara värden. De få ideologerna har i denna miljö tett sig som extremister eller fantaster. De klarskurna och ur allmänna principer deducerade åskådningarna har i denna air av stabil common sense verkat främmande.

Ur samma synpunkt kan man se den undanskymda plats, som ideologerna utanför kretsen av ansvariga politiker intagit i engelskt

statsliv. Kontrasten mellan England och Frankrike är här påfallande. Det är lätt att på modern fransk politik anlägga ett perspektiv, i vilket parlamentet och den parlamentariska debatten krymper ihop, under det att de stora ideologerna inom och utom representationen — Maurras, Barrès, Alain, Jaurès, Sorel — ter sig som dramats stora gestalter. I Frankrike har kampen mellan ideologi och demokrati drivits till sin spets; varje ministär framstår som en rimlighetens, mellanmännens seger över heroism, extremism och fantasier. I England synes motsvarande teoretiker — i den mån de finns — naturligt försvinna i periferien. Ytterlighetsriktningarna — monarkism, nationalism, syndikalism, kommunism — lever också i England, men de lever i skuggan. Och när de framträder i den allvarliga debatten — som gillesocialismen — verkar de korrekta, demokratiskt tämjda och förståndiga, vid sidan av de franska förebilderna.

Den ende framstående engelske politiker, som under de senaste årtiondena sökt ge en samlad bild av konservativ uppfattning, är såvitt bekant lord Hugh Cecil, son till premiärministern lord Salisbury och själv — under och efter världskriget — medlem av konservativa regeringar. Hans skrift *Conservatism* (1912) är liksom motsvarande arbeten av liberalen Hobhouse och socialisten MacDonald utgiven i en populärvetenskaplig skriftserie. Det är en moderat, stundom mycket vag konservatism Cecil företräder, ehuru han vid den tid boken skrevs räknades till de mest stridbara medlemmarna av den engelska unghögern. Han inleder sitt arbete med påståendet, att "naturlig konservatism är en tendens i det mänskliga sinnet". Människan är med få undantag, såsom många ordspråk visar, av naturen mistrogen mot det nya och litar hellre på erfarenheten än på abstrakta resonemang; hon tycker om vad som är gammalt och vant, de förhållanden, till vilka hon anpassat sig. Detta förvånande naiva resonemang leder till slutsatsen, att konservatismen som politisk rörelse står i samklang med människans "andliga disposition". I den översikt av konservatismens utveckling, som därefter ges, betecknas Burke som den store grundläggaren; har han gett uttryck åt den moderna konservatismens åskådning i allt utom i fråga om den imperialistiska linjen.

Cecil börjar sin systematiska framställning med ett kapitel om religiösa och kyrkliga frågor och hävdar här från strängt religiösa

utgångspunkter statskyrkans och den konfessionella undervisningens värde. "Att kämpa för religionen . . . är den viktigaste av konservatismens funktioner." Genom att ställa den religiösa synpunkten i förgrunden undviker konservatismen två faror som hotar den: å ena sidan att bli blott en variant av liberalism, å andra sidan att bli uteslutande en försvarare av de förmögnas intressen utan känsla för hela folket. Den kristna inriktningen kan dock inte, såsom stundom påstås, motivera den fria konkurrensens ersättande med ett annat ekonomiskt system. Detta system är inte kristet, ty det bygger på hävdandet av de egna inneset, men det kan mera grundligt förändras endast genom en utveckling av människans karaktär. "Om kristendomen skall reformera den sociala ordningen, kan detta ske med framgång endast genom att människorna förmås att sätta kärlek i stället för det egna intresset." Om inte den mänskliga naturen förbättras på detta sätt kan ingen social eller politisk reform förlösa mänskligheten. I den följande diskussionen av ekonomiska frågor betonar Cecil, att den privata äganderätten kan försvaras såsom ett medel till framåtskridande. Men denna synpunkt är inte den väsentliga. "Det enkla förhållandet, att det är orätt att skada en person, är tillräckligt för att konstituera en rätt till privat egendom, där sådan egendom redan finns." Att fastställa i vad mån det ägda förvärvats med rätt eller orätt är omöjligt. Den privata äganderättens okränkbarhet sätter också en gräns för statens beskattningsrätt. Att beskatta för allmänna ändamål är tillåtet men man får inte överskrida gränslinjen, där beskattningen övergår till konfiskation. Det är exempelvis otillåtet att genom beskattning beröva en person halva hans inkomst (en sådan tanke föreföll ännu 1912 fantastisk). Konservatismen har likväl en viss frändskap med socialismen däri, att den, i motsats till den extrema liberalismen, godtar statsingripandets princip. Hjälp åt de nödlidande kan motiveras som en form av välgörenhet eller som ett uttryck för nationell tacksamhet eller som en ren lämplighetsåtgärd. Någon tendens till egendomsutjämning får inte ligga i en sådan hjälp; såväl rätts- som lämplighetshänsyn måste här stå hindrande i vägen. Att göra fattigt folk förmöget är bra, men inte att göra rikt folk fattigt; det är just de stora rikedomarna, som delvis används till välgörenhet och donationer och till ett generöst liv, som kommer många till godo. Höjandet av arbetarnas ställ-

ning bör främst ske genom deras egna fackföreningar, inte genom det tunga och osmidiga maskineri, som en statlig reglering innebär. Främst är det rättssynpunkten, som bestämmer de konservativas ställning till de ekonomiska frågorna. "Denna leder till motstånd mot varje åtgärd, som skulle försämra klassers eller individers ekonomiska läge genom att beröva dem allt eller i varje fall en väsentlig del av vad de äger. Det är så självklart orätt att ta från en person för att ge åt en annan, även om den ene är rik och den andre fattig, att man måste förvåna sig över att lagstiftningsåtgärder, som väsentligen innebär sådana överföringar, någonsin anbefalls eller försvaras."

Uttalandena i författningspolitiska frågor är till stor del betingade av den vid bokens utarbetande föreliggande speciella situationen: efter en hård författningsstrid hade överhusets makt starkt begränsats, och den liberala regeringen arbetade, sedan detta hinder undanröjts, på införandet av självstyrelse för Irland. Av allmänt intresse är försvaret av överhuset, som visserligen enligt Cecil behöver reformeras, men i stort sett är en bärare av värdefulla traditioner, och av monarkien, som visserligen förutsättes vara parlamentarisk men dock anses väsentlig som en institution utanför partierna och ett sammanhållande band inom imperiet. Det antyds till och med, att monarken i framtiden kan tänkas bli en mera aktiv kraft i politiken. "Man kan i den allmänna opinionen skönja en stark längtan efter någon makt i statslivet, som inte vore helt behärskad av det nuvarande partisystemet. Det är inte omöjligt att ett välmotiverat och utan partihänsyn gjort ingripande av monarken i en politisk konflikt skulle hälsas med entusiasm av en stor del av folket. Det skulle tillfredsställa den starka och vitt spridda uppfattningen, att partipolitiker och partiorganisationer icke är helt att lita på och dock har vunnit sådan styrka, att det synes hopplöst att söka motstå dem."

Även uttalandena rörande utrikespolitiken är mycket allmänt hållna; de verkar som det mesta i Cecils arbete, mera försiktig programkommentar än ideologi. En starkare förbindelse bör åvägbringas mellan imperiets olika delar, England bör föra en fredlig och samtidigt energisk politik. Den religiösa synpunkten skall dominera också den yttre politiken; "och samtidigt som man verkar för nationens storhet skall man vinnlägga sig om att vid varje steg

visa rättmätigheten av de medel som brukas för detta ändamål. Nationell storhet är i och för sig ett syfte, som är helt i överensstämmelse med kristendomens lära." Kriget erkännes som i vissa fall nödvändig utväg, ty intressetvister kan inte lösas genom skiljedom, men det finnes hos Cecil inte en ansats till krigsromantik eller förhärlikande av kriget. De gränser, som viljan till nationell storhet bör respektera, måste bestämmas av hänsyn till andra nationers berättigade strävanden; ytterst måste man dock lösa sådana problem med tanke på nationens "kallelse", hur vag än denna föreställning är. — Cecil slutar sitt arbete med att tala om det engelska folkets känsla för de stort konservativa krafterna: religion, patriotism och försiktighet. "Engelsmännen är världens visaste folk. Deras politiska omdöme har aldrig lett dem vilse annat än i små frågor eller under korta tider."

Av mindre kända författare har senare utgivits åtskilliga konservativa programskrifter av i huvudsak samma läggning som Cecils arbete. Bland de senare årens författare på området kan nämnas historieprofessorn Hearnshaw och Arthur Bryant. Den sistnämndes arbete (*The Spirit of Conservatism*, 1929) torde kunna anses representativ för den moderat-konservativa opinionen; det är försett med varmt rekommenderande förord av två kända politiker, lord Melchett (förut sir Alfred Mond, känd som "mondismens" förkämpe) och John Buchan (sedna lord Tweedmuir och generalguvernör i Kanada). I stort sett återfinns här samma tankegångar som hos Cecil. Anmärkningsvärd är den starka liberala inriktningen; ledmotivet kan sägas vara den fria konkurrensens förmåga att utveckla produktionen och därmed successivt avskaffa fattigdomen. Samtidigt hävdas den socialpolitiska reformlinjen som en självklar konservativ tradition. De sociala skillnaderna är nödvändiga som stimulans för den individuella energien och tillika grundade i samhällets organiska natur. "Den sanne medborgaren känner varken skam eller avundsjuka därför att en man är hertig, en annan byskollärare och en tredje busskonduktör. I Guds ögon är utan tvivel alla tre jämlika. Ur människosynpunkt spelar var och en sin anvisade roll i samhället, var och en representerar en institution eller ett ideal, som staten behöver, var och en utför sin särskilda funktion." Religionen är nödvändig för den mänskliga naturen och kyrkan dess yttre form. Monarken står över klas-

ser och partier; "hans intresse och ärelystnad måste, i brist på annan syftning, gälla undersåtarnas välfärd och hans egen ställning i deras ögon".

Exempel finns även i England på en mera extrem, antidemokratisk konservatism, men dess representanter är i regel föga kända och har i alla händelser utövat ringa inflytande. Belloc har i skrifter, i vilka influenser från den franska diskussionen framträder, kritiserat partiväsendet och den parlamentariska demokratien såsom en maskering av ett oligariskt och plutokratiskt styre. Mallock har (särskilt i *The Limits of Pure Democracy*) utvecklat en samtidigt religiöst och liberalt färgad konservatism. Framåtskridandet sägs bero på ett fåtals initiativ och ledning, demokratien kan fungera blott om en elit i realiteten utövar makten; arbetarnas krav bör tillgodoses genom garantier för ett visst existensminimum, ökade avancemangsmöjligheter och en ordning, som bereder större trygghet. En ytterlighetsständpunkt representeras av Ludovici (*A Defence of Aristocracy, a Text Book for Tories*), som kräver att en naturlig aristokrati — vilken i stort sett antas sammanfalla med den redan befintliga — skall styra massan; den skall inte väljas utan uppbäras av massans tysta samtycke. En aristokratisk styrelse är likväl möjlig endast om folket känner sig som en ideell enhet: "Varje aristokrati måste anse sitt välde hopplöst osäkert och flyktigt, om ej det folk, över vilket det styr, leds, behärskas och inspireras av en allmän idé, som ger liv åt alla dess förhoppningar och planer, färgar alla dess handlingar och strävanden och eldar alla dessa lidelser och begär." Betecknande är att Ludovici senare gjorde sig känd som nationalsocialistisk sympatisör. Hos Ludovici, liksom hos flera andra engelska konservativer, framträder för övrigt ett starkt antipuritanskt drag; man längtar tillbaka till den "glada" stuartska tiden och drömmer om en gemytlig och fri idyll, symboliserad av värdshus utan restriktioner och av ölets seger över téet. Petrie har i ett arbete om monarkien utvecklat idéer, som påminner om Maurras, men hans talanglöshet gör skriften till en karikatyr.

Amerikansk politisk debatt har under de senaste årtiondena varit än mera färglös än den engelska. Här har den demokratiska och liberaliserande konservatismen helt dominerat och de "samhällsbevarande" riktningarna — som, fränsett senare år, varit unge-

fär lika starkt representerade i båda partierna — har i huvudsak stött sig på de liberala argumenten om det privata initiativets värde för näringslivet och därmed för det allmänna välståndet. I arbeten sådana som de av Taft och Hoover utgivna möter inte någon politisk ideologi eller ens ideologiska uttalanden av större intresse. Blott i striden kring högsta domstolens ställning har en diskussion stått, som i vissa hänseenden erinrar om debatten kring demokratierna i andra länder; å ena sidan har man i denna domstol sett ett värn för ett ekonomiskt fåtalsvälde, å andra sidan betraktat den som bärare av det över de växlande generationerna höjda statsintresset. Bland de få författare, som gett uttryck åt en mera ideologiskt utformad konservatism, kan nämnas litteraturhistorikern Irving Babbitt, vars läromästare i det väsentliga är den franska antiromantiken.

Efterskrift 1966

I mitt arbete av 1939 har endast språkliga ändringar gjorts. Innehållet har kunnat förbli oförändrat: jag finner att min — huvudsakligen historiska — framställning av den konservativa idékretsen fortfarande är hållbar.

I förordet av 1939 har jag betonat, att "mina redogörelser huvudsakligen ägnats mera utformade politiska tankesystem", inte, eller blott högst översiktligt, vaga föreställningar eller krav i partiprogram. Jag vill här ytterligare inskräpa denna synpunkt. Med den allmänna avideologiseringen i de framgångsrika demokratierna under de senaste tjugo åren har följt, att den konservativa uppfattningen i än högre grad än tidigare blott genom vissa nyanser kommit att skilja sig från andra partiers åsikter: konservatism, liksom liberalism och socialism, har reducerats till en variation av den för alla riktningar gemensamma demokratisk-humanitära överideologien. En analys av denna utveckling har jag givit i boken *Från idéer till idyll* (1966).

Uppgifter om nyare litteratur kring konservatismen finns i Henry J. Schmandts *De politiska idéernas historia*, utgiven av Aldus 1965, under kapitel 16. Särskilt vill jag peka på de här nämnda böckerna av Kirk, Rossiter och Viereck. Vidare vill jag erinra om ett norskt arbete, som innehåller ett antal konservativa texter av betydelse: Langset, *Konservatismen fra Hume til idag* (1965).

Mars 1966

Herbert Tingsten

LITTERATUR

(Av allmänna idéhistoriska arbeten har endast ett fåtal av stort värde upptagits.)

Ammon, *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen*, 1895.

Andrén, *Huvudströmningar i tysk statsvetenskap*, 1928.

Aris, *History of Political Thought in Germany from 1789 to 1815*, 1936.

Aspelin, *Samhällsåskådningar och partier*, 1931.

— *Tankelinjer och trosformer*, 1937.

Babbitt, *Rousseau and Romanticism*, 1919.

— *Democracy and Leadership*, 1924.

Bainville, *Historie de France*, 1924.

Barker, *Political Thought in England 1848 to 1914*. Second edition, 1930.

Baxa, *Einführung in die romantische Staatswissenschaft*, Zweite Auflage, 1931.

Becker, *The Declaration of Independence*, 1926.

Benedict, *Patterns of Culture*, 1934.

Benoist, *Les lois de la politique française*, 1928.

Boas, *The Mind of Primitive Man*, 1911.

Boëthius, *Om statslivet*. Senare häftet, 1916.

de Bonald, *Oeuvres complètes*. Tome premier, 1859.

Bourget, *La barricade. Chronique de 1910*, 1910.

Brandes, *Hovedströmninger i det XIX Aarhundredes Literatur II*. Femte Oplag, 1907.

Brinton, *English Political Thought in the Nineteenth Century*, 1933.

Bryant, *The Spirit of Conservatism*. Second edition, 1932.

Burke, *Reflections on the Revolution in France*. Works vol. IV, 1907.

Carlyle, *Works*. The standard edition. Vol. III och VII, 1904, 1907.

Carritt, *Morals and Politics*, 1935.

Cecil, *Conservatism*, 1912 (översatt till svenska).

Chateaubriand, *Réflexions politiques*. Seconde édition, 1814.

- Coker, *Organismic Theories of the State*, 1910.
- Dickinson, *A Modern Symposium*, 1905.
- Dimier, *Les maîtres de la contre-révolution au dix-neuvième siècle*, 1907.
- Disraeli, *Whigs and Whiggism. Political Writings ...* 1913.
- *Coningsby*, 1845.
- *Sybil*, 1846.
- Dodd, *The Cotton Kingdom. The Chronicles of America series*, 1919.
- Donoso Cortés, *Der Staat Gottes*, 1932.
- Edwards, *The Radical Tory*, 1937.
- Faguet, *Politiques et moralistes du dix-neuvième siècle. Première série*, 1891.
- Fahlbeck, *Idéer och män*, 1936.
- Fichte, *Der geschlossene Handelsstaat*, 1800.
- *Tal till tyska nationen* (översättning), 1914.
- Freytagh-Loringhoven, *Deutschnationale Volkspartei*, 1931.
- Friedrich, *Das antiromantische Denken im modernen Frankreich*, 1935.
- Garth, *Race Psychology*, 1931.
- Geiger, *Samfund og arvelighet*, 1935.
- Grünwald, *Das Problem der Soziologie des Wissens*, 1934.
- Gurian, *Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholizismus 1789—1914*, 1928.
- *Der integrale Nationalismus in Frankreich*, 1931.
- Haldane, *Heredity and Politics*, 1938.
- Haller, *Restauration der Staatswissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustandes der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt I, II. Zweite Auflage*, 1820.
- Hankins, *The Racial Basis of Civilization*, 1931.
- Hearnshaw, *The Social and Political Ideas of Some Representative Thinkers of the Victorian Age*, 1933.
- Hegel, *Förnuftet i historien* (översättning), 1919.
- *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Neu herausgegeben, 1921.
- Heller, *Die politischen Ideenkreise der Gegenwart*, 1926.
- Herkner, *Die Arbeiterfrage*. Siebente Auflage, Zweiter Band, 1921.
- Hertz, *Nationalgeist und Politik*, I, 1937.
- Jacobson, *The Development of American Political Thought*, 1932.
- Johannet, *Éloge du bourgeois français*, 1924.

- Juganaru, *L'apologie de la guerre dans la philosophie contemporaine*, 1933.
- Klineberg, *Race differences*, 1935.
- Laski, *Authority in the Modern State*, 1919.
- Lasserre, *Le romantisme français*, 1907.
- Le Play, *La réforme sociale*. Sixième édition, 1898.
- *La constitution essentielle de l'humanité*, 1881.
- Lippincott, *Victorian Critics of Democracy*, 1938.
- Lowie, *Primitive Society*, 1921.
- Ludovici, *The Sanctity of Private Property*, 1932.
- *A Defence of Aristocracy. A Text Book for Tories*. New edition, 1933.
- Mc Gunn, *The Political Philosophy of Burke*, 1913.
- Maine, *Popular Government*, 1885.
- de Maistre, *Oeuvres I*, 1851.
- *Les soirées de Saint-Petersbourg*, U. å.
- Malinowski, *The Foundation of Faith and Morals*, 1936.
- Mallock, *A critical Examination of Socialism*, 1908.
- *The Limits of Pure Democracy*, 1919.
- Mannheim, *Das konservative Denken*. Archiv für Socialwissenschaft und Sozialpolitik, 1927.
- *Ideologie und Utopie*, 1930.
- von Martin, *Weltanschauliche Motive im altkonservativen Denken. Deutscher Staat und deutsche Parteien*, 1922.
- Maurras, *Dictionnaire politique et critique. Etabli par les soins de Pierre Chardon*. I—V, 1931—1934.
- *Mes idées politiques*, 1937.
- Mead m. fl., *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples*, 1937.
- Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*. Siebente Auflage, 1928.
- *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. 3. Auflage, 1929.
- Merriam, *American Political Ideas*, 1920.
- m. fl., *A History of Political Ideas. Recent Times*, 1935.
- Metzger, *Gesellschaft, Recht und Staat in der Ethik des deutschen Idealismus*, 1917.
- Michels, *Patriotismus*, 1929.
- Monypenny, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*. I—II, 1910, 1912.
- Müller, *Die Elemente der Staatskunst I—III*, 1809.

- Muret, *French Royalist Doctrines Since the Revolution*, 1933.
- Napoléon III, *Oeuvres* I—II, 1856.
- Neumann, *Die Stufen des preussischen Konservatismus*, 1930.
- Ogburn, *Social Change*, 1922.
- Percy m. fl., *Conservatism and the Future*, 1935.
- Petrie, *Monarchy*, 1933.
- Pobedonoszew, *Streitfragen der Gegenwart. Dritte Auflage*, 1897.
- Renan, *La réforme intellectuelle et morale. Douzième édition*, 1929.
- Rexius, *Stahls lära om den konstitutionella staten*, 1911.
- Rohden, *Die weltanschaulichen Grundlagen der politischen Theorien. Deutscher Staat und deutsche Parteien*, 1922.
- *Deutscher und französischer Konservatismus. Die Dioskuren*, 1924.
- *Die Hauptprobleme des politischen Denkens von der Renaissance bis zur Romantik*, 1925.
- *Joseph de Maistre als politischer Theoretiker*, 1929.
- Rosenzweig, *Hegel und der Staat* I—II, 1920.
- Rosin, *Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre nach den politischen Reden und Schriftstücken des Fürsten Bismarck*, 1897.
- Sabine, *A History of Political Theory*, 1937.
- Schmitt-Dorotic, *Politische Romantik*, 1919.
- Schramm, *Donoso Cortés*, 1935.
- Sismondi, *Nouveaux principes d'économie politique*, 1819.
- Seillière, *Le Romantisme et la politique*, 1932.
- Soltau, *French Political Thought in the Nineteenth Century*, 1931.
- Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, 1927.
- Stahl, *Das monarchische Princip*, 1845.
- *Die Philosophie des Rechts* I—III. Zweite Auflage, 1845—1847.
- Stillich, *Die politischen Parteien in Deutschland. Band I, Die Konservativen*, 1908.
- Thibaudet, *Les idées politiques de la France*, 1932.
- *Les idées de Charles Maurras*, 1919.
- Thibaut und Savigny, *Die Originalschriften ... herausgegeben von Dr Jacques Stern*, 1914.
- Thomas, *Primitive Behavior*, 1937.
- Treitschke, *Politik* I—II, Vierte Auflage, 1918.
- Vacher de Lapouge, *Les sélections sociales*, 1896.
- Wagner, *Social Reformers*, 1934.
- Westarp, *Konservative Politik. Erster Band*, 1935.
- Wolfe, *Conservatism, Radicalism and the Scientific Method*, 1923.

PERSONREGISTER

Alain 142, 189	Calhoun 126 f., 129 f.
Ammon 157 f., 160	Carlyle 104 ff., 126, 131, 138
Andrén 56, 60	Carritt 58
Aristoteles 13	Cecil 139, 155, 189 ff.
	Chamberlain 188
Babbitt 194	Chardon 177
Bainville 177	Chateaubriand 41
Baldwin 104, 188	Churchill 104
Balfour 188	Coker 77
Barker 107	Comte 172, 177
Barrès 174 f., 183, 189	Condorcet 16, 79
Bazard 117	Corradini 138
Beales 108	Cromwell 103, 107
Belloc 193	Curzon 188
Benedict 151	
Benoist 177, 181	Darwin 157
Bentham 6 f., 23, 93	Daudet 177, 186
Bergson 150	Dew 126 f
Bismarck 81, 124, 141, 161, 171	Disraeli 81, 92 ff., 109, 114, 120, 137
Bledose 126, 131	Donoso Cortés 121 f.
Bluntschli 77	Durkheim 151
Boas 160	
Bonald 28 f., 36 ff., 43, 65, 74, 79, 172	Engels 150
Bossuet 14, 28	
Bourget 140, 177	Faguet 34
Bryant 192	Fichte 42 f., 51, 70 ff., 76, 78, 138, 144
Buchan 192	Fitzhugh 126 ff., 133 f.
Burke 7, 18 ff., 28 ff., 43, 45, 47 f., 54, 74, 93, 96, 100, 104, 111, 126, 137 f., 144, 172, 189	Fourier 83, 86, 117, 120, 132
	France 183

- Fredrik av Preussen 108
 Fredrik den store 44, 107
- Garth 160
 Geiger 159
 Gentile 58
- Haldane 159
 Haller 43, 64 ff., 74, 111
 Hamilton 127
 Hammond 126, 129
 Hankin 160
 Hardenberg (Novalis) 42 ff.
 Harper 126 f., 129, 131
 Hartington 188
 Hearnshaw 192
 Hegel 4, 18, 23, 38, 43, 55 ff.,
 67, 75 f., 78, 89, 110, 112,
 165
 Heller 70
 Herkner 81
 Hertz 171
 Hobbes 15, 39
 Hobhouse 189
 Hoover 194
 Hugo 175
 von Humboldt 6
 Hume 17
- Jaurès 23, 189
 Jefferson 127
 Johnson 20
- Karl I 97, 103
 Karl II 14
 Ketteler 122 f.
 Kingsley 119 f.
 Kirk 195
 Kleist 43
 Klineberg 160
 Kristus 51
- Langslet 195
 de Lapouge 157
 Lassalle 23, 71, 122 ff., 171
 Lasserre 175 f., 178
 Law 188
 Le Play 120
 Lévy-Bruhl 153
 Locke 15
 Lowie 151
 Ludlow 118
 Ludovici 193
 Ludvig XVIII 97 f.
 Luther 14
- MacDonald 189
 Maine 154 f.
 de Maistre 28 ff., 40 f., 43, 74 f.,
 79, 111, 172, 178
 Malinowski 151 ff.
 Mallock 193
 Mannheim 7
 Marx 6 f., 23, 62 f., 81, 84, 89,
 137, 156, 171
 Maurras 6 f., 34, 136, 138, 144,
 171 f., 177 ff., 189, 193
 Mead 151
 Melchett 192
 Michels 143, 156
 Mill 23
 Mistral 183
 Montesquieu 15, 32 f., 36
 Mosca 156
 Müller 42 f., 45 ff., 76, 111, 138
- Napoleon I 28
 Napoleon III 120
 Necker 62
 Nietzsche 150
- Ogburn 155
 Owen 83, 86

- Pareto 156
Pearson 157
Petrie 193
Platon 57
Pobedonostsev 139
Pope 15

Ranke 79
Renan 6, 173 f.
Rexius 109, 112
Ricardo 61
Rocco 138
Rohden 7, 43, 155
Rosenzweig 56
Rossiter 195
Rousseau 16, 25, 39, 48, 54, 142,
175 f.

Sabine 56
Saint Simon 117, 120
Salisbury 145, 188
von Savigny 52 f.
Schelling 42 f.
Schlegel 42
Schmandt 195
Schmitt 43 f., 51, 121

Seillière 175
Simms 126
Sismondi 83 ff., 102, 105, 109,
116
Smith 49, 61, 83, 86 f., 91
Snowden 14
Sokrates 13
Sorel 6, 185, 189
Spencer 7
Stahl 81, 109 ff., 167
Stephen 141
Stillich 136

Taft 194
Taine 140, 172 f.
Thibaut 52, 55
Treitschke 7, 136, 138, 144,
161 ff.
Turenne 108

Wagner 124
Viereck 195
Wilhelm I 124
Vilhelm Erövraren 107
de Villars 183

ALDUSBÖCKERNA

Fackböcker — populärvetenskap

LITTERATUR, SPRÅK

- Margit Abenius *Karin Boye* 14: 75
J. Andersson — M. Furberg *Språk och påverkan* 8: 50
Staffan Björck *Löjlga familjerna* 11: 50
Gunnar Brandell (red.) *Synpunkter på Strindberg* 9: 75
Francis Bull *Världslitteraturens historia* 11: 50
Fredrik Böök *Analys och porträtt* 9: 50
John Chadwick *Mykenes röst — tolkningen av linear B* 6: 75
Lars-Olof Franzén (red.) *40-talsförfattare* 13: 50
Knut Hagberg *Linneansk linje* 6: 75
S. I. Hayakawa *Symbol, status, personlighet* 8: 75
— *Vårt språk och vår värld* 8: 50
Ingvar Holm *Harry Martinsson* 15: 50
Olle Holmberg *Skratt och allvar i svensk litteratur* 9: 75
Olof Lagercrantz *Agnes von Krusenstjerna* 9: 75
Martin Lamm *August Strindberg* 12: 50
— *Det moderna dramat* 12: 50
John Landquist *Gustaf Fröding* 11: 50
Hans Larsson *Poesiens logik* 7: 50
Artur Lundkvist *Ikarus' flykt* 7: 50
Bertil Malmberg *Språket och människan* 9: 75
Magnus von Platen *Twistefrågor i svensk litteraturforskning* 12: 75
Gunnar Tideström *Edith Södergran* 8: 75
— (red.) *Synpunkter på Pär Lagerkvist* 12: 50

KONST, MUSIK, FILM

- Erik Blomberg *Naivister och realister* 8: 50
Henrik Cornell *Den svenska konstens historia I—II* 10: —/del
Jörn Donner *Djävulens ansikte. Ingmar Bergmans filmer* 9: 50
Alfred Einstein *Mozart* 12: 50
— *Musikens historia* 7: 50
E. Kjellberg—G. Säflund *Grekisk och romersk konst* 15: 50
Philip von Schantz *Konstgrafiska metoder* 11: 50
Igor Stravinskij *Musikalisk poetik* 5: 25

Rolf Söderberg *Den svenska konsten under 1900-talet* 11: 50
— *Modern Swedish Art* 11: 50

HISTORIA, SAMHÄLLSKUNSKAP

- Nils Ahnlund *Gustaf Adolf den store* 9: 75
Isaiah Berlin *Karl Marx* 11: —
Sture Bolin *Från Tacitus till Tage Erlander* 8: 50
— *Ur penningens historia* 7: 50
— *Världskriget och Versaillesfreden* 8: 50
Sten Carlson *Grupper och gestalter* 8: 75
David Caute *Vänstern i Europa sedan 1789* 15:—
Finn Friis *Förenta Nationerna* 11: 50
Lars Furhoff—Hans Hederberg *Dagspressen i Sverige* 10: 50
W. C. Havard *Hur USA styres* 12:50
John N. Hazard *Hur Sovjet styres* 9: 75
Elis Håstad *Sveriges historia under 1900-talet* 8: 50
John F. Kennedy *Studier i mod* 7: 50.
Georges Lefebvre *1789* 7: 50
Folke Lindberg *Kunglig utrikespolitik* 13: 75
Erik Lönnroth *Från svensk medeltid* 8: 50
Richard E. Neustadt *Presidentens makt* 9: 75
Robert C. North *Kommunismen i Kina* 15: —
Olle Nyman *Utländska statsskick* 8: 75
R. Oliver —J. D. Fage *Afrikas historia* 11: 50
Sven Ulric Palme *På Karl Staaffs tid* 12: 50
George Pendle *Latinamerikas historia* 11: —
Birger Sallnäs (red.) *Twistefrågor i svensk historia* 10: 50
Henry J. Schmandt *De politiska idéernas historia* 16: 50
Sven Stolpe *Drottning Kristina* 16:50
Ivar Strahl *Den svenska kriminalpolitiken* 7: 50
— *Makt och rätt* 6: 75
David Thomson *Världshistoria 1914—1961* 8: 50
Herbert Tingsten *De konservativa idéerna* 11:50
— *Demokratiens problem* 7:—
— *Nazismens och fascismens idéer* 11:—
— *Skall kungamakten stärkas?* 5: 50
— *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen* 13: 50
— *Viktoria och viktorianerna* 15: —

- Herbert Tingsten *Asikter och motiv* 8:50
 Curt Weibull *Historiska problem och utvecklingslinjer* 8:50
 — *Källkritik och historia* 9:50
 Hans Villius (red.) *Ont uppsåt?* 8:25

POLITIK, AKTUELL DEBATT

- Per Ahlmark *Den svenska atomvapendebatten* 9:50
 Hannah Arendt *Den banala ondskan* 12:50
 S. de Beauvoir—G. Halimi *Djamila Boupacha* 8:50
 Edward Crankshaw *Öst mot öst — det nya kalla kriget* 8:50
 Hans Dahlberg *Den nya horisonten* 7:50
 Claude Eatherly—Günther Anders *Samvete förbjudet* 6:75
 Peter Heimann *Bättre sjukvård!* 7:25
 Erik Holm (red.) *Röd opposition* 9:50
 Lyndon B. Johnson *Amerika och framtiden* 6:75
 Herman Kahn *Tankar om det otänkbara* 10:50
 John F. Kennedy *Fredens strategi* 7:50
 Louis Lomax *Negerrevolten* 10:50
 Eva Moberg *Såvitt jag förstår . . .* 8:75
 Birger Möller *U-länder i omvälvning* 13:75
 Robert C. North *Kommunismen i Kina* 15:—
 Kurt Samuelsson *Är ideologierna döda?* 11:75
 Åke Sparring (red.) *Kommunismen i Norden* 9:50
 Herbert Tingsten *Skall kungamakten stärkas?* 3:50
 Utrikespolitiska institutet *Svenska kärnvapenproblem* 13:50

EKONOMI, SOCIOLOGI, GEOGRAFI

- Aldus världsatlas 9:50, inb. 14:50
 Sören Bendrik *Yrken i närbild* 8:50
 Fr. Benham *Ekonomisk hjälp till underutvecklade länder* 7:50
 Jagdish Bhagwati *U-ländernas ekonomi* 15:—
 Gunnar Boalt *Masskommunikation* 9:25
 — *Människa, kontakt, miljö* 6:75
 Bengt Danielsson *Dagligt liv på Raroia* 11:50
 Åke Elmér *Från Fattigsverige till välfärdsstaten* 8:50
 Amitai Etzioni *Moderna organisationer* 10:50
 K. E. Forsström *Brottslighet i siffror* 8:75
 John Kenneth Galbraith *Den stora börskraschen 1929* 10:50

- Torsten Gårdlund *Ekonomi och samhälle* 6: 75
 Peter Hall *Världsstäderna* 15:—
 Eli F. Heckscher *Svenskt arbete och liv* 15:—
 Tor Heyerdahl *Aku-Aku* 9: 75
 Joachim Israel *Den vilda strejken* 6: 25
 U. W. Kitzinger *Spelet kring Europamarknaden* 8: 50
 S. M. Lipset *Den politiska människan* 16: 50
 Karl Marx *Människans frigörelse* 9: 50
 Margaret Mead *Kvinnligt, manligt, mänskligt* 9: 50
 Birger Möller *U-länder i omvälvning* 13: 75
 E. Rhenman—B. Stymne *Företagsledning i en föränderlig värld*
 9: 75
 David Riesman *Den ensamma massan* 11: 50
 David Schwartz (red.) *Svenska minoriteter* 12: 50
 Carl Gösta Widstrand *Afrikas folk* 7: 50

RELIGION

- John M. Allegro *Dödahavsrollarna* 6: 75
 Michael de la Bedoyere *Invändningar mot katolicismen* 9: 50
 Georges Dumézil *De nordiska gudarna* 7: 50
 Helmuth von Glasenapp *De fem världsreligionerna* 16: 50
 Martin P:n Nilsson *Helvetets förhistoria* 6: 25
 Sven Ulric Palme *Kristendomens genombrott i Sverige* 7: 50
 Geo Widengren *Kungar, profeter och harlekiner* 6: 75
 — *Religionens ursprung* 5: 50

FILOSOFI, PSYKOLOGI

- J. A. C. Brown *Arbetslivets psykologi* 9: 75
 C. M. Fleming *Unga människor* 9: 50
 Selma H. Fraiberg *De magiska åren* 10: 75
 Sigmund Freud *Drömtydning* 13: 50
 — *Sexualteori* 6: 50
 — *Vardagslivets psykopatologi* 8: 50
 Arnold Gesell *Barnet i utveckling* 7: 50
 R. L. Gregory *Öga och hjärna. Seendets psykologi* 15:—
 Calvin S. Hall *Freuds psykologi* 6: 75
 Ingemar Hedenius *Livets mening* 9: 50
 — *Tro och livsåskådning* 11: 50
 Peter Hays *Den nya psykiatrin* 12: 50

- Mirjam Israel *Fråga om ert barn* 9: 75
 L. Loewenstein—W. Gerhardi *Lär känna dig själv* 7: 50
 Jean-Paul Sartre *Existentialismen är en humanism* 5: 50
 Johannes Sløk *Existentialism* 8: —
 Eric B. Strauss *Psykiatri i vår tid* 4: 50
 G. H. von Wright *Logik, filosofi och språk* 10: 50

ASTRONOMI, FYSIK, MATEMATIK, STATISTIK

- Hannes Alfvén *Atomen, människan, universum* 6: 50
 — *Världen — spegelvärlden* 9: 50
 David L. Anderson *Upptäckten av elektronen* 8: 75
 Lincoln Barnett *Einstein och universum* 5: 25
 J. E. Berglund—L. Halldén *Vad är operationsanalys?* 10: 50
 Niels Bohr *Atomfysik och mänskligt vetande* 6: 75
 Tobias Dantzig *Talen — vetenskapens språk* 12: 50
 George Gamow *Ett två tre ... oändligheten* 9: 50
 — *Solen* 11: 50
 — *Universums skapelse* 6: 75
 Tor Ragnar Gerholm *Fysiken och människan* 9: 75
 G. Th. Guilbaud *Cybernetik* 5: 75
 Britt Hartmann *Laser — det nya ljuset* 9: 50
 Fred Hoyle *Människor och vintergator* 5: 50
 — *Världsalltets byggnad* 6: 75
 Martin Mann *Atomen i fredens tjänst* 8: 50
 A. E. E. McKenzie *Vetenskapens stora framsteg* 13: 75
 Patrick Moore *Planeterna* 9: 50
 — *Stjärnhimlen* 8: 50
 Robert Oppenheimer *Den flygande trapetsen* 7: 50
 Gunnar Pleijel *Solenergi* 8: 50
 David Sciama *Världsalltet som enhet* 9: 50
 Alex G. Smith-Thomas D. Carr *Radioastronomi* 10: 50
 Staffan Ulvönäs *Moderna strömkällor* 10: 50
 W. A. Wallis—H. V. Roberts *Vad är statistik?* 8: 50

BIOLOGI, MEDICIN

- Göran Bergman *Fåglarnas liv* 7: 50
 Harold C. Bold *Växtvärlden* 9: 50
 J. A. W. Butler *Den levande cellen* 7: 50

- Rachel L. Carson *Under havsvinden* 6: 75
 Carl-Johan Clemedson *Människan i rymden* 8: 50
 V. Dethier—E. Stellar *Djurens beteenden* 10: 50
 W. H. Dowdeswell *Djurens ekologi* 16: 50
 L. C. Dunn *Människans ärftlighet och utveckling* 6: 75
 Gösta Ehrensvärd *Liv — ursprung och utformning* 6: 75
 — *Expansion — liv i universum* 7: 50
 — *Tanke — liv som medvetande och känslospel* 9: 50
 A. W. Galston *De gröna växternas liv* 9: 25
 R. L. Gregory *Öga och hjärna. Seendets psykologi* 15:—
 Peter Heimann (red.) *Medicinen av idag* 7: 50
 Björn Kurtén *Istidens djurvärld* 8: 50
 — *Människans utveckling* 8: 50
 Martin Lindauer *Binas språk* 8: 75
 Sten Lindroth *Charles Darwin* 6: 50
 Gregor Mendel *Försök med växtbastarder* 4: 50
 Adolf Portmann *Kamouflage i djurvärlden* 7: 25
 Knut Schmidt-Nielsen *Djurens fysiologi* 7: 75
 Maurice Sussman *Från cell till organism* 8: 50
 B. Wallace — A. M. Srb *Adaptation* 8: 50
 B. Wallace—Th. Dobzhansky *Människan och strålningsriskerna* 7: 50

ALDUSUNIVERSITETET

är den svenska versionen av *World University Library*, en internationell pocketbokserie som nu introduceras i England, USA, Frankrike, Tyskland, Spanien, Italien, Holland och Sverige. Serien skall omfatta ett stort antal originaltitlar skrivna av författare som tillhör världseliten av forskare och vetenskapsmän. Alla böckerna är rikt illustrerade.

- Jagdish Bhagwati *U-ländernas ekonomi* 15:—
 David Caute *Vänstern i Europa* 15:—
 R. L. Gregory *Öga och hjärna. Seendets psykologi* 15:—
 Peter Hall *Världsstäderna* 15:—
 Robert C. North *Kommunismen i Kina* 15:—

Konservativa i betydelsen samhällsbevarande åskådningar har funnits lika länge som politiskt tänkande överhuvudtaget, men de ideologier som ligger till grund för de konservativa strömningarna idag kan se sin utveckling från reaktionen mot franska revolutionen. I **De konservativa idéerna** skildrar Herbert Tingsten den moderna konservatismens utveckling från 1700-talet fram till andra världskrigets början. Särskilda kapitel ägnas åt sådana politiska tänkare som Burke, De Maistre, Bonald, Sismondi, Disraeli, Carlyle, Stahl, Treitschke och Maurras.

De konservativa idéerna är en exposé över en ideologisk utveckling, utförd med Herbert Tingstens suveräna överblick, kritiska sinne och medryckande framställningskonst. Boken utgavs första gången 1939 och är idag en oförändrat aktuell klassiker. Denna Aldus-utgåva är försedd med en "Efterskrift 1966".